Acta Universitatis Sapientiae

Legal Studies

Volume 3, Number 2, 2014

Sapientia Hungarian University of Transylvania
Scientia Publishing House

Tartalomjegyzék

Tanulmányok

Havasi Bálint Attila
Az értékpapír fogalma a régi és az új magyar Ptk.-ban (Securities in the old and the new Hungarian Civil Code) 117

Pataki János István
Adalékok a bírósági végrehajtáshoz a római jogban (Remarks on judicial execution in Roman law). 139

Schadl György
Megjegyzések a társaságok jogalanyiságának bizonyos történeti kérdéséhez (Remarks on some historical questions of the legal entity of companies) 153

Szádeczky-Kardoss Irma
Egyes mondák, különösen a fehér ló mondájának jogszimbolikai vonatkozásai (Legal aspects of some sagas, escepially the saga of the white horse) 173

Székely János
Egyes, az igazságszolgáltatás megvalósítása ellen irányuló bűncselekmények szabályozása Románia új büntető törvénykönyvében – tekintettel felvetődésük lehetőségére a polgári perben (Regulation of Some Criminal Offenses Against the Administration of Justice in the New Penal Code of Romania – with a View to their Possible Occurrence During the Course of the Civil Trial) 193

Varga Attila
Állam és egyház viszonya, az egyházak jogállása Romániában (The relationship between the church and the state, the legal status of the church in Romania) 215

Recenziók

Dinók Henriett
Nótári, Tamás: Development of Hungarian Copyright Law. 235

Szalóki Gergely
Hogyan nyerjük meg a választásokat? Quintus Tullius Cicero: A hivatalra pályázók kis kézikönyve (How to win elections? Quintus Tullius Cicero: Little handbook on electioneering). 243

Acta Univ. Sapientiae, Legal Studies, **3**, 2 (2014) 117–138

Az értékpapír fogalma a régi és az új magyar Ptk.-ban

Havasi Bálint Attila
közjegyzőhelyettes, Bicske
E-mail: havasibalint@mokk.hu

Összefoglalás. Jelen tanulmány célja, hogy rendszerbe foglalja azon jogszabályi előírásokat, amelyek az értékpapírok létére, gazdasági funkciójára, régi és új Ptk. szerinti fogalmára, előállítására és megjelenésére vonatkoznak. A tanulmány a régi és az új Ptk. értékpapírokkal kapcsolatos rendelkezéseiből leszűrhető legfontosabb tendenciákat igyekszik összefoglalni.

Kulcsszavak: értékpapírjog, magyar polgári jog, új Ptk.

Abstract. Securities in the old and the new Hungarian Civil Code
The purpose of this study is to systematise legislative regulations that apply to the existence, economic function of securities, their concept under the old and new Civil Code, as well as their production and appearance. The study makes an effort to sum up the most important tendencies that may be drawn from the provisions of the old and new Civil Code that apply to securities.

Keywords: securities law; Hungarian civil law; the new Civil Code

Bevezetés

Az értékpapírokkal kapcsolatos ismeretek nem ragadhatók ki természetes jogszabályi környezetükből, így különösen a polgári jog normái közül. Ennek megfelelően pl. az értékpapírok esetében is tudatában kell lenni annak, hogy az a tulajdonjog tárgya, amire a tulajdonjog szabályai vonatkoznak (közös tulajdon stb.), átruházásához – az általános szabályoknak megfelelően – a Ptk. szerinti jogcím szükséges.

Az értékpapírjognak a polgári jogban elfoglalt helyét, a szabályozás szerkezetét az határozza meg, hogy az értékpapírok miként kerülnek definiálásra. Elméletileg több lehetőség is kínálkozik, amelyek mindegyikére jogrendszerenként találhatunk példát.

Egy jogrendszer az értékpapír fogalmát vagy

– normatív módon határozhatja meg, absztrakt szabályba foglalva azokat a sajátosságokat, amelyek megvalósulása esetén az életbeli jelenséget az értékpapír fogalma alá sorolja, vagy

– normatív definíció nélkül, az egyes értékpapírfajtákra vonatkozó szabályok megalkotásakor minősít a jogalkotó egy-egy instrumentumot értékpapírnak, vagy fordítva, megtagadja ezt a minősítést bizonyos konstrukcióktól. Ezen kívül lehetséges, hogy

– a tételes jog sem normatív, sem pedig egyedi módon nem rendelkezik az értékpapírrá minősítés feltételeiről, ám mégis alkalmazza a fogalmat, amelyet tartalommal a joggyakorlat tölt fel.

I. A régi Ptk. által megállapított értékpapír-fogalom

A régi Ptk.-t az értékpapír fogalmára vonatkozó paragrafusokkal a törvényalkotó 1988-ban egészítette ki, és az azóta több alkalommal is, legutoljára átfogó módon 2002. január 1-jével módosult (Ptk. 338/A-D.§-ok). Az értékpapírok fogalma jogi szempontból több elemből tevődik össze, ezek az alábbiak:

1. Az értékpapír valamilyen követelésről, jogról szól:

Alapjogviszonya ennek megfelelően:

– pénzkövetelés vagy

– tagsági viszonyból eredő jogosultság vagy

– dologra vonatkozó tulajdonjog vagy más jog lehet.

Pénzkövetelésről szól például a váltó, a csekk, a kötvény, a jelzáloglevél, a kincstárjegy, a letéti jegy. Dologra vonatkozó tulajdonjogról és zálogjogról szól a közraktári jegy, míg tagsági viszonyból eredő jogosultságról szól a részvény.

Megjegyezzük, hogy bizonyos értékpapírok alapjogviszonya e hármas tagolás szerint nem feltétlenül definiálható, ilyen pl. a kárpótlási jegy.

2. Az értékpapír a kibocsátó (kiállító) feltétlen és egyoldalú kötelezettségvállalását tartalmazza. Amennyiben tehát a felek szerződést kötnek, azt hiába nyomtatják pl. biztonsági papírra, nem minősül értékpapírnak. Ugyanígy, amennyiben az értékpapír kibocsátója a kötelezettségvállaláshoz feltételt fűz (pl. „Fizetek e váltó alapján 2006. május 1-jén, ha sütni fog a nap."), ez az okirat a feltétel kikötése miatt nem tekinthető váltónak, azaz értékpapírnak. Fontos, hogy ebben az esetben, bár az okirat nem minősül váltónak, egyéb érvényes polgári jogi kötelezettségvállalást tartalmazhat.

3. Értékpapírnak csak az minősül, aminek kiállítását (kibocsátását) és ebben a formában való megjelenítését jogszabály lehetővé teszi, azaz értékpapírnak csak az tekinthető, amely jogszabályban meghatározott kellékekkel rendelkezik. Ennek megfelelően egy okirat nem attól válik értékpapírrá, hogy megfelel a Ptk.

egyéb előírásainak vagy a felek szándékának, hanem attól, hogy jogszabály tartalmazza a kibocsátás és az adott formában való megjelenítés lehetőségét.

4. Értékpapír okirati formában vagy – külön jogszabály szerint nyilvántartott és továbbított – számítógépes adat formájában állítható elő. Csak az minősül értékpapírnak, ami tartalmazza a jogszabályi kellékeket. Ennek megfelelően az egyes értékpapírokról szóló jogszabályok tételesen felsorolják azokat a tartalmi elemeket (kellékeket), amelyeket az adott értékpapíron fel kell tüntetni.

Bármelyik így meghatározott kellék hiánya azt eredményezi, hogy a kiállított instrumentum nem lesz értékpapír, és átruházásához, az annak alapján történő igényérvényesítéshez sem kapcsolódnak a Ptk.-ban előírt jogkövetkezmények. Ha tehát például a nyomdai úton kiállított részvény előoldaláról hiányzik a társaság cégneve, úgy a kiállított okirat – külsejétől, előállítási technikájától függetlenül – nem minősül értékpapírnak, és átruházásával nem szállnak át a részvénytársaságban fennálló tagsági jogok a vevőre.

5. Értékpapírt – jogszabály eltérő rendelkezése hiányában – bemutatóra vagy névre szólóan lehet kiállítani. A kellékek hordozója ugyanakkor a technika fejlődése folytán már nem csupán papír, azaz okirat lehet, hanem a tőkepiaci törvény alapján szabályozott számítógépes jel, az ún. dematerializált értékpapír is. A dematerializált értékpapírok a befektetési vállalkozások által vezetett értékpapírszámlákon kerülnek nyilvántartásra, nyomdai úton nem állíthatók elő.

Annak érdekében, hogy az ilyen értékpapírok tartalma is ellenőrizhető legyen, a kibocsátó köteles elhelyezni a központi értéktárnál az értékpapírokról kiállított egy darab okiratot, amely az értékpapírok egyedi azonosításához szükséges kellékeket – például: sorszám, tulajdonos neve, eredeti aláírás – természetesen nem tartalmazza.

A magyarországi kibocsátású, nyilvánosan forgalomba hozott értékpapírok esetében a dematerializáció ma már kötelező: a tőkepiaci törvény szerint 2003. január 1-jétől nyilvánosan kizárólag dematerializált értékpapírok hozhatók forgalomba, és a korábban még okirati formában kibocsátott, nyilvános forgalomban volt értékpapírokat is 2004. december 31. napjáig át kellett alakítani dematerializálttá.

A 2006. július 1-jével hatályba lépett társasági törvény még egy megkötést tartalmaz: a nyilvánosan működő részvénytársaság részvényei (ideértve az ideiglenes részvényt is) kizárólag dematerializált módon állíthatók elő, a forgalomba hozatal formájától (nyilvános vagy zártkörű) függetlenül. Szintén a Tőkepiaci törvény előírása, hogy a dematerializált értékpapír utólag nyomdai úton előállított értékpapírrá nem alakítható át.

6. Az értékpapír átruházása

– bemutatóra szóló értékpapír esetén egyszerű átadással,

– okirati formában előállított, névre szóló értékpapír esetén forgatmánnyal,

– dematerializált formában előállított, névre szóló értékpapír esetén értékpapírszámla terheléssel – jóváírással történik.

Az átruházhatóság szempontjából a Ptk. elvben a névre és a bemutatóra szóló értékpapírokat ismeri. A tőkepiaci törvény, illetve a terrorizmus elleni küzdelemről és a pénzmosás megakadályozásáról szóló jogszabályok alapján azonban ma már új magyarországi kibocsátású sorozatpapír kizárólag névre szólóan állítható ki.

7. Az értékpapírból eredő jogok gyakorlására

– bemutatóra szóló értékpapír esetén a birtokos,

– okirati formában előállított névre szóló értékpapír esetén az a birtokos jogosult, akit a megszakítatlan forgatmányi láncolat igazol (alaki legitimáció).

A fizikai (okirati) formában kiállított bemutatóra szóló értékpapírok átruházása az értékpapír egyszerű átadásával történik. Az értékpapír szövege is általában ezt tükrözi, például: „Ezen értékpapír bemutatóját esedékességkor megilleti az értékpapír névértéke és kamata." Az okirati formában kiállított, névre szóló értékpapírok átruházása általában az értékpapír hátoldalára vezetett ún. hátirat, forgatmány útján történik. Tekintettel arra, hogy az értékpapír kellékeit az értékpapír előlapján tüntetik fel, a névre szóló értékpapírok esetében a hátoldal szolgál a forgatmányok elhelyezésére.

Az általános átruházó nyilatkozat szövege a következőképpen szokott szólni: „Ezt az értékpapírt (részvényt, kötvényt) az előlapján feltüntetett valamennyi joggal együtt átruházom [a megszerző neve] részére. [Az átruházó aláírása]"

Amennyiben pedig az értékpapír tulajdonjoga nem átruházás, hanem egyéb ok – például öröklés – folytán változik, úgy ennek a ténynek a névre szóló értékpapíron való követésére nem forgatással, hanem egyéb igazolásokkal kerül sor.

A névre szóló értékpapírok mind ún. üres, mind pedig ún. teljes forgatmánnyal átruházhatók. A forgatmány „teljes"-nek minősül akkor, ha abban mind az új jogosult (forgatmányos) neve, mind pedig az átruházó (forgató) aláírása szerepel. A forgatmány „üres" akkor, ha a forgatmányból az új jogosult neve nem derül ki, pl.:

„Ezt a részvényt átruházom ..... részére. [Az átruházó aláírása]"

Jó tudni, hogy a forgatmánynak nem kelléke az átruházó nyilatkozat keltezése vagy sorszámozása. Ugyanakkor az átruházó puszta aláírása az értékpapír hátoldalán szintén az értékpapír üres forgatmánnyal történő átruházásának minősül.

Az üres forgatmánnyal ellátott értékpapír mind egyszerű átadással, mind pedig a forgatmány kitöltésével vagy anélkül, és újabb teljes vagy üres forgatmánynak az értékpapírra történő rávezetésével átruházható. A névre szóló okirati formájú értékpapírok esetében fontos szabály, hogy az első tulajdonos nevének az értékpapír előlapján szerepelnie kell, és az értékpapír átruházásához legalább az első jogosultnak az értékpapír hátoldalán szereplő aláírása (legalább üres forgatmány) szükséges.

A dematerializált értékpapírok átruházására az értékpapírszámlák terhelése – jóváírása, azaz számlaművelet útján kerül sor.

8. Dematerializált formában előállított, névre szóló értékpapír esetén az a jogosult, akinek az értékpapírszámláján az értékpapírt nyilvántartják (alaki legitimáció).

Az értékpapírokra az ún. alaki legitimáció érvényesül. Ennek megfelelően az értékpapír előállítási módjától és típusától függ, hogy kit igazol az értékpapír harmadik személyekkel szemben. A bemutatóra szóló értékpapír esetén az értékpapírból eredő jogok gyakorlására az jogosult, akinek az értékpapír a birtokában van.

Az okirati formában előállított, névre szóló értékpapír esetében az a birtokos jogosult az értékpapírból eredő jogok gyakorlására, akit az értékpapíron a – fentiek szerinti – megszakítatlan forgatmányi láncolat igazol.

A dematerializált formában előállított, névre szóló értékpapír esetén az jogosult az értékpapírból eredő jogokat gyakorolni, akinek az értékpapírszámláján az értékpapírt nyilvántartják.

9. Az értékpapírban meghatározott követelést érvényesíteni, arról rendelkezni, azt megterhelni – ha törvény ettől eltérően nem rendelkezik – csak az értékpapír által, annak birtokában lehet. E szabálynak megfelelően, az értékpapír birtoklásának hiányában az abban foglalt jogok, kötelezettségek teljesítése megtagadható, és az abban foglalt jogok átruházására, megterhelésére sincs jogi lehetőség. A birtoklás fogalmát azonban a bírói gyakorlat nem kizárólag a klasszikus, közvetlen birtoklásként értelmezi, hanem elfogadja az értékpapír letétkezelő útján történő közvetett birtoklását is.

E szabály értelmében tehát amennyiben például egy váltó jogszerű birtokosa kikerül a váltó birtokából, mindaddig nem tudja igényét bírósági úton érvényesíteni, amíg vagy a váltó meg nem kerül, vagy a közjegyző az értékpapírt megfelelő eljárás során meg nem semmisítette. E törvényi rendelkezés ugyanakkor törvényes utat nyit az ún. dematerializált vagy anyagtalanított értékpapírok megjelenése előtt, amelynek értelmében a sorozatpapírok elektronikus úton rögzített és továbbított, értékpapírszámlákon nyilvántartott adatok formájában is előállításra kerülhetnek.

A Legfelsőbb Bíróság 1/2000. szám alatt polgári jogegységi határozatot hozott a nyomdai úton előállított, névre szóló részvény átruházásáról a következő jogkérdésben:

„Érvényes-e a névre szóló részvény tulajdonjogának átruházására irányuló, a Ptk. 338/B.§-a (1) és (2) bekezdésében előírt feltétel és alakiság mellőzésével megkötött szerződés?" A perekből nyert tapasztalatok szerint ugyanis nem volt egységes a bírói gyakorlat annak megítélésében, hogy a nyomdai úton előállított, névre szóló részvények tőzsdén kívüli forgalma során fűződik-e joghatás az olyan részvényátruházási szerződéshez, amelyet nem követ forgatmányozás. Az egyik álláspont különbséget tett a tulajdonátruházást célzó szerződés (jogcím), valamint a tulajdonváltozást kiváltó forgatmányozás (szerzésmód) között, és ebből következően forgatmány hiányában sem tekintette érvénytelennek magát a részvényátruházási szerződést. A másik álláspont szerint nem vált külön a jogcímet teremtő és az átruházó ügylet, hanem a kötelmet magát is a forgatmány hozza létre, következésképpen a forgatmány elmaradása esetén a részvényátruházási szerződés a Ptk.-

ban előírt feltétel és alakiság mellőzése miatt – egy bírósági döntés szerint – nem létezőnek, illetve – más indoklás szerint – alaki okból semmisnek tekinthető. A jogegységi tanács feladata annak eldöntése volt, hogy részvényátruházás esetén mi a jogi kapcsolat a tulajdonátruházást célzó szerződés és a tulajdonváltozást kiváltó forgatmány között? A döntés szerint az átruházás jogcíme tekintetében a részvényre vonatkozóan nincs olyan speciális törvényi rendelkezés, amely kivételt jelentene a dologátruházás szabályai alól. Eltérő rendelkezés csak a tulajdonátszállást eredményező rendelkező ügylet, a szerzésmód tekintetében van. A Ptk. ugyanis csak magához a rendelkezéshez, vagyis a forgatáshoz kívánja meg a részvény birtoklását, a társasági törvény, valamint a Ptk. pedig szintén csak a szerzésmód, az átruházás módja tekintetében tartalmaznak speciális rendelkezéseket.

Az e rendelkezések által előírt forgatmány ugyanis jogi jellegét tekintve csak az átruházás módja, amelynek elmaradása azonban nem érinti az átruházás jogcíméül szolgáló ügyletnek (mint a részvény forgatására való kötelmi jogi kötelezettségvállalásnak) a létrejöttét és érvényességét. A forgatmány nem érvényességi kelléke a részvényátruházás jogcíméül szolgáló szerződésnek, amely forgatmány hiányában is érvényes és kikényszeríthető kötelmet keletkeztet. Az indítványban megfogalmazott jogkérdéssel kapcsolatban tehát a jogegységi tanács álláspontja az volt, hogy a Ptk.-ban előírt feltétel és alakiság nem a részvényátruházási szerződésre, hanem csak a részvényen való tulajdonszerzésre vonatkoznak, ezek hiánya tehát a szerződés kötelmi jogi érvényességét nem érinti. Abból pedig, hogy a részvény átruházásának jogcímében való megállapodás forgatmány hiányában is érvényes, következik, hogy a jogosult akár perben is követelheti a szerződés teljesítését, vagyis a részvény kiadását akár úgy, hogy a bíróság kötelezi az alperest a forgatmány részvényre való rávezetésére, akár úgy, hogy a Ptk. 295. §-a alapján a bíróság ítélete pótolja a hiányzó forgatmányt.

10. A bemutatóra szóló és a negatív rendeleti (azaz továbbforgatást tiltó) záradékot nem tartalmazó, névre szóló értékpapír átruházásával az értékpapírból eredő valamennyi jog átszáll az új birtokosra, függetlenül attól, hogy az átruházó milyen jogokkal rendelkezett. Az értékpapírok átruházásának különlegessége, hogy itt nem érvényesül a polgári jogban egyébként általános nemo plus iuris elve, amely szerint senki nem szerezhet több jogot annál, mint amennyivel az átruházó rendelkezett. Az értékpapírok esetében ugyanis a teljes alaki legitimáció érvényesül: jogszabály eltérő rendelkezése hiányában a bemutatóra szóló és negatív rendeleti záradékot nem tartalmazó névre szóló értékpapír átruházásával az értékpapírból eredő valamennyi jog átszáll az új birtokosra, függetlenül attól, hogy az átruházó milyen jogokkal rendelkezett. Eszerint amennyiben az értékpapír átruházásra kerül, nem az átruházó által bírt, hanem az értékpapírból eredő jogok szállnak át az új birtokosra.

Ezt megerősíti egyébként a Ptk. egy másik szabálya is, amely szerint akire bemutatóra szóló értékpapírt ruháznak át, tulajdonossá lesz akkor is, ha az átruházó

nem volt tulajdonos. E szabály miatt fontos, hogy az értékpapírból kitűnjön valamennyi, az értékpapírból eredő jog. [Pl. ha egy részvényre a társaság többi részvényese elővásárlási joggal bír, vagy az értékpapír tulajdonjogának átruházásához külön nyilvántartási könyvbe való bejegyzés szükséges, esetleg egy kötvény esetén a kibocsátó tartozásáért harmadik személy készfizető kezességet vállalt, ahhoz, hogy ez harmadik személyekkel szemben is hatályos legyen, ezt fel kell tüntetni magán az értékpapíron.]

11. Az értékpapír kötelezettje az értékpapír tartalmából kitűnő kifogásokon kívül a jogosulttal szemben nem hivatkozhat olyan kifogásra, amely valamely korábbi jogosulttal szemben fennálló személyes viszonyán alapul (ún. kifogáskorlátozás). A kifogáskorlátozás intézménye és az értékpapírok átruházásakor bekövetkező „csoda", az absztrakció (azaz az értékpapírba foglalt követelés elszakadása az alapjogviszonytól) együttesen biztosítják az értékpapír közgazdasági funkciójának beteljesedését: a gyors és kifogásmentes igényérvényesítés lehetőségét.

Az értékpapír-fogalom összefoglalása

Jogi szempontból tehát értékpapírnak kizárólag a fentiek szerint meghatározott jószágok, „dolgok" vagy „adatok" minősülnek. Az értékpapír jelleget nem az értékpapírok előállítása, a nyomdatechnika, a biztonság, a különleges kezelés szolgáltatja, még csak nem is a gazdaságban betöltött szerep, a közgazdasági funkció, hanem kizárólag a jogi szabályozásnak való megfelelés. Ez biztosíthatja ugyanis azt a biztonságot, amelynek szükségszerűen kapcsolódnia kell az értékpapírok forgalmához. Ennek köszönhető, hogy egy értékpapír vásárlása során nem kell magán az értékpapíron túlmenően vizsgálni, az átruházó vajon milyen jogcímen került az értékpapír birtokába (mint pl. az ingatlan átruházása esetében), jogosult-e az értékpapírt értékesíteni stb. Nem nehéz elképzelni, hogy az értékpapírok ilyen szabályozásának hiányában mindezek ellenőrzése mennyire gátolná a forgalmat.

II. Az értékpapír fogalma és alapvető szabályozása az új Ptk.-ban

A régi Ptk. szabályozása után érdemes áttekinteni a 2014. március 15. napján hatályba lépett 2013. évi V. törvény, vagyis az új Ptk. azon elveit és szempontjait, amelyek szerint az értékpapírok fogalmát tárgyalja.

Tekintettel arra, hogy az egyedi minősítési rendszer rugalmatlan volt és a piac oldaláról is rengeteg kritika érte, a törekvés az volt, hogy az ebből eredő hátrányokat normatív szabályozással küszöböljék ki. Így tehát az új Ptk. tartalmilag határozza meg, hogy mit kell értékpapírnak tekinteni. Fontos kiemelni, hogy a

törvény az értékpapírok lehetséges alapjogviszonyát nem határozza meg, szemben a hármas tagolással. Egy okirat vagy adat értékpapírrá minősítésére az új Ptk. szerint háromféleképpen kerülhet sor: ha

– maga a kibocsátó értékpapírrá minősíti, vagy
– a kibocsátás helye szerinti jogrendszer értékpapírrá minősíti, vagy
– jogszabály azt értékpapírnak nyilvánítja.

Ezzel a technikával egy-egy újabb tőkepiaci termék esetén nem kell majd várni arra, hogy a jogalkotó elismerje annak értékpapír mivoltát, hanem elegendő, ha az teljesíti a jogszabályban normatív módon meghatározott kritériumokat. Emellett pedig továbbra is meglesz a lehetősége az egyes értékpapírfajtákat szabályozó jogszabályoknak arra, hogy saját maguk értékpapírnak minősítsék a kérdéses pénzügyi instrumentumokat, amennyiben azok megfelelnek az általános elvárásoknak. A jelenlegi rendszertől ez ezen a ponton annyiban különbözik, hogy az egyedi értékpapírokra vonatkozó jogszabályok csupán deklarálnák azt, hogy az adott értékpapír megfelel az általános fogalomnak, és attól függetlenül bármilyen más instrumentum is értékpapír lehet, ha megfelel a normatív követelményeknek vagy külföldön a „saját" joga szerint értékpapírnak számít.

Az új Ptk. tudomásul veszi, hogy a modern számítástechnika lehetővé teszi a jogosultságoknak nemcsak okirati, hanem elektronikus jel formájában való rögzítését is, és azt, hogy ezt a lehetőséget a tőkepiacon az ún. dematerializált értékpapírok forgalomba hozatalára használják fel, emiatt az új Ptk. szabályozza ezt a jelenséget is. Az új szabályozás azonban eltekint attól, hogy részletező módon rendezze az értékpapírra vonatkozó anyagi jogi szabályokat, mivel az egyrészt akadályozná a hazai értékpapírjog rugalmas reagálását a piac eseményeire, másrészt ez a már meglévő részletes tőkepiaci szabályozás miatt szükségtelen is. Azon értékpapírjogi szabályokat pedig, amelyek nemzetközi egyezmények alapján váltak a magyar jogrendszer részévé (például váltó, csekk), az új Ptk. sem változtatja meg, sőt kifejezetten ügyel arra, hogy az új szabályozás ne legyen ellentétben ezekkel a szabályokkal.

Az értékpapírokra vonatkozó általános szabályok között az új Ptk. az értékpapír fogalmán túl rendelkezik az alaki legitimáció intézményéről, az értékpapírok átruházásáról, a kifogáskorlátozásról és az értékpapírok megsemmisítésének anyagi jogi szabályairól is.

A jogalkotó az új Ptk. értékpapírokkal kapcsolatos szabályait a hatodik könyv ötödik részében helyezte el. A 2013. évi V. törvény az értékpapír fogalmát az alábbiak szerint határozta meg:

„6: 565. § (1) Ha valaki írásban, nem elektronikus formában vagy elektronikus formában rögzített és értékpapírszámlán nyilvántartott (dematerializált) módon egyoldalúan kötelezettséget vállal arra, hogy ő maga vagy a nyilatkozatában megjelölt más személy a nyilatkozatban rögzített jog gyakorlását a nyilatkozatban meghatározott feltételek szerint az okirat vagy az értékpapírszámla által jogosult-

ként igazolt személy részére biztosítja, vagy az okiratban, illetve az elektronikus úton rögzített nyilatkozat szerinti szolgáltatást az okirat vagy az értékpapírszámla által jogosultként igazolt személy részére teljesíti, az okirat, illetve a nyilatkozatot rögzítő elektronikus jelsorozat értékpapírnak minősül."

E szakasz további bekezdéseiben többek között rögzíti a jogszabály által nem szabályozott értékpapírok kötelező tartalmi elemeit és rendelkezik a kifogáskorlátozás intézményéről is. Ez utóbbit korábbi tanulmányaimban már ismertettem.

Az új Ptk. két külön cím alatt tárgyalja az okirati formában előállított és a dematerializált értékpapírokra vonatkozó szabályokat. Hasznosnak mutatkozik áttekinteni a konkrét normaszöveg idézése helyett, hogy a törvény mit, milyen módon és miért szabályoz.

1. Az új Ptk.-nak az okirati formában előállított értékpapírokra vonatkozó szabályairól

Az értékpapírból eredő jogok keletkezéséhez az értékpapír kibocsátása szükséges. A kibocsátás a kötelezett akaratából történik. Az értékpapír későbbi megszerzői a kötelezettel nincsenek közvetlen kapcsolatban. Nem tudják megítélni, hogy vajon a kibocsátás szabályszerűen megtörtént-e. A kibocsátás szabálytalanságának kockázatát ezért a törvény a kötelezettre telepíti. Azt a papírbirtokost kell jóhiszeműnek tekinteni, aki nem tudott a kibocsátás hiányáról vagy annak hibás voltáról, és erről az adott helyzetben általában elvárható gondosság mellett sem szerezhetett volna tudomást.

Az értékpapír átruházását követően a papír új jogosultja nemcsak az értékpapírt, hanem az értékpapír által megtestesített jogokat is megszerzi. Az értékpapíroknál nem érvényesül a nemo plus iuris elve, azaz függetlenül attól, hogy a korábbi jogosult és a kötelezett közötti jogviszonynak mi volt a tartalma, az értékpapír új jogosultja az értékpapírban rögzített jog gyakorlására válik jogosulttá.

Az átruházás módja szempontjából az értékpapírokat két csoportra osztja a törvény. A bemutatóra szóló értékpapírok nem tartalmazzák a papírba foglalt jog jogosultjának megnevezését, vagy tartalmazzák ugyan a jogosult nevét, de olyan rendelkezést is magukban foglalnak, amely szerint a kibocsátó bárkinek teljesíthet, aki az értékpapírt birtokban tartja.

A bemutatóra szóló értékpapír átruházása az átruházásra irányuló jogcímen alapuló birtokátruházással történik. A névre szóló értékpapír átruházása esetén a jogcímen felül az értékpapír átadása és forgatmány is szükséges. A teljes forgatmány név szerint megjelöli az új jogosultat. Az üres forgatmányból azonban hiányzik az új jogosult megnevezése. Az üres forgatmánnyal átruházott, névre szóló értékpapír nem veszti el névre szóló jellegét, csak abból nem derül ki a jogosult személye, ezért a törvény rendezi azt a kérdést, hogy mi történhet az üres forgatmánnyal ellátott értékpapírral.

A törvény lehetőséget ad arra, hogy a kibocsátó a névre szóló értékpapír forgatás útján való átruházásának lehetőségét kizárja (negatív rendeleti záradék). Ezt a lehetőséget azonban azokra az esetekre korlátozza, amikor valamely értékpapírra vonatkozó jogszabály ezt kifejezetten lehetővé teszi [l. a váltójogi szabályok szövegének közzétételéről szóló 1/1965. (I. 24.) IM rendelet 11. § (2) bekezdése]. A törvény a forgatás kizárásához nem az értékpapír forgalomképtelenségének következményét fűzi, csak a negatív rendeleti záradékkal ellátott értékpapír (rektapapír) átruházásának joghatását korlátozza, a formáját nem, azaz a rektapapír forgatmány útján való átruházását érvényes átruházásnak tekinti (szemben a váltójoggal), és pusztán annak joghatását korlátozza az engedményezés hatásaira.

Az értékpapír maga képes legitimálni a jogosultat. A jogosultnak nem kell anyagi jogi jogosultságot igazolni, elég, ha formailag az értékpapír jogosultnak mutatja őt. Az alaki legitimáció a kötelezettnek is jó, mert nyugodtan teljesíthet annak, akit az értékpapír formailag jogosultként igazol. Nem kell viselnie azt a kockázatot, hogy az anyagi jogi jogosult követelni fogja a teljesítést. Az alaki legitimáció legáltalánosabban azt jelenti, hogy az értékpapírba foglalt jog vagy követelés jogosultjának azt kell tekinteni, akit az értékpapír jogosultnak mutat. A bemutatóra szóló értékpapír pusztán a papír birtoklásával legitimálja jogosultját. Névre szóló értékpapírnál a birtokláson kívül az is szükséges, hogy a papírbirtokos legyen az értékpapírban megjelölt jogosult. A forgatmányok láncolata akkor megszakítatlan, ha azok a korábbi jogosultaktól származnak. A láncolat megszakadása esetén az értékpapír nem rendelkezik alaki legitimációs hatással a megszakadás utáni jogosultak vonatkozásában.

Az üres forgatmányra mondja ki a törvény, hogy az üres forgatmány nem szakítja meg a forgatmányi láncolatot, és ha az utolsó forgatmány üres, az értékpapír akkor is képes alaki legitimációs hatás kifejtésére: a papír birtokosát legitimálja.

Különbséget kell tenni az értékpapír anyagi jogi átruházása és a papír által kifejezett átruházása között. Ezért rendelkezik a törvény úgy, hogy a jogosult jogosultságát nem befolyásolja az, ha valamely korábbi átruházás anyagi jogi értelemben hibás volt, mert nem volt jogcíme, vagy a jogcím volt hibás. A jogcímmel kapcsolatos hibák, hiányosságok kockázata nem telepíthető az értékpapír későbbi megszerzőire, ha ők a korábbi átruházás hibájáról nem tudtak és az adott helyzetben általában elvárható gondosság mellett nem is kellett tudniuk.

Az értékpapír jogosultjának személye változhat a jogosult halála vagy megszűnése, vagy hatósági határozattal, illetve árveréssel való tulajdonszerzés esetén átruházás nélkül is. Névre szóló értékpapíroknál az értékpapír ekkor csak korlátozottan képes alaki legitimációs hatás kifejtésére. Ilyenkor meg kell állapítani, hogy a forgatmányi láncolat szerinti utolsó jogosulttól az anyagi jogi szabályok szerint megszerezte-e a papír birtokosa a papírba foglalt jogot (pl.: hagyatékátadó végzéssel, hatósági határozattal).

A törvény tartalmazza az értékpapírok jogi megsemmisítésének (semmissé nyilvánításának) legfőbb anyagi jogi szabályait, vagyis azt, hogy jogi megsemmisítésre

mikor kerülhet sor, és mi e megsemmisítés joghatása. Az értékpapír megsemmisítése jogi aktus, mely megfosztja az okiratot a jogi hatásoktól, hogy a kötelezettnek ne kelljen kétszeresen teljesítenie. Ugyanakkor a jogosult számára újból megnyitja az utat az értékpapírból eredő jogok gyakorlása előtt azáltal, hogy a semmissé nyilvánító jogerős közjegyzői végzés mintegy „pótolja" az eltűnt/elveszett stb. értékpapírt. A semmissé nyilvánítást (jogi megsemmisítést) mint önálló nemperes eljárást meg kell különböztetnünk az okirati értékpapírok fizikai megsemmisítésével kapcsolatos eljárástól, melynél szintén adódik feladat a közjegyzők számára.

2. Az új Ptk.-nak a dematerializált értékpapírokra vonatkozó szabályairól

A dematerializált értékpapírok tipikusan sorozatpapírok. A dematerializált értékpapírokat kétszintű számlarendszerben tartják nyilván: központi értékpapírszámlákon és az ügyfelek nevén vezetett értékpapírszámlákon. Minden értékpapír-sorozatról értékpapírszámla-vezetőnként központi értékpapírszámlát kell nyitni. A központi értékpapírszámlák vezetésére a KELER Zrt. jogosult, amely a kibocsátó megbízása alapján dematerializált értékpapírt állít elő. A dematerializált értékpapír kibocsátói döntéssel jön létre, de a kibocsátás során kötelező a KELER közreműködése is. Egy központi értékpapírszámla csak egyetlen sorozatba tartozó dematerializált értékpapírok nyilvántartására szolgálhat. Egy értékpapír-sorozatba az azonos jogokat megtestesítő értékpapírok tartoznak. A központi értékpapírszámlán a dematerializált értékpapírokat az értékpapírszámla-vezetők nevén vezetik. A törvény meghatározza a központi értékpapírszámla megnyitásának szabályait, az értékpapírszámla fogalmát és tartalmát.

A PSZÁF engedélyével rendelkező befektetési szolgáltató a dematerializált értékpapír jogosultja vagy leendő jogosultja megbízásából nyithat az ügyfelek nevén vezetett értékpapírszámlákat, és azon elektronikus úton tartja nyilván az ügyfél dematerializált értékpapírjait. Az értékpapírszámla tulajdonosa egyben tulajdonosa a nevén lévő értékpapírszámlán nyilvántartott értékpapíroknak is. A dematerializált értékpapírok előállítását követően a központi értéktár értesítése alapján nyitja meg az értékpapírszámla-vezető az értékpapírszámlákat az ügyfelek részére. Egy értékpapírszámla-vezető annyi dematerializált értékpapírt tart nyilván az általa vezetett értékpapírszámlákon, ahány az ő nevén van a központi értékpapírszámlán.

A törvény értelmében a dematerializált értékpapír átruházásához jóváírás szükséges. A törvény rendezi a jóváírás módját akkor, ha az átruházó és a szerző értékpapírszámláját nem ugyanaz a befektetési szolgáltató vezeti. A törvény a nemo plus iuris szabályának áttörését e körben is kimondja.

Az új Ptk. – a Ptk.-hoz hasonlóan – az értékpapírszámla szerinti jogosultsághoz köti a dematerializált értékpapír alaki legitimációs hatását, vagyis azt kell a dematerializált értékpapír jogosultjának tekinteni, akinek az értékpapírszámláján az

adott dematerializált értékpapírt nyilvántartják. A dematerializált értékpapír jogcímtől függetlenül legitimálja jogosultját, az átruházásában részt vevő személyek közötti belső jogviszonyban ennek ellenére kell lennie érvényes jogcímnek is.

A 2013. évi V. törvény szerint a dematerializált értékpapíron alapuló jogosultságot számlakivonattal vagy igazolással is lehet bizonyítani (jogosulti igazolás).

Az új Ptk. meghatározza az értékpapírok átalakításának szabályait is, amire az alábbiakban térek ki.

3. Az értékpapír előállítása, megjelenése

2014. március 15. napjától jogszabály által meg nem határozott alapjogviszonyra (jog gyakorlására, szolgáltatás, követelés érvényesítésére) is kibocsátható értékpapír.

Egyedi és sorozatban kibocsátott értékpapírok

Az értékpapír megjelenésében lehet egyedi és lehet sorozatpapír. Egyedi értékpapír a váltó és a csekk vagy a közraktári jegy, amelyek előállítására általában nem vonatkoznak speciális szabályok. Sorozatban kibocsátott értékpapír vagy sorozatpapír pedig pl. a részvény, a kötvény, a kincstárjegy, a letéti jegy, a vagyonjegy, a jelzáloglevél, a befektetési jegy, a kockázati tőkealap-jegy és a másodlagos értékpapír.

A tőkepiaci törvény szerint sorozatban kibocsátott értékpapír az, amely az alapjául szolgáló jogviszonyból eredő jogokat és kötelezettségeket több azonos, egymással egyenértékű részre (névértékre) osztva testesíti meg. A sorozatpapíroknál a róluk szóló egyedi jogszabályok általában külön is megfogalmazzák a – nyomdai vagy dematerializált – előállítási kötelezettséget.

A sorozatpapírok esetében tehát alapvető követelmény, hogy a kibocsátó döntsön az értékpapír előállításának módjáról. Mivel a tőkepiaci törvény előírja, hogy nyilvánosan forgalomba hozott értékpapír, illetve nyilvánosan működő részvénytársaság részvénye kizárólag dematerializált lehet, a kibocsátó – a nyilvánosan működő részvénytársaság kivételével, amely kizárólag dematerializált értékpapírokat bocsáthat ki – csak a zárt körben forgalomba hozott sorozatpapírok esetében dönthet szabadon az értékpapírok nyomdai úton okiratként vagy dematerializált értékpapírként történő előállításáról.

A nyomdai úton előállított értékpapírok megjelenése, külseje

(Az e részben leírt megjelenés kizárólag a nyomdai úton előállított sorozatpapírokra vonatkozik.)

A hagyományok alapján – elsősorban a II. világháború előtti tapasztalatokra támaszkodva – a nyomdai úton előállított értékpapír általában két részből áll:

a) a köpeny részből, amely maga a tényleges értékpapír és

b) a szelvényívből, amely az esetleges kapcsolódó vagyoni részjogosultságok (pl. kamat, osztalék) érvényesítéséhez nyújt lehetőséget.

Az értékpapír köpeny része is két részből áll: az előlapból és a hátoldalból. Tekintettel arra, hogy a fizikai úton előállított, névre szóló értékpapírok esetében a hátoldal mindig az átruházó nyilatkozatok (forgatmányok, hátiratok) feltüntetésére, elhelyezésére szolgál, az értékpapír kellékeként a jogszabályban meghatározott valamennyi elem az értékpapír előlapján szerepel. Ebbe értelemszerűen beletartozik az is, hogy az értékpapír sorszáma és a kibocsátó aláírása is nyomdai úton kerül rá az értékpapírra. A kellékek feltüntetése pedig azért fontos, mert – amint az korábban szerepelt – az az okirat, amelyről a kellékek bármelyike hiányzik, bár egyéb szempontok szerint érvényes polgári jogi kötelezettségvállalásnak minősülhet (pl. tartozáselismerésnek), nem lesz értékpapír.

Az értékpapírhoz kapcsolódó egyes vagyoni vagy egyéb jogok gyakorlására és érvényesítésére a gyakorlat a szelvények alkalmazásával válaszolt. A szelvényív az értékpapírhoz kapcsolódó, általában az értékpapírral megegyező nagyságú olyan irat, amely az egyes vagyoni részjogosultságok gyakorlására szolgáló, egymástól elkülöníthető szelvényeket vagy kuponokat (pl. részvénynél osztalékszelvényeket, kötvénynél kamat- és törlesztőszelvényeket) tartalmaz. A szelvények előállításának általános kötelezettségét jogszabály áttételesen rendezi: az értékpapírok nyomdai előállítását szabályozó kormányrendelet szerint a szelvényeket az értékpapír előlapjához attól el nem választható módon kell csatolni. Emiatt a továbbiakban mindaddig, amíg papírosanyagú értékpapírokkal is számolnunk kell, mindenképpen indokolt a szelvények előállítása.

A sorozatban kibocsátott értékpapírok nyomdai előállítása

A sorozatban kibocsátott értékpapírok nyomdai előállítására vonatkozó magyarországi rendelkezések hatálya a Ptk. alapján, külön jogszabályokban erre feljogosított kibocsátó által belföldön nyilvánosan vagy zártkörűen sorozatban forgalomba hozott értékpapírok nyomdai úton történő előállítására (a továbbiakban: előállítás) terjed ki. A sorozatban kibocsátott értékpapírok nyomdai előállításának szabályait 1995. szeptember 1-je óta rendezi jogszabály.

A sorozatban kibocsátott értékpapírok nyomdai előállítása során két fontos követelménynek kell eleget tenni:

1. Az értékpapírnak rendelkeznie kell a jogszabály által előírt tartalmi kellékekkel. Az értékpapírok jogi kellékeivel kapcsolatos egyik általános szabály az, hogy valamennyi kelléknek rá kell kerülnie az értékpapírra annak érdekében, hogy az értékpapír jelleget öltsön, ugyanakkor több szöveg is kerülhet az értékpapírra, amennyiben az az értékpapírban foglalt jogokat érinti. Emiatt természetesen két részvénytársaság részvényének szövege nagymértékben különbözhet egymástól, nemcsak amiatt, mert a két társaság különböző fajtájú részvényeket (pl. kamato-

zó vagy elsőbbségi, esetleg dolgozói részvényeket) bocsátott ki, hanem amiatt is, mert pl. a nyereségfelosztás során különleges, az általánostól eltérő szabályokat iktattak be az alapszabályba. Tekintettel arra, hogy az értékpapírnak tartalmaznia kell mindazt a jogot, amely benne foglaltatik, az ilyen szabályokat nem lehet kihagyni az értékpapír előlapjának szövegéből. Az értékpapírokon feltüntetendő jogi kellékeket az egyes értékpapírokról szóló egyedi jogszabályok tartalmazzák.

2. Az értékpapírok nyomdai előállítására vonatkozó biztonsági szabályok betartásával az arra engedéllyel rendelkező nyomdának kell végeznie az előállítást. Sorozatban kibocsátott értékpapír előállításának minősül a nyomdai úton történő előállítás vagy felülbélyegzés. Értékpapír előállítására csak az a nyomda jogosult, amely erre vonatkozóan rendelkezik a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletének (2000. április 1. előtt jogelődje: az Állami Pénz- és Tőkepiaci Felügyelet) (Felügyelet) engedélyével.

A Kormány a Felügyelet értékpapírelőállítás-engedélyezési eljárásában

1. az értékpapírok előállításáról szóló szabályzatában meghatározott formai, minőségi és okmányvédelmi előírások minimum biztonsági követelményeinek teljesülése, és

2. az értékpapír előállítására vonatkozó engedély iránti kérelemben szereplő új értékpapír, illetve az utánnyomott értékpapír mintapéldányainak, valamint az azok előállítása során alkalmazott okmányvédelmi elemeket pontosan leíró védelmi terv egymásnak történő maradéktalan megfelelése megállapításának kérdésében a Nemzetbiztonsági Szakszolgálatot (a továbbiakban: Szakszolgálat) szakhatóságként jelöli ki.

Az engedélyt az a nyomda kaphatja meg, amely rendelkezik az értékpapírok gyártásához szükséges technikai-személyi feltételekkel, a megfelelő ismeretekkel, és amely képes biztosítani a gyártási folyamat és az előállított értékpapír biztonságát, valamint tevékenységéért képes anyagilag is helytállni. Emiatt például a nyomdának legalább 100 millió forint saját vagyonnal és káreseményenkénti legalább 50 millió forintos felelősségbiztosítással, zártláncú technológiai-szervezeti rendszerrel, megfelelő belső ellenőrzési apparátussal, őrző személyzettel kell rendelkeznie, továbbá biztosítania kell a selejt- és hulladékanyagok zártrendszerű megsemmisítését. A Felügyelet az értékpapírok előállítására vonatkozó szabályzatot dolgoz ki, amelyet kizárólag az egyéb feltételeket biztosító nyomdák számára bocsát rendelkezésre.

Az engedéllyel rendelkező nyomdákat a Felügyelet nyilvántartja, és nevüket legalább félévente egy alkalommal közzéteszi hivatalos lapjában, valamint a *Pénzügyi Közlöny*ben. Az engedéllyel rendelkező nyomdákat a Felügyelet – a Szakszolgálat bevonásával – ellenőrzi.

Az értékpapír nyomdai előállításának megrendelésére kizárólag a kibocsátó jogosult.

Az azonos jogokat megtestesítő értékpapírokat (tehát: azonos kibocsátású, névértékű, sorozatú, típusú, fajtájú értékpapírokat) mindig azonos kivitelben kell előállítani. A nyomda a megrendelés elfogadása után elkészíti az értékpapír formai, esztétikai és védelmi tervét (az értékpapír biztonsági leírását), amelynek nyilvános részét átadja elfogadásra a megrendelőnek. A biztonsági leírást a megrendelő benyújtja a Felügyelethez engedélyezés végett, a Felügyelet engedélye nélkül a nyomda az értékpapírt nem állíthatja elő. A Felügyelet az engedélyt a közigazgatási eljárás szabályai szerinti rendben, a Szakszolgálat szakvéleménye alapján adja ki. Tekintettel arra, hogy a megrendelő nincs – és nem is lehet – tisztában a Felügyelet által a nyomdák számára előírt biztonsági szabályokkal, kialakult az a gyakorlat, hogy általában a nyomda szerzi be – a megrendelő képviseletében eljárva – a Felügyelet engedélyét az értékpapír előállításához.

A sorozatpapírok kellékét alkotja 1997. január 1-jétől az ún. értékpapírkód (ISIN azonosító), amely az adott értékpapír-sorozat nemzetközi azonosítását szolgáló, 12 elemből álló jelsorozat. Az értékpapírkódot a központi értéktár (lásd később) adja ki. Amennyiben az értékpapír kibocsátása során a tájékoztató jóváhagyása iránti kérelem és az ISIN azonosító iránti kérelem benyújtásra kerül a Felügyelethez, a kód kiadására a felügyeleti eljárást követően kerül sor. Az értékpapírból a nyomda – a megrendelő igényének megfelelő számú – mintát készít. A nyomda köteles megőrizni minden általa gyártott értékpapír-sorozatból fajtánként és címletenként egy-egy érvénytelenített példányt, továbbá az értékpapírtervet és a gyártási tervet. Az értékpapír grafikája feletti kizárólagos rendelkezési jog a kibocsátót illeti meg, a grafikát azonban a nyomda köteles megőrizni.

A nyomda őrzési kötelezettsége esedékességgel rendelkező értékpapírok esetében a lejárattól számított 10 évig, lejárat nélküli értékpapírok esetén az előállítástól számított 25 évig terjed. Amennyiben a nyomda felhagy tevékenységével vagy engedélyét a Felügyelet visszavonta, köteles az őt megbízó kibocsátókat erről értesíteni, és az általuk megjelölt más – engedéllyel rendelkező – nyomdának az értékpapírvédelmi és grafikai terveket, filmeket és más adathordozókat átadni. Az átadás megtörténtéig ezen tervekért és azok megőrzéséért a nyomda továbbra is felelős.

Az értékpapír utánnyomására szintén csak nyomda, méghozzá általában az eredeti értékpapírt előállító nyomda jogosult. Az utánnyomással szemben támasztott követelmény, hogy az a korábbival azonos megjelenésű és minőségű legyen. Az értékpapír toldatára vonatkozóan (amely a névre szóló értékpapírok esetében a betelt hátoldal folytatását szolgálja az átruházó nyilatkozatok elhelyezésére) a jogszabály előírja, hogy az értékpapírhoz a toldatot tőle el nem választható módon kell illeszteni, és a toldatban feltüntetett adatok, átruházások időbeli sorrendjének egyértelműen ki kell tűnnie. A jogszabály hatályba lépése előtt előállított értékpapírok lejáratukig, illetve a lejárat nélküli értékpapírok az osztalékszelvényív cseréjéig, de legkésőbb 1998. december 31. napjáig forgalomban maradhattak. Értelemszerűen nem kellett bevonni azokat az értékpapírokat, amelyek megfeleltek a jogszabályi előírásoknak.

4. Az értékpapírok felülbélyegzése

A fizikai megjelenésű értékpapírok élete során szükségessé válhat, hogy az értékpapíron feltüntetett információk módosításra kerüljenek. A társasági törvény több esetben is ismeri a felülbélyegzés intézményét: akkor, ha a részvénytársaság alaptőkéjét az egyes részvények névértékének felemelésével emeli föl, vagy az egyes részvények névértékének leszállításával csökkenti le, vagy ha a részvényt szerződés alapján terhelő vételi, visszavásárlási, elővásárlási jogot, illetve kötelezettséget kívánják a részvényen feltüntetni.

A felülbélyegzés formájával kapcsolatban szem előtt kell tartani a felülbélyegzés indokát, célját: azt, hogy mindenki számára nyilvánvalóvá kell váljon, hogy a részvényen feltüntetett információk (kellékek) egyike jelentős módosításra került. Éppen emiatt a felülbélyegzésnek mindig nagy, elütő színű betűkkel kell szerepelnie a részvény előoldalán, lehetőleg fedve azt az információt, amelynek módosítására a felülbélyegzést teljesítették. Bár a II. világháború előtti gyakorlatban nem volt ritka, hogy az értékpapír megterhelését vagy az osztalékfizetés megtörténtét, esetleg a pénznem változását is felülbélyegzéssel tüntették fel magán az értékpapíron, a jelenlegi szabályozás alapján felülbélyegzésre kizárólag az alábbi esetekben van lehetőség:

1. értékpapír névértékének módosítása (részvény esetében az alaptőke csökkentése vagy felemelése, esetleg egyéb alapszabály-módosítás folytán),
2. az értékpapír típusának megváltozása (bemutatóra szóló értékpapír névre szólóvá alakítása),
3. a részvényt terhelő vételi jog feltüntetése,
4. a részvényt terhelő visszavásárlási jog feltüntetése,
5. részvényt terhelő elővásárlási jog feltüntetése.

Az ettől eltérő tartalmú, továbbá a 98/1995. (VIII. 24.) kormányrendelet vagy a társasági törvény rendelkezéseibe ütköző felülbélyegzés az értékpapírt érvénytelenné teszi.

Az értékpapír tartalmában bekövetkező minden más változás esetén a részvény cseréjéről kell a kibocsátónak gondoskodnia. Tekintettel arra, hogy a társasági törvény 2005. évi módosítása folytán a részvénytársaságok cégnevében fel kellett tüntetni a működési formát, és emiatt a zártkörűen működő részvénytársaság cégnevét „Zrt.”-re (a nyilvánosan működőét „Nyrt.”-re) kellett módosítani, ez szintén a nyomdai úton előállított részvény cseréjével kellett hogy együtt járjon. A törvény annyi átmeneti engedményt adott, hogy az új cégnevet a részvényen nem azonnal, hanem legkésőbb a részvény soron következő cseréje alkalmával rendelte átvezetni (bár ez a rendelkezés időközben hatályon kívül került, a cserére vonatkozó kötelezettség nem szűnt meg).

A felülbélyegzés elvégzésével csak értékpapírnyomdát lehet megbízni. A megrendelésre csak a kibocsátó jogosult. A felülbélyegzést megfelelő, a hitelesség szempontjából jól ellenőrizhető biztonsági festékkel vagy tintával kell a papírra felvinni.

5. A dematerializáció

A fizikailag előállított értékpapírokkal kapcsolatban azok „élete” során több gond is van: nem elég, hogy az értékpapírokat költségesen elő kell állítani, a szelvényeket vágni kell, az értékpapírokat biztonságos helyen kell őrizni, tárolni, szakszerűen kell kezelni, továbbá az értékpapírok forgalma esetén azokat szállítani, átadni is kell, felmerülhetnek egyéb kellemetlenségek is, pl. az értékpapíron feltüntetett információk, jogok megváltozása, vagy az értékpapír elvesztése. Mindezek szerte a világon arra ösztönzik az értékpapírpiac szereplőit, hogy valamilyen módon megkíséreljék az értékpapírok fizikai mennyiségét csökkenteni, és ily módon mérsékelni az értékpapírok fizikai megjelenéséből fakadó költségeket és nehézségeket is. Ugyanakkor értelemszerűen az értékpapírok fizikai rendszerét kiváltó új struktúrának mindazt biztosítania kell, amit az okiratként kiállított értékpapír biztosít: az értékpapír által a tulajdonosának nyújtott biztonságot, a legitimáló hatást, az értékpapír átruházásához kapcsolódó átruházó hatást stb.

A dematerializáció a fizikai értékpapír-előállítás meghaladása annyiban, hogy a nyomdai előállítás költségét – még egy összevont címlet előállításának költségét is – megtakarítják. A dematerializáció esetében az értékpapír elveszíti okirat jellegét, és csupán – a bankjegy-számlapénz párhuzamhoz hasonló – értékpapírszámlán nyilvántartott elektronikus adat formájában létezik. Ez a rendszer is megkívánja a szabályozás nagyfokú garanciáit. A dematerializáció lehetőségét a tőkepiaci törvény tartalmazza, annak bizonyos szabályait pedig kormányrendelet állapítja meg. A dematerializált értékpapír tehát jogszabályban meghatározott módon, elektronikus úton létrehozott, rögzített és továbbított, értékpapírszámlán nyilvántartott, az értékpapír – jogszabályban meghatározott – valamennyi tartalmi kellékét azonosítható módon tartalmazó adatösszesség. A dematerializált értékpapír előállítása oly módon történik, hogy a kibocsátó határoz az értékpapír dematerializált értékpapírként történő előállításáról, gondoskodik a kibocsátási folyamat lebonyolításáról, majd utasítja a központi értéktárat a központi értékpapírszámla megnyitására, és kiállít egy, a dematerializált értékpapír kellékeit tartalmazó, értékpapírnak nem minősülő okiratot. Ez az okirat egy példányú, és tartalmazza:

1. az értékpapír jogszabályban előírt valamennyi tartalmi kellékét,
2. a kibocsátásról szóló döntést,
3. a kibocsátott teljes sorozat össznévértékét,
4. a kibocsátott értékpapírok számát és
5. a kibocsátó cégszerű aláírását (részvény esetén a kibocsátó két igazgatósági tagjának aláírását).

Ha a kibocsátó azonos sorozatú értékpapír további kibocsátásáról rendelkezik, és emiatt az okiraton szereplő adatokban bármilyen változás áll be, a korábban kibocsátott okirat érvénytelenítésével egyidejűleg új okiratot kell kiállítani. Az

értékpapír dematerializált formában való előállítása – a fentiekben leírtaknak megfelelően – zárt körben forgalomba hozott sorozatpapírok esetében általában lehetőség, míg a nyilvánosan forgalomba hozott értékpapírok esetében a dematerializáció ma már kötelező. A társasági törvény szerint pedig a nyilvánosan működő részvénytársaság valamennyi részvénye – a forgalomba hozatal módjától függetlenül – kizárólag dematerializált módon állítható elő. A dematerializált értékpapír átruházására kizárólag értékpapírszámlán történő terhelés, illetve jóváírás útján kerülhet sor. A dematerializált értékpapír tulajdonosának – az ellenkező bizonyításáig – azt kell tekinteni, akinek az értékpapírszámláján az értékpapírt nyilvántartják. Szintén a tőkepiaci törvény előírása, hogy a dematerializált értékpapír utólag nyomdai úton előállított értékpapírrá nem alakítható át.

6. A nyomdai úton előállított értékpapírok átalakítása dematerializált értékpapírrá

A kibocsátó dönthet a nyomdai úton előállított értékpapír dematerializált értékpapírrá történő átalakításáról. Ebben az esetben a kibocsátó az erről szóló döntést követő 30 napon belül a szokásos tőkepiaci közzétételi helyeken – részvény átalakítása módjáról és biztonsági szabályairól, valamint az értékpapírszámla, központi értékpapírszámla és az ügyfélszámla megnyitásának és vezetésének szabályairól esetén: a Cégközlönyben is – hirdetmény útján felszólítja az értékpapírtulajdonosokat az értékpapír benyújtására, ahol megjelöli az átalakítás megkezdésének időpontját és időtartamát, valamint a benyújtás helyét is.

Az átalakítási időtartam legalább 60 nap, azonban amennyiben valamennyi értékpapír korábban benyújtásra került, úgy az átalakítási időszak korábban is lezárható.

Az átalakítás feltétele, hogy a nyomdai úton előállított értékpapír jogszerű birtokosa az értékpapírt a benyújtási helyen a benyújtási határidőn belül átalakításra benyújtsa, továbbá megjelölje azt a befektetési vállalkozást, hitelintézetet (értékpapírszámla-vezetőt), amellyel a fizikai értékpapírok helyébe előállításra kerülő dematerializált értékpapírok nyilvántartására értékpapírszámla-szerződést kötött. Amennyiben azt értékpapírt letétkezelő őrzi, úgy a letétkezelő jár el az értékpapírok benyújtása során.

Az átalakítás napján a központi értéktár az átvett fizikai értékpapírok helyébe ugyanolyan mennyiségű dematerializált értékpapírt ír jóvá a központi értékpapírszámlán, majd ezt követően a számlavezetők haladéktalanul jóváírják a dematerializált értékpapírokat a számlatulajdonosok értékpapírszámláin. Az átalakítás napjával a kibocsátó az átalakításra került értékpapír-sorozatot érvénytelenné nyilvánítja és átalakítja dematerializált értékpapírrá.

Azokat az értékpapírokat, amelyeket nem nyújtottak be átalakítás végett, a kibocsátó sorszám szerint nyilvántartásba veszi. Hitelviszonyról szóló értékpapír és be-

fektetési jegy átalakítása esetén a fizikai értékpapír volt tulajdonosa – természetesen az értékpapír benyújtásával és az értékpapírszámla-vezető meghatározásával – az értékpapír lejáratáig, illetve a befektetési alap megszűnéséig kérheti a fizikai értékpapírjai helyébe a dematerializált értékpapír számláján történő jóváírását.

Részvény, illetőleg egyéb, tulajdonviszonyt megtestesítő értékpapír esetében az eljárás az, hogy a kibocsátó az átalakított értékpapírokat 6 hónapon belül, bizományosként igénybe vett befektetési vállalkozás, hitelintézet közreműködésével értékesíti. Annak érdekében, hogy az értékesítés transzparens módon valósuljon meg, az értékesítés szabályait a kibocsátó az átalakításról szóló hirdetményben köteles megjelentetni.

Amennyiben az értékesítés eredménytelen, úgy a kibocsátó az értékesítésre nyitva álló határidő lejártát követő első közgyűlésen az alaptőkét leszállítja. Az érvénytelenné nyilvánított értékpapír-forgalom tárgya nem lehet. Arra azonban alkalmas, hogy annak bemutatásával a tulajdonosa követelje a dematerializált értékpapír kiadását vagy az értékpapír ellenértékét.

Az értékesített értékpapír ellenértékét, illetve a lejáratkor esedékes összeget a tulajdonos jelentkezéséig a kibocsátó hitelintézetnél nyitott letéti számlán tartja. A benyújtási határidőt elmulasztó értékpapír-tulajdonos az igényének érvényesítéséig felmerült költségeket köteles megfizetni.

Az értékpapír kiadása iránti követelés helyébe lépő pénzkövetelés elévülésére az adott értékpapírban megtestesített követelés elévülésére irányadó szabályok érvényesek.

Amennyiben a kibocsátó az értékpapír dematerializálásáról dönt, úgy az egész sorozat dematerializálásra kerül, mivel az azonos jogokat megtestesítő értékpapírok csak azonos jelleggel állíthatók elő.

III. Az értékpapírok elméleti csoportosítása

2014. március 15. napjától jogszabály által meg nem határozott alapjogviszonyra (jog gyakorlására, szolgáltatás, követelés érvényesítésére) is kibocsátható értékpapír. Az értékpapírokat – az adott állam szabályozásának speciális vonásaitól eltekintve – meghatározott szempontok alapján csoportosíthatjuk. Az elméleti szempontok szerinti feldolgozás elősegíti az újonnan megjelenő értékpapírok elhelyezését az értékpapírok nagy családjában.

1. Alapjogviszony szerint

a) pénzkövetelésről szóló értékpapírok (váltó, csekk, kötvény),

b) részesedésről szóló értékpapírok (részvény, vagyonjegy),

c) áruval kapcsolatos tulajdonjogról vagy más jogról szóló értékpapírok (közraktári jegy).

2. Átruházási lehetőség szerint

a) bemutatóra szóló értékpapírok,

b) névre szóló értékpapírok (rekta papírok, átruházásuk: engedményezéssel),

c) rendeletre szóló értékpapírok (átruházásuk: forgatással, értékpapírjogi hatállyal).

3. Hozam szerint

a) nem kamatozó értékpapírok (diszkonttal értékesítik: váltó, diszkont kincstárjegy),

b) előre meghatározott kamatozású értékpapírok (kötvény),

c) osztalékpapírok (részvény),

d) átmeneti formájú értékpapírok (pl. változó kamatozású kötvény, átváltoztatható kötvény).

4. Lejárat szerint

a) rövid futamidejű értékpapírok – futamidejük nem haladja meg az 1 évet (kereskedelmi váltó, kincstárjegy),

b) közép futamidejű értékpapírok – futamidejük jellemzően 1–5 év közötti (kötvény, letéti jegy),

c) hosszú futamidejű értékpapírok – futamidejük jellemzően 5 évnél hosszabb (kötvény, jelzáloglevél, államadóssági kötvény),

d) lejárat nélküli értékpapírok (részvény, vagyonjegy).

5. Forgalomképesség szerint

a) közforgalmú értékpapírok,

b) meghatározott körben forgatható értékpapírok.

6. A forgalomba hozatal módja szerint

a) zárt körben (nem nyilvánosan) forgalomba hozott értékpapírok,

b) nyilvánosan forgalomba hozott értékpapírok.

7. Kibocsátás iránya szerint

a) belföldre kibocsátott értékpapírok,

b) külföldre kibocsátott értékpapírok.

8. Kibocsátó szerint

a) az állam által kibocsátott értékpapírok (kincstárjegy, államkötvény),

b) pénzintézetek által kibocsátott értékpapírok (letéti jegy),

c) társaságok, gazdálkodók által kibocsátott értékpapírok (magánkibocsátás):

– kötvény,
– részvény,
– közraktári jegy,
– letéti jegy,
– jelzáloglevél,

d) bárki által kibocsátható értékpapírok (váltó).

A fenti csoportosítás elméleti csoportosítás, melytől a régi és az új Ptk. is tételesen eltér.

9. Megjelenési forma szerint

a) Materializált értékpapír, vagyis az az értékpapír, amit kinyomtatnak. Az alaki kellékeket illetően ezen értékpapírok formai követelményei is meghatározottak.

b) Dematerializált értékpapír, vagyis azon értékpapír, amely anyagi formáját tekintve nyilvántartási tételként, számítógépes jelsorozatként létezik. Az ilyen típusú értékpapír forgalma értékpapírszámla-művelettel (terhelés – jóváírás) történik.

Irodalom

BÓKAI J. 1992 A közjegyzői szervezet. In: Németh J. (szerk.): *Polgári nemperes eljárások.* Budapest.

GÁRDOS I. 1994 A váltó, mint hiteleszköz. *Magyar Jog* 1. 37–43.

KISFALUDY A. 1998 *Bevezetés a váltójogba.* Budapest.

MÁNDOKI I. 1998 Adalékok az angolszász notary public tevékenységének megismeréséhez. *Közjegyzők Közlönye* 9. 6–9.

NÉMETH J.–KISS D. 2002 *A bírósági nemperes eljárások magyarázata.* Budapest.

RÁCZ Zs.–RÁCZ J. 1993 *A váltó és könyvviteli elszámolása.* Budapest.

SALAMONNÉ SOLYMOSI I. 1994 *A váltó. Magyar váltójog a hatályos jogi szabályozás és a bírói gyakorlat tükrében.* Budapest.

TÓTH L. 2010 *A közjegyző hatáskörébe tartozó nemperes eljárások.* Budapest.

TOMORI E. 2012 *Értékpapírjog és a tőkepiac szabályozása.* Budapest.

Felhasznált speciális jogszabályok

A váltójogi szabályok szövegének közzétételéről szóló 1/1965. (I.24.) IM rendelettel (Vár.)

2001. évi CXX. törvény a tőkepiacról

98/1995. (VIII. 24.) kormányrendelet az egyes értékpapírok előállításának, kezelésének és fizikai megsemmisítésének biztonsági szabályairól

284/2001. (XII. 26.) kormányrendelet a dematerializált értékpapír előállításának és továbbításának módjáról és biztonsági szabályairól, valamint az értékpapírszámla, központi értékpapírszámla és az ügyfélszámla megnyitásának és vezetésének szabályairól

A pénzforgalom lebonyolításáról szóló 21/2006. (XI. 24.) MNB rendelet

A csekkjogi szabályok közzétételéről szóló 2/1965. (I. 24.) IM rendelet (Csr.)

A közraktározásról szóló 1996. évi XLVIII. törvény

1991. évi XXV. törvény a tulajdonviszonyok rendezése érdekében, az állam által az állampolgárok tulajdonában igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásáról

287/2001. (XII. 26.) kormányrendelet a letéti jegyről

285/2001. (XII. 26.) kormányrendelet a kötvényről
94/1988 (XII. 22.) MT rendelet a vagyonjegyről
286/2001. (XII. 26.) kormányrendelet a kincstárjegyről
1997. évi XXX. törvény a jelzálog-hitelintézetről és a jelzáloglevélről
A közjegyzőkről szóló 1991. évi XLI. törvény (Kjtv.), és végrehajtási rendelete
A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (Pp.)
A közjegyzői díjszabásról szóló 14/1991. (XI. 26.) IM rendelet
A közjegyzői állások számáról és a közjegyzők székhelyéről szóló 15/1991. (XI. 26.) IM rendelet
A közjegyzői ügyvitel szabályairól szóló 37/2003. (X. 29.) IM rendelet (KÜSZ)
Az elektronikus dokumentumok közjegyzői archiválásának szabályairól és az elektronikus levéltárról szóló 34/2004. (XI. 19.) IM rendelet
A zálogjogi nyilvántartás részletes szabályainak megállapításáról szóló 11/2001. (IX. 1.) IM rendelet (Zr.)
Az egyes vagyonnyilatkozat-tételi kötelezettségekről szóló 2007. évi CLII. törvény
A magyar közjegyzőség etikai szabálykönyvéről szóló 13. számú MOKK irányelv
1/2000. PJE
3/2004. Polgári jogegységi határozat
13/2008. (II. 21.) AB határozat
A konzuli védelemről szóló 2001. évi XLVI. törvény (Konz.)
2005. évi XVII. törvény
Az egyes közjegyzői nemperes eljárásokról szóló 2008. évi XLV. törvény (Kjönp.)
A nemzetközi magánjogról szóló 1979. évi 13. törvényerejű rendelet (Nmjtr.)
A takarékbetétről szóló 1989. évi 2. törvényerejű rendelet
2011. évi CXCIII. törvény a befektetési alapkezelőkről és a kollektív befektetési formákról
Az Európai Parlament és a Tanács 2009. július 13-i 2009/65/EK Irányelve az átruházható értékpapírokkal foglalkozó kollektív befektetési vállalkozásokra (ÁÉKBV) vonatkozó törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések összehangolásáról
2010/43/EK és 2010/44/EK irányelvek

Acta Univ. Sapientiae, Legal Studies, **3**, 2 (2014) 139–152

Adalékok a bírósági végrehajtáshoz a római jogban

Pataki János István
ügyvéd, végrehajtási szakjogász
E-mail: patakijdr@gmail.com

Összefoglalás. A tanulmány a bírósági végrehajtási jog fejlődéstörténetének római jogi előzményeit vizsgálja. A bevezetést követően a végrehajtást annak történeti korszakai szerint mutatja be, először a civiljog, majd a praetor jogfejlesztésének, végül a császár – és azon belül a *iustinuanusi* – jogalkotás korszakaiban.

Kulcsszavak: végrehajtási jog, bírósági végrehajtás, római jog

Abstract. Remarks on judicial execution in Roman law
The study analyses the antecedents of the history of development of judicial execution law in Roman law. Following the introduction, it presents execution in terms of its historical periods; highlighting the development of civil law and praetor's law, and legislation by emperors, more specifically by Iustinian, in the relevant epochs.

Keywords: execution law; judicial execution; Roman law

I. Bevezetés

A végrehajtás, a bírósági végrehajtás működését vizsgálva elengedhetetlenül szükséges magának a végrehajtás jogintézményi alapjainak az áttekintése és megismerése annak érdekében, hogy a jelenkori Magyarországra is érvényes, releváns következtetések levonhatóak legyenek. Egyrészt így válik átláthatóvá és érthetővé a végrehajtás jogának a kialakulása és módosulásai az időszakok során, másrészt a római jog jelenti a történeti és a mai jogrendszerünk alapját is, valamint jogdogmatikai szempontból is innen eredeztethetőek a végrehajtás jogintézményének az alapjai. A római jog továbbélése mind a mai napig megfigyelhető, illetve a végrehajtás jogintézményének fejlődése tekintetében is meghatározó jelentőségű. Tágan értelmezve a társadalom kialakulása, a tulajdon, a magántulajdon megjelenése óta beszélhetünk valamilyen végrehajtási jogról.[1]

1 Pataki 2013. 12.

II. A civiljogi perrend

Az archaikus kor általános végrehajtási eljárása Rómában a legis actio per manus iniectionem volt, amelynek legfontosabb forrásai számunkra a Gaius *Institúciójában*[2] és Aulus Gellius *Noctes Atticae* (Attikai éjszakák)[3] című művében olvashatóak. A legis actio per manus iniectionem a civiljogi per általános végrehajtás eljárása, ami – ahogy az egész legis actiós rendszer – állami kontroll alá vett önhatalmú jogérvényesítésként is meghatározható. Lényege abban áll, hogy a hitelező az adóst foglyul ejtette, fogságban tartotta, eladta rabszolgának a Tiberisen túlra, vagy akár meg is ölhette. Követelését az eladásból kapott vételárból elégítette ki. Mindez szigorú formák közt, a nyilvánosság ellenőrzése mellett történt, vagyis az önhatalom gyakorlása garanciákhoz kötődött. Kezdetben valószínűleg a peres eljárás megszületése előtt, a delictumokból fakadó adósságok érvényesítésének eszköze volt.[4] A későbbiekben viszont már a pénzbeli ítélet, illetve pénzbeli követelés végrehajtását is szolgálta.[5]

A legis actio per manus iniectionem – bizonyos kivételektől eltekintve – nem peres eljárás. Célja az volt, hogy a hitelező a már vitán felül álló jogos igényének érvényt szerezhessen. Tehát a magistratus szerepe ebben az eljárásban már nem a jogszolgáltatás, hanem inkább a hatósági felügyelet[6] volt. Az a tény, hogy a manus iniectio csak likvid, illetve nem vitatott követelések végrehajtásánál volt alkalmazható, előfeltételezte, hogy a végrehajtás alapja egy jogerős ítélet[7] legyen. A XII táblás törvény értelmében az adósnak harminc nap állt rendelkezésre a teljesítésre, illetve ezen időtartamon belül kerülhetett sor a tartozás elengedésére vagy az egyezség megkötésére is.[8]

A jogerős ítéleten kívül egyéb esetekben is alkalmazható volt a manus iniectio. Így például ha az adós confessus, vagyis elismerte a követelés jogosságát, azaz a tartozást, akkor azonnal végrehajtásra kerülhetett sor. A Kaser–Hackl-kézikönyv idesorolja az adós önkéntes nexummal és sponsióval való alávetését, de a forrásanyag vitatott volta miatt ezekre bővebben nem tér ki.[9] Megemlítendők azonban azok az esetek, amikor a követelés nyilvánvalóvá tételéhez nem volt szükség az apud iudicem eljárásra, mivel azok már a magistratus előtt az in iure szakaszban bizonyítást nyertek. Ezek közül elsősorban a depensum és a legatum per damnationem emelendő ki. A depensum a következőt jelentette. A sponsiós kezes per aes

2 Gaius: *Institutiones* 4, 21–25.
3 Gellius: *Noctes Atticae* 20, 1, 45–49.
4 Kaser–Hackl 1996. 131.
5 Személyi 1932. 193. sk.; Szentmiklósi 1927. 139.; Pázmány 1930. 584. sk.; Hoffmann 1866. 365.; Bozóky 1886. 166, 197.; Vécsey 1907. 257. sk.; Marton 1947. 33. §; Brósz–Pólay 1974. 123.; Molnár–Jakab 2012. 94.; Földi–Hamza 2007. 193.; Nótári 2011. 120. sk.; Nótári 2013. 104.
6 Kaser–Hackl 1996. 132.
7 Vö. Leges XII tabularum 3. 3.
8 Vö. Leges XII tabularum 3. 1–2.
9 Kaser–Hackl 1996. 133.

et libram, vagyis mancipatio keretében teljesített a hitelezőnek, aminek keretében a hitelező szintén mancipatióval átruházta a hitelezőre az adós személyén fennálló jogát. Ilyenkor a kezes visszkereseti joga keretében manus iniectio pro iudicatóval léphetett fel az adós ellen.[10] A kezes követelésének fennállását már a magistratus előtt bizonyíthatta a mancipatio tanúinak segítségével, vagy akár az adós is elismerhette confessio in iure keretében a tartozás fennállását. A Kr. e. 3. és 2. század fordulóján keletkezett Lex Publilia alapján a magistratus hathónapos türelmi időt adott az adósnak, a kezes pedig actio depensit kapott tőle.[11] A legatum per damnationem (vagyis a kötelmi hagyomány[12]) esetén szintén lehetőség volt arra, hogy a mancipatiós végrendeletben (testamentum per aes et libram) történt hagyományrendelést már in iure bizonyítsák[13] (ennek hiányában actio ex testamentóval lehetett perelni[14]).

A manus iniectióra továbbá csak akkor volt lehetőség, ha nemcsak a követelés jogalapja, hanem annak pontos összege sem volt vitatott. Ez az adós védelmét is szolgálta, lévén hogy így meghatározásra került, milyen összeg megfizetésével szabadulhatott vagy szabadíthatta meg más a manus iniectio nagyon szigorú, kegyetlen személyi következményeitől. Amennyiben a jogalap nem volt vitatható, de az összeg még nem került pontosításra, azt arbitrium litis aestimandae[15] keretében állapították meg. Az arbitrium litis aestimandae iránti igényt az adós terjesztette a magistratus elé postulatio formájában.[16]

A végrehajtást kezdeményező hitelező az adóst a magistratus elé idézte, illetve vitte,[17] és ott ünnepélyes szavak kíséretében megragadta (manum inicere).[18] A megragadás végrehajtása előtt a magistratus értelemszerűen megvizsgálta, hogy a manus iniectiónak adottak-e a feltételei.[19] A szimulált fizikai erőszaknak az adós maga nem állhatott ellen, vagyis nem lökhette le magáról a hitelező kezét (manum sibi depellere).[20] Ezt csak egy harmadik személy, a vindex tehette meg,[21] ahogy ezt már a XII táblás törvény és a Lex Ursonia is jelezték.[22] Ha vindex lépett fel, az adós megszabadult, és helyette a vindex vitte tovább az ügyet a hitelezővel

10 Gaius: *Institutiones* 4. 22.
11 Kaser–Hackl 1996. 132.
12 A kötelmi hagyományhoz vö. Brósz–Pólay 1974. 317.; Molnár–Jakab 2012. 407.; Földi–Hamza 2007. 657.; Nótári 2011. 313.
13 Kaser–Hackl 1996. 134.
14 Személyi 1932. 193. sk.; Szentmiklósi 1927. 139.; Pázmány 1930. 584. sk.; Hoffmann 1866. 365.; Bozóky 1886. 197.; Vécsey 1907. 257. sk.; Marton 1947. 33. §; Brósz–Pólay 1974. 124.; Molnár–Jakab 2012. 407.; Földi–Hamza 2007. 194.; Nótári 2011. 120. sk.
15 Vö. Probus 4. 10.
16 Kaser–Hackl 1996. 135.
17 Leges XII tabularum 3, 2. Vö. Gellius, *Noctes Atticae* 20. 1. 44.
18 Gaius: *Institutiones* 4. 21.
19 Kaser–Hackl 1996. 137.
20 Gellius: *Noctes Atticae* 20. 1. 45.
21 Kaser–Hackl 1996. 138.
22 Vö. Leges XII tabularum 3. 3. Lex Ursonia 61.

szemben.[23] Eljárásával a vindex tagadta a hitelező eljárásának és az adós feletti hatalmának jogosságát, az adós helyébe lépett, és ha nem tudta bizonyítani igazát, ellene vált foganatosíthatóvá a végrehajtás.[24] A vindex nem a végrehajtásban szereplő alapösszeg tekintetében vált felelőssé, hanem annak kétszereséért (duplum), vagyis azáltal, hogy vitatta a követelést, az összeg – amint a Lex Ursonia rögzítette – megkétszereződött.[25] Ennek a jelenségnek a neve a litis crescentia, ami nagy valószínűséggel a legtöbbször a nyilvánvaló tartozás esetlegesen rosszhiszemű vitatásának volt a büntetése.[26]

Ha az eljárásnak ebben a szakaszában nem lépett fel a vindex, és a magistratus a hitelező eljárását jogszerűnek ítélte, akkor megadta a hitelezőnek az addictiót, azaz az államhatalom képviselőjeként jóváhagyta a hitelező által gyakorolt formális önhatalmat, amivel megkezdődött a végrehajtás[27] tényleges realizációja, a végrehajtás foganatosítási szakasza. A hitelező ekkor házába vitte az adóst, megkötözhette vagy bilincsbe verhette (a bilincs súlyának legalább tizenöt fontnak kellett lennie)[28]. A hitelező köteles volt az adóst élelmezni napi egy font kenyérrel, ha az nem tudta saját ellátását biztosíttatni.[29] Ettől az időponttól számítva hatvan napon át fogságban tarthatta az adóst, ha eközben valaki más nem egyenlítette ki a tartozást (pacisci), vagy nem került sor a tartozás elengedésére vagy egyezség megkötésére. Ezt követően három egymást követő vasárnapon a magistratus elé kellett vinnie az adóst, és a tartozás összegét kikiáltva lehetőséget kellett adnia arra, hogy valaki teljesítsen az adós helyett.[30] Ha a harmadik vasárnapon sem került sor a tartozás kiegyenlítésére, eladhatta rabszolgának a Tiberisen túlra (trans Tiberim), azaz külföldre – ebben az időszakban a Tiberis képezte Róma határát –, vagy akár meg is ölhette.[31] A magánfogság ideje alatt az adós státusát tekintve még szabad ember volt, vagyis capitis deminutiója csak az eladással következett be. Ahhoz, hogy teljesítés esetén a hitelező elbocsássa a fogságból, nem volt szükség manumissióra.[32]

A XII táblás törvény tartalmaz egy olyan rendelkezést is, hogy a harmadik vasárnapon az adós feldarabolható (partis secanto), és nem jogellenes, ha valaki na-

23 Gaius: *Institutiones* 4. 21.

24 Kaser–Hackl 1996. 138.; Személyi 1932. 194.; Szentmiklósi 1927. 139.; Pázmány 1930. 584. sk.; Hoffmann 1866. 366.; Bozóky 1886. 197.; Vécsey 1907. 258. sk.; Marton 1947. 33. §; Brósz–Pólay 1974. 124.; Molnár–Jakab 2012. 94.; Földi–Hamza 2007. 194.; Nótári 2011. 120. sk.

25 Vö. Lex Ursonia 61.

26 Kaser–Hackl 1996. 139. sk.

27 Gellius: *Noctes Atticae* 20. 1. 44.

28 Vö. Leges XII tabularum 3. 3.

29 Vö. Leges XII tabularum 3. 4.

30 Kaser–Hackl 1996. 143.; Személyi 1932. 194.; Szentmiklósi 1927. 139.; Pázmány 1930. 584. sk.; Hoffmann 1866. 366.; Bozóky 1886. 197.; Vécsey 1907. 258. sk.; Marton 1947. 33. §; Brósz–Pólay 1974. 124.; Molnár–Jakab 2012. 94.; Földi–Hamza 2007. 194.; Nótári 2011. 120. sk.

31 Gellius: *Noctes Atticae* 20. 1. 46.

32 Kaser–Hackl 1996. 143.

gyobb darabot vág magának.[33] Ennek a szabálynak az értelme a római jogi szakirodalomban vitatott. Az elfogadott álláspont szerint nem az adós feldarabolásáról lehetett szó, hanem az érte kapott értékről, a darabolás pedig például a nyersérc darabolását jelentette.[34]Nem kizárt továbbá az sem, hogy már a XII táblás törvény idején szokásba jött, hogy a rabszolgának való eladás helyett az adós a hitelező magánfogságában dolgozhatta le tartozását.[35] A Kr. e. 326. évben a Lex Poetelia Papiria nagy valószínűséggel eltörölte az adósrabszolgaság intézményét, tehát ettől kezdve általános gyakorlattá vált az, hogy az adós a hitelező magánfogságában a tartozása erejéig munkavégzéssel törlesztett.[36]

Az archaikus kor másik, rendkívüli végrehajtási eljárása a legis actio per pignoris capionem volt.[37] Ennek tartalmáról szintén Gaius *Institúciói* szolgálnak forrásként.[38] Számos jellemzője különbözteti meg az egyéb legis actióktól. Nem a magistratus jelenlétében került rá sor, továbbá az ellenérdekelt fél távollétében is végre lehetett hajtani.[39] Ellentétben a legis actio per manus iniectionemmel, amely bármilyen jogerős ítélet vagy elismert tartozás végrehajtására alkalmas volt, a legis actio per pignoris capionemet kizárólag közjogi és szakrális természetű követelések végrehajtására alkalmazták.[40]

A legisactio per pignoriscapionem keretében bizonyos privilegizált követelések fejében a hitelező foglalás alá vonhatta az adós egyes vagyontárgyait. Ilyen privilegizált követelésnek számított például a katona zsoldkövetelése, az áldozati állat vételára, a katonai célú lovak vásárlására rendelt összegek.[41] Az így foglalás alá vont értékkel bíró vagyonelemek, amennyiben a kiváltásukra megszabott határidő eredménytelenül telt el, a zálogjogát érvényesítő fél, a hitelező tulajdonába kerültek.[42]

Az archaikus kor, vagyis a civiljog végrehajtási rendje kapcsán megállapítható, hogy abban – a privilegizált követelések végrehajtásától eltekintve – kizárólag a személyi végrehajtásnak volt helye, az önálló vagyoni végrehajtás ebben a korszakban még nem kapott semmiféle szerepet.

---

33 Leges XII tabularum 3. 6. Vö. Gellius: *Noctes Atticae* 20. 1. 49.

34 Kaser–Hackl 1996. 144.

35 Vö. Livius: *Ab Urbe condita* 2. 23. 6.; Quintilianus: *Declamationes* 311.

36 Személyi 1932. 194. sk.; Szentmiklósi 1927. 139.; Pázmány 1930. 586.; Hoffmann 1866. 366. sk.; Bozóky 1886. 197.; Vécsey 1907. 259.; Marton 1947. 33. §; Brósz–Pólay 1974. 124.; Molnár–Jakab 2012; Földi–Hamza 2007. 195.; Nótári 2011. 120. sk.

37 Személyi 1932. 197.; Szentmiklósi 1927. 139.; Pázmány 1930. 586.; Hoffmann 1866. 368.; Bozóky 1886. 166.; Vécsey 1907. 259.; Marton 1947. 34.§; Brósz–Pólay 1974. 124.; Molnár–Jakab 2012. 94.; Földi–Hamza 2007. 195.; Nótári 2011. 122.

38 Gaius: *Institutiones* 4. 26–29.

39 Gaius: *Institutiones* 4. 29.

40 Gaius: *Institutiones* 4. 28; Kaser–Hackl 1996. 146.

41 Gaius: *Institutiones* 4. 26–27.

42 Kaser–Hackl 1996. 148.

III. A praetori perrend

A praetori perrend kapcsán kell kiemelni, hogy itt jelent meg először a római jogban a személyi végrehajtás mellett a vagyoni végrehajtás intézménye. A személyi végrehajtás vagy civiljogi végrehajtás annyiban maradt érvényben, hogy a hitelező manus iniectióval fordulhatott az adós ellen azért, hogy vagy a követelés összegének ledolgozását, vagy az összeg kifizetését kikényszerítse. A vagyoni végrehajtás a praetori eljárásban univerzális, azaz „csődszerű" volt, tehát az adós teljes vagyona a hitelezői követelések kielégítésére szolgált. A szinguláris, vagyis az egyedi vagyoni végrehajtás intézménye csak a későbbiekben, a principátusban, a császári perrend kezdetén jelent meg.[43] A jogerős ítélet után – a praetori perrend nem ismerte a rendes perorvoslat, azaz a fellebbezés intézményét – a hitelező köteles volt kivárni a harminc napot. Ezen idő alatt az adósnak lehetősége volt önként teljesíteni.[44] Ha a harminc nap eredménytelenül telt le, a hitelező a praetortól ius honorariumon alapuló actio iudicati kibocsátását kérte. Az actio iudicati megadása nem függött attól, hogy az alapítélet legis actiós, formuláris vagy cognitiós perben született.[45] Ha az adós elismerte a hitelező követelésének jogosságát, vagyis az actio iudicatin alapuló perben confessus vagy indefensus volt, a praetor azonnal megnyitotta a hitelező számára a végrehajtás foganatosításának lehetőségét. Az adós vitathatta is a követelést, azonban ha ez sikertelen maradt, a marasztalás duplumra emelkedett – vagyis megmaradt a civiljogi végrehajtási eljárásból ismert litis crescentia intézménye.[46] Az adós a tartozás tényét tagadhatta, vagy exceptióval élhetett.[47] Az adós in iure hivatkozhatott például arra, hogy az ítélet, amely alapján a hitelező a végrehajtást kérte, semmis.[48] Ha exceptio dolival élt, akkor csak a hitelező által az alapperben tanúsított dolózus magatartásra hivatkozhatott, a jogerős ítélet után bekövetkezett újabb körülményekre nem.[49] Szintén hivatkozási alap lehetett az actio iudicati alperesének, hogy ő csak cognitorként vagy procuratorként járt el az alapperben, és a végrehajtást a képviselttel szemben kell lefolytatni, vagy pedig a megítélt tartozás több személy között megosztásra kell hogy kerüljön.[50] Az actio iudicati tehát – fellebbezési lehetőség híján – egyúttal kontrollt is jelentett az alapítélet felett. A végrehajtás akkor nyílt meg, ha az adós in iure elismerte a tartozást, vagy az actio iudicatin alapuló perben marasztalták. Ilyenkor a praetor megnyitotta a hitelező számára mind a vagyoni,

43 Kaser–Hackl 1996. 383.
44 Kaser–Hackl 1996. 384.; Személyi 1932. 235.; Szentmiklósi 1927. 166. sk.; Pázmány 1930. 630. sk.; Hoffmann 1866. 368.; Bozóky 1886. 198.; Vécsey 1907. 260. sk.; Marton 1947. 42. §; Brósz–Pólay 1974. 124.; Molnár–Jakab 2012. 101.; Földi–Hamza 2007. 195.; Nótári 2011. 128. sk.
45 Kaser–Hackl 1996. 384.
46 Vö. Gaius: *Institutiones* 4. 9. 17. sk.
47 Kaser–Hackl 1996. 385.
48 Vö. Ulpianus, D. 42. 1. 14. 6.
49 Vö. Paulus, D. 24. 3. 17. 2.
50 Vö. Paulus, D. 42. 1. 43.; Paulus, D. 17. 1. 59. 3.

mind a személyi végrehajtás lehetőségét, amelyek egymás mellett is igénybe vehetőek voltak, vagyis nem minősültek egymás alternatíváinak.[51]

A személyi végrehajtás keretében a praetor addictiót adott a hitelezőnek, ha az a tartozás összegét pontosan megadta. Ha az adós önként nem adta magát a hitelező hatalma alá, akkor a praetor engedélyezte, hogy a hitelező erő alkalmazásával magával vigye az adóst (ducere).[52] Státusában az adós szabad ember marad, azonban a bilincshasználat még ebben a korban is megengedett[53] volt. Amennyiben képes volt rá, az adós ellátását a saját vagyonából fedezték, ha nem volt erre lehetőség, akkor lakhatásáról és ellátásáról a hitelező kötelezettsége volt gondoskodni.[54] Arra vonatkozóan a források nem adnak egyértelmű támpontot, hogy az adósnak mennyi ideig kellett a hitelezőnél munkát végeznie, illetve arról sem, hogy ha a hitelező a követelése kielégítése után a magánfogságból az adóst nem engedte el, akkor erre az esetre nézve milyen eszköz állt rendelkezésre.[55]

Az adós fizetésképtelenné válása univerzális vagyoni végrehajtást eredményezett (azért, hogy a totális végrehajtást elkerülje, az adós többnyire inkább a teljesítést választotta). A végrehajtás foganatosítási szakasza érdemben azzal kezdődött, hogy a praetor – a harminc nap letelte után – peren kívüli jogsegéllyel[56] beutalta a hitelezőt az adós vagyonába. A birtokba utalás célja az adós vagyonának megőrzése volt, valamint annak megakadályozása, hogy az adós a rendelkezésére álló vagyont a követelés alól elvonja (missio in bona rei servandae causa,[57] illetve missio in possessionem rei servandae causa)[58]. A birtokba utalásra nemcsak a iudicatusszal, vagyis a jogerősen marasztalt adóssal szemben került sor, hanem abban az esetben is, ha az adós az actio iudicatin alapuló perben indefensusként viselkedett, illetve akkor is, ha eltűnt, nem lehetett megtalálni.[59]

A birtokba utalásra a tényállás megvizsgálása után a hitelező kérelmére decretum formájában kibocsátott jogsegéllyel került sor,[60] azonban nem feltétlenül foglalta magában a vagyon értékesítésére vonatkozó engedélyt is (pl. a serdületlenek vagy az államügyek miatt távol lévő személyek vagyona esetén)[61]. A birtokba utalás a tényleges birtoklás megszerzését jelentette, ami magában foglalta legtöbbször a

51 Kaser–Hackl 1996. 386.

52 Vö. Cicero: *De oratore* 2. 225.; Pro Flacco 48.; Seneca: *De beneficiis* 3. 8. 2.; Gellius: *Noctes Atticae* 20. 1. 51.; Plinius: *Epistulae* 3. 19. 7.

53 Quintilianus: I*nstitutio oratoria* 5. 10. 60.; 7. 3. 26.; *Declamationes* 311.; Gellius: *Noctes Atticae* 20. 1. 51.; Ulpianus D 4. 6. 23 pr.; Gaius D. 50. 16. 48.

54 Ulpianus és Gaius D. 50. 16. 43–45.; 50. 234. 2.

55 Kaser–Hackl 1996. 387.

56 A praetor peren kívüli jogsegélyeihez lásd Személyi 1932. 238. skk.; Szentmiklósi 1927. 166. sk.; Pázmány 1930. 619. skk.; Vécsey 1907. 254. skk.; Marton 1947. 43. §; Brósz–Pólay 1974. 121. sk.; Molnár–Jakab 2012. 106.; Földi–Hamza 2007. 190.; Nótári 2011. 129. sk.

57 Gaius: *Institutiones* 3. 79.

58 Ulpianus, D. 2. 1. 1. 4.; 42. 5. 15. pr.; 4. 6. 23. 4.; 22. 1. 37.; Papinianus D. 15 1. 50 pr.

59 Vö. Kaser–Hackl 1996. 390.

60 Vö. Paulus, D. 42. 5. 12 pr.

61 Vö. Kaser–Hackl 1996. 392.

haszonélvezetet (ususfructus) is,[62] célját a források az „observatio et custodia" fordulattal jelölik.[63] A possessio magában foglalja az adós telkének bérbe adását (fundum locare) és a gyümölcsök elidegenítését (fructum vendere).[64] A praetor actio in factummal védte a birtokba utalt hitelezőt e jogainak gyakorlása, valamint a birtok tárgyainak dolózus elvonásával szemben.[65] Amennyiben a hitelező elmulasztotta a gyümölcsöztetést, szintén actio infactummal lehet ellene fellépni,[66] amennyiben a befolyt hasznot nem adta át a curator bonorumnak vagy az eljárás felfüggesztése esetén az adósnak. A birtokba utalás azonban nem jelentette minden esetben egyúttal az adós kizárását a birtoklásból.[67] A jogtudósok nemegyszer egyenesen a pignus praetorium kifejezést használták a birtokba utalt hitelező helyzetének leírására.[68] A hitelezőt megillette a birtokon jóhiszeműen tett szükséges és hasznos beruházásainak megtérítése is.[69] A missio in possessionem tényét proscriptióban tették közzé azért, hogy az összes hitelező tudomást szerezhessen a közelgő csődeljárásról.[70]

A birtokba utalás időtartama általában harminc nap volt (amennyiben az adós már meghalt, és ha a beutalás örököseinek javaiba történt, akkor tizenöt).[71] Bizonyos esetekben ezen idő meghosszabbíthatóvá vált (például ha az adós hadifogságban volt, ha közügyben volt távol, ha meghalt és az örökösi pozíció még nem vált tisztázottá)[72]. Mind a rövid időre szóló, főképp pedig a hosszabb időtartamú missio in possessionem szükségessé tette a „csődgondnok", a curator bonorum kijelölését.[73] Ha a hitelezők többsége követelte, a praetor egy vagy akár több curator bonorumot is kijelölhetett, azonban a curator bonorum nem volt szükségszerűen a hitelezők egyike.[74] Feladatai közé tartozott a (csőd)vagyon kezelése, a szükséges elidegenítések megtétele, az időközben lejárt követelések behajtása, illetve adott esetben az adós bizonyos lejárt tartozásainak a kiegyenlítése is.[75] Eljárásjogi szempontból a curator bonorum úgy járt el, mint cognitor in suam rem,[76] általa és ellene – akárcsak a birtokba utalt hitelező által és ellen – a felsorolt esetekben actio in factum volt indítható.[77]

Amennyiben a harminc, illetve tizenöt nap anélkül telt el, hogy a hitelezők követeléseit az adós kielégítette volna, megkezdődött a vagyon értékének becs-

62 Vö. Ulpianus D. 42. 5. 8 pr.
63 Pomponius D. 42. 4. 12.; Paulus 41. 2. 3. 23.
64 Ulpianus D. 42. 5. 8. 1–4.
65 Ulpianus D. 43. 4. 1 pr.; Paulus D. 42. 4. 14 pr; 42. 1. 51. 1.
66 Ulpianus D. 42. 5. 9. 6.
67 Vö. Cicero, Pro Quinctio 28. 84.
68 Ulpianus D. 13. 7. 26. pr.; Marcianus D. 42. 5. 35.
69 Ulpianus D. 42. 5. 9. 2–4.
70 Gaius: *Institutiones* 3. 79.; 4. 102.; Cicero: *Pro Quinctio* 50.
71 Gaius: *Institutiones* 3. 79.
72 Paulus D. 42. 4. 6. 2.; Ulpianus 42. 4. 8.; 27. 10. 3.; 42. 5. 22. 1.
73 Ulpianus D. 42. 7. 2. pr.–5.
74 Ulpianus D. 42. 7. 2. 1.
75 Kaser–Hackl 1996. 394.
76 Ulpianus D. 42. 7. 2. 1.
77 Kaser–Hackl 1996. 394.

lése, valamint az adóst is ettől az időponttól kezdődően sújtotta a praetori infamia.[78] A hitelezők ekkor a praetor felhatalmazása alapján maguk közül magister bonorumot választottak, aki előkészítette a vagyon értékesítését.[79] A magister bonorum átvette a csődvagyon kezelését, valamint megállapította annak eladási feltételeit (lex bonorum vendendorum). Ezt követően ismét be kellett szerezni a praetor hozzájárulását ahhoz, hogy a venditio bonorumra sor kerülhessen, illetve hogy azt nyilvánosan ki lehessen hirdetni.[80] A forrásokból nem teljesen egyértelmű, hogy a venditio bonorumra, vagyis a vagyon nyilvános árverésen (kényszerértékesítés) történő eladására mennyi idő állt rendelkezésre – nagy valószínűséggel negyven, az örökösöknél lévő csődvagyon esetén húsz nap.[81] A vagyont az az árverező kapta meg, aki a hitelezői követelések legnagyobb részének kielégítésére tett ígéretet, ugyanakkor bizonyos privilegizált személyek előnyt élveztek az árverés során (kielégítési sorrend) – valószínűleg miután világossá vált, hogy mennyi a legmagasabb ígért összeg, a legnagyobb követeléssel bíró hitelezőket, az adós rokonait, valamint az előkelőbb árverési résztvevőket megkérdezték, hogy hajlandók-e ugyanezen árért megvásárolni a vagyont[82] (vagyontárgy átvétele a végrehajtást kérő által). A hitelezők ezt követően a bonorum emptortól követelhették az általa megígért arányban követeléseik kielégítését, azonban az esetlegesen fennmaradó követelés erejéig az adós változatlanul kötelezett maradt, és tőle ez a hányad követelhető volt későbbi vagyonszerzése esetén.[83] A bonorum emptor egyetemes jogutódként megszerezte a vagyont, valamint a praetor birtokszerző interdictumot bocsátott rendelkezésre azokkal szemben, akiknél a vagyon egyes elemei megtalálhatóak voltak, illetve akik azok birtokán dolózusan túladtak.[84] A bonorum emptornak a praetor utilis actiók formájában keresetet adott az adósdologi és kötelmi igényei tekintetében is (követelés foglalás alá vonása). Az actio Rutiliana intentiójában az adós, condemnatiójában a bonorum emptor szerepelt, az actio Serviana pedig fikciót alkalmazva az adós örököseként határozta meg a bonorum emptort.[85] Ugyanezzel a két keresettel léphettek fel a hitelezők a bonorum emptorral mint az adós egyetemes jogutódjával szemben az általa ígért hányad erejéig.[86]

78 Kaser–Hackl 1996. 394.; Személyi 1932. 236.; Szentmiklósi 1927. 166. sk.; Pázmány 1930. 630.; Hoffmann 1866. 369.; Bozóky 1886. 197.; Vécsey 1907. 261. sk.; Marton 1947. 42.§; Brósz–Pólay 1974. 124.; Molnár–Jakab 2012. 102.; Földi–Hamza 2007. 196.; Nótári 2011. 128. sk.

79 Gaius: *Institutiones* 3, 79.

80 Kaser–Hackl 1996. 394.; Személyi 1932. 237.; Szentmiklósi 1927. 166. sk.; Pázmány; Hoffmann 1866. 369.; Bozóky 1886. 198.; Vécsey 1907. 261. sk.; Marton 1947. 42. §; Brósz–Pólay 1974. 123.; Molnár–Jakab 2012. 102.; Földi–Hamza 2007. 196.; Nótári 2011. 128. sk.

81 Kaser–Hackl 1996. 397[14].

82 Kaser–Hackl 1996. 397[17].

83 Gaius: *Institutiones* 2, 155.

84 Gaius: *Institutiones* 3, 80; 4, 145.

85 Gaius: *Institutiones* 4, 35; Kaser–Hackl 1996. 399.

86 Kaser–Hackl 1996. 400.

Amennyiben az adós birtokában voltak olyan dolgok is, amelyek más tulajdonában álltak, ezen dolgok tulajdonosa rei vindicatióval léphetett fel az adós vagy a vagyon birtokába beutalt hitelezők, a curator bonorum, utóbb a magister bonorum, illetve ezt követően a bonorum emptor ellen.[87] Bizonyos in personam keresettel bíró hitelezők előnyt élveztek a többivel szemben.[88] Ilyen privilégium illette meg többek között a fiscust,[89] az egyéb közjogi jogalanyokat,[90] a temetési költség hitelezőit,[91] a létre nem jött vagy érvénytelen házasság esetén a feleséget a hozomány (dos) visszakövetelésére,[92] a gyámoltat és a gondnokoltat,[93] az épület helyreállítására kölcsönt folyósító hitelezőt,[94] a bankárt[95].

Az univerzális végrehajtás szigorát enyhítette a valószínűleg Augustus nevéhez kötődő Lex Iulia, amely lehetővé tette, hogy a totális végrehajtás ellenére ne sújtsa az adóst a személyi végrehajtás és az infamia (cessio bornorum). Erre abban az esetben nyílt mód, ha az adós nem maga tehetett fizetésképtelenségéről (sine vitio), és vagyonát önként a hitelezők rendelkezésére bocsátotta.[96] A cessio bonorumot az adósnak kellett kérnie a magistratustól, aki beutalta a hitelezőket a vagyon birtokába, de mentesítette az adóst a személyi következményektől.[97] Az adós későbbiekben szerzett vagyona ebben az esetben is a hitelezői követelések kielégítését szolgálta.[98] A végrehajtás univerzális voltát a praetori jog enyhítette bizonyos alanyi kör tekintetében is. Ha az adós örököse gyám nélküli serdületlen, a praetor a pupillus által még birtokba nem vett vagyon tekintetében engedélyt adott a végrehajtás lefolytatására, de az esetlegesen fennmaradó összeg a pupillust illette meg.[99] Ezen eljárás a distractio bonorum ex edicto. A jogtudósok utóbb ezt a gondnokkal nem bíró őrültekre (furiosi) és tékozlókra (prodigi) is kiterjesztették.[100] A disctractio bonorum ex senatus consulto ezzel szemben azt tette lehetővé, hogy a szenátori rangú családok tagja elleni végrehajtásnál a végrehajtás csak bizonyos vagyontárgyakra terjedjen ki, és az érintett személyek egyúttal az infamia alól is mentesüljenek.[101]

87 Ulpianus D. 42, 5, 24, 2.
88 Kaser–Hackl 1996. 403.
89 Papinianus és Ulpianus D. 49, 14, 28.
90 Papinianus D. 42, 5, 37.
91 Ulpianus D. 42, 5, 17.
92 Ulpianus és Paulus D. 42, 5, 17, 1–19 pr.
93 Ulpianus, Paulus és Gaius D. 42, 5, 19, 1–24 pr.
94 Ulpianus D. 42, 5, 24, 1; 42, 3, 1.
95 Ulpianus D. 42, 5, 24, 2.
96 Gaius: *Institutiones* 2, 154.
97 Gaius: *Institutiones* 3, 78.
98 Kaser–Hackl 1996. 405. sk.
99 Paulus D. 42, 5, 6, pr.; 42, 7, 1, 2.
100 Kaser–Hackl 1996. 404.
101 Gaius D. 27, 10, 5. Vö. Kaser–Hackl 1996. 405.

IV. Császári perrend

A császári jog alternatívát kínált a hitelezők számára, akik választhattak a praetori perrendben tárgyalt, a császárkor első szakaszában változatlan formában létező univerzális végrehajtás és a császári extra ordinem cognitio szinguláris végrehajtása között. A császári végrehajtás azon alapult, hogy a hivatalnokbíró mind a személyi, mind a vagyoni végrehajtást külön kereset, actio iudicati nélkül, az ítéletre alapított hitelezői kérelemre megindíthatta.[102] A személyi végrehajtás, amelynek elsősorban a komolyabb vagyonnal nem bíró réteg esetében volt szerepe, a praetori perrendben foglaltaknak megfelelően folyt le.[103]

A Kr. u. 3. századra a szinguláris végrehajtás vált általánossá. A császári perben az ítélet már nemcsak pénzösszegre szólhatott, az adós egyszerűen kényszeríthető volt az ítéletben foglaltak végrehajtására. Ha az ítélet pénzösszegre szólt és azt az adós nem fizette meg, bizonyos vagyonelemeket hatósági eljárás keretében a követelés biztosítása érdekében zálog (zár alá vétel)alapú foglalás alá vonhatták (pignusin causa iudicati captum),[104] és azokat (kényszer)értékesítették, majd az így befolyt összeget a hitelezői igény kielégítésére fordították.[105] Erre az eljárási módra Antoninus Pius császár rescriptuma adott először lehetőséget.[106] Alapjául a jogerős bírói ítélet vagy a bíróság előtt tett tartozás elismerése szolgált (tartozás elismerő nyilatkozat), amely alapján a bíró a teljesítésre megadott határidő elteltével megnyitotta a végrehajtást.[107] A bankárnál elhelyezett pénzösszeg közvetlenül foglalás alá vonható volt, és a hitelezői követelés kielégítésére lehetett fordítani.[108] Ennek hiányában először az ingó vagyonelemek (elsősorban az arab szolgák és az állatállomány), majd az ingatlan vagyonelemek kerültek sorra, végül az adós követelései[109] (fokozatosság). A vagyonelemek kényszerértékesítésére nyílt árverésen került sor.[110] Az így befolyt árverési összeget a hitelező kapta meg, a követelésen felül befolyt összeg a vételárból, vagyis a superfluum – zálogjogról lévén szó – az adóst illette.[111] Ha az árverésen nem tettek érvényes ajánlatot (nem volt érvényes licit), a hitelező megszerezhette magának (végrehajtás kérő általi

102 Kaser–Hackl 1996. 511.
103 Kaser–Hackl 1996. 511.
104 Személyi 1932. 250.; Pázmány 1930. 632. sk.; Bozóky 1886. 199.; Vécsey 1907. 261. sk.; Marton 1947. 44. §; Brósz–Pólay 1974. 125.; Molnár–Jakab 2012. 109.; Földi–Hamza 2007. 197.; Nótári 2011. 133. sk.
105 Kaser–Hackl 1996. 512.
106 Ulpianus D. 42, 1, 15 pr.–1. 3–4. 8; 20, 4, 10; Antoninus Pius C. 7, 53, 1–4; 8, 22, 1; Gordianus C. 8, 44, 13; Ulpianus D. 9, 2, 29, 7.
107 Callistratus D. 42, 1, 31; Ulpianus D. 20, 4, 10; 25, 3, 5, 10; Diocletianus C. 7, 53, 9.
108 Ulpianus D. 42, 1, 15 1.
109 Ulpianus D. 42, 1, 15, 2; 9, 2, 29, 7; Papinianus D. 42, 1, 40; Antoninus Pius C. 4, 15, 2; Gordianus C. 7, 53, 5.
110 Alexander Severus C. 8, 22, 2, 1.
111 Callistratus D. 42, 1, 31.

átvétel a követelés fejében) a dolognak a tulajdonát is (ami a lex commissoria egy sajátos érvényesülési formája volt).[112]

A császárkorban alakult ki az actio Pauliana, amely a hitelezőket védte az adós dolózus, őket megkárosító vagyonelidegenítéseitől (in fraudem creditorum). Később az actio Paulianát kiterjesztették azok ellen is, akik jóhiszeműen kötöttek a marasztalt alperessel olyan ügyleteket, amelyek a hitelezőket megkárosították. A vagyont jóhiszeműen megszerzők ellen actio Pauliana utilis volt indítható. Az actio Pauliana segítségével nem csupán a dolózusan elidegenített értékeket, hanem azok gyümölcseit is vissza lehetett szerezni.[113]

A iustinianusi jog nagyjából követte a császárkori végrehajtás elveit és gyakorlatát, vagyis – teljes egészében hatósági eljárásként – kizárta az önhatalom mindenfajta érvényesülését, és kizárólag az állami kényszer érvényesülhetett. Általánossá vált a szinguláris, az adós egyes vagyontárgyaira vezetett végrehajtás, univerzális végrehajtásra csak az adós fizetésképtelensége esetén került sor.[114] A személyi végrehajtásnál előtérbe lépett – a fennmaradó infamia mellett – már a posztklasszikus korban is az állami erővel alkalmazott kényszer.[115] A személyi végrehajtás szigora a válsággal sújtott korokban erősödött.[116] Az adós önkéntes teljesítésére lehetőséget adó határidőt Iustinianus négy hónapban határozta meg, valamint csökkentette az erre az időszakra a posztklasszikus korban számított – igen magasnak tekinthető – kamat mértékét.[117] A végrehajtás a hitelező írásbeli kérelmére indult. Iustinianus felelevenítette az actio iudicatit, de egészen más tartalommal, mint amivel az a praetori jogban bírt, már nem peres eljárást jelentett, hanem a végrehajtás feltételeinek, jogalapjának bírói úton történő felülvizsgálatát[118] (jogorvoslat).

Amennyiben az ítélet egy adott dolog átadására szólt és ennek az adós nem tett önként eleget, akkor a végrehajtó azt manu militari foglalás alá vonta és átadta a hitelezőnek.[119] Ha az ítélet pénzösszeg megfizetésére szólt, akkor a végrehajtó foglalás alá vonta az adós vagyontárgyait (pignoris capio), és az azok kényszerértékesítéséből befolyt összegből került a hitelezői igény kielégítésre.[120] Az univerzális végrehajtás az adós túladósodottsága, fizetésképtelensége esetén kapott szerepet, azonban a foglalás alá vont vagyon – ellentétben a formuláris eljárással – nem mint egy önálló vagyontömeg került kényszerértékesítésre, hanem vagyonelemen-

112 Ulpianus D. 42, 1, 15, 3; *Antoninus* Pius C. 8, 22, 2, 1.
113 Személyi 1932. 250.; Pázmány 1930. 632. sk.; Bozóky 1886. 199.; Brósz–Pólay 1974. 125.; Molnár–Jakab 2012. 103.; Földi–Hamza 2007. 197.; Nótári 2011. 133. sk.
114 Kaser–Hackl 1996. 623.
115 C. 7, 71, 8. pr.
116 Kaser–Hackl 1996. 625.
117 C. 7, 54, 2–3.
118 Kaser–Hackl 1996. 624.
119 Ulpianus D. 36, 4, 5, 27; 43, 4, 3 pr.; Nov. 18, 10; C. 7, 65, 5, 1.
120 C. 1, 12, 6, 4; Nov. 53, 4, 1; C. 8, 21, 1.

ként (distractio bonorum).[121] Az állami segédlet erőteljesebb jelenléte jellemzőbbé vált, mint a megelőző korszakok esetében. A iustinianusi jogban jelent meg először nevesítetten a bírósági végrehajtó (executor) intézménye és személye. Az univerzális végrehajtás esetén – akárcsak a praetori perrend esetén – is sor került a hitelezők birtokba utalására, és amennyiben erre szükség mutatkozott, curator bonorumot is jelöltek.[122] Amennyiben egy adott hitelező nem jelentette be követelését azonnal az eljárás megindulásakor, akkor ezt követően két évig, ha pedig más tartományban lakott, mint az adós, akkor négy évig csatlakozhatott az eljáráshoz – e határidők jogvesztőnek minősültek.[123] A kényszerértékesítésre csak a két-, illetve négyéves időszak eltelte után kerülhetett sor. A befolyt összeg elosztása a követelések arányában történt a privilegizált követelések figyelembevételével. Amennyiben superfluum keletkezett, azt a tabularius (közjegyző) jelenlétében – okirat kiállítása mellett – lepecsételték és egyházi őrizetbe adták, hogy a később jelentkező hitelezők követelései ebből kerüljenek kielégítésre.[124]

A cessio bonorum intézményét, amely korábban a nem önhibájából fizetésképtelenné vált adóst mentesítette az infamiától és a személyi végrehajtástól, a késő császárkor korlátozta, és csak abban az esetben adott rá lehetőséget, ha az adós vis maior folytán vált fizetésképtelenné.[125] Könnyítésnek tekinthető azonban, hogy a cessio bonorum keretében az adós megtarthatta a létfenntartásához elengedhetetlenül szükséges dolgokat.[126] Iustinianus a cessio bonorum helyett ötéves moratoriumot, vagyis fizetési haladékot vezetett be mint lehetőséget, amire vagy a császár engedélye,[127] vagy a hitelezők többségének hozzájárulása alapján kerülhetett sor[128] annak kikötése mellett, hogy amennyiben a fizetésképtelen adós telekkel rendelkezett, a hitelezők azt kötelesek voltak természetbeni teljesítésként elfogadni.[129]

V. Záró gondolatok

Maga a végrehajtás nem új keletű intézmény. Hammurapi (Kr. e. 1728–1686) törvényei már effektív rendelkeznek egyes cselekményeket illetően (pl. gabona vagy pénzügyre vonatkozó tanúskodás, a bírói ítélet hatálya, zálog stb.) a végrehajtásról. Ki lehet és ki kell jelenteni, hogy a római jogi jogtörténeti háttér ismerete

121 Inst. 3, 12 pr.
122 Kaser–Hackl 1996. 627.
123 C. 7, 72, 10, 1.
124 C. 7, 72, 20, 2.
125 C.Th. 4, 20, 1; C. 7, 71, 7.
126 Kaser–Hackl 1996. 630.
127 C. 1, 19, 4.
128 C. 7, 71, 8.
129 Nov. 4, 3.

nélkül nem is lehet valós alapokon vizsgálni és értelmezni a használt fogalomrendszert, illetve magát a végrehajtás jogintézményét, hiszen ezen ismeretek hiánya az egész jogrendszer alapjainak a hiányát is jelentené egyben. A történeti, jogtörténeti háttér megismerése, az intézmény fejlődésének figyelemmel kísérése segít értelmezni a végrehajtási eljárás jelenkori helyzetét és szerepét a társadalmi és gazdasági viszonyokban. Jelen tanulmány célja az volt, hogy rámutasson a jogintézmény történetének, a történeti fejlődés fázisainak bemutatásán keresztül arra, hogy a történelmi múlt eseményeinek vizsgálata hasznos tevékenység, hiszen ezáltal elődeink intézkedéseiből, gyakorlatából, joggyakorlatából, jogalkalmazásából, egyszóval a történeti ismeretek rendszerezett elemzéséből mindmáig érvényes definíciókat kaphatunk és releváns következtetéseket vonhatunk le. Végezetül Frank Ignác általánosan elfogadott, a végrehajtás, a bírósági végrehajtás vonatkozásában mottóként idézett szavaival zárom jelen sorokat: „*Hiában volna törvényszéket tartani, ha az ítélet végrehajtása nem következne.*”[130]

Irodalom

BOZÓKY A. 1866 *Praetori jog, azaz a praetorok állása a törvénykezés terén a római államban, törekvéseik a polgári jog fejlesztésére, s e részbeni működésöknek hatása a régi jogrendszer megváltoztatására*. Pest.
BRÓSZ R.–PÓLAY E. 1974 *Római jog*. Budapest.
FÖLDI A.–HAMZA G. 2007 *A római jog története és institúciói*. Budapest.
FRANK I. 1846 *A közigazság törvénye Magyarhonban II. rész.* Buda.
HOFFMANN P. 1866 *A római jog külszerű történelme és a római perjog*. Pest.
KASER, M.–HACKL, K. 1996 *Das römische Zivilprozessrecht*. München.
MARTON G. 1947 *Római jog. Institutiók*. Debrecen.
MOLNÁR I.–JAKAB É. 2012 *Római jog*. Szeged.
NÓTÁRI T. 2011 *Római köz- és magánjog*. Szeged.
2013 *Római jog*. Szeged.
PATAKI J. I. 2013 *A végrehajtó és az adós*. Budapest.
PÁZMÁNY Z. 1930 *A római jog institútiói*. Karcag.
SZEMÉLYI K. 1932 *Római jog, I.* Nyíregyháza.
SZENTMIKLÓSI M. 1927 *A római jog institutiói*. Budapest.
VÉCSEY T. 1907. *A római jog institutiói*. Budapest.

130 Frank 1846, 277.

Acta Univ. Sapientiae, Legal Studies, **3**, 2 (2014) 153–171

Megjegyzések a társaságok jogalanyiságának bizonyos történeti kérdéséhez

Schadl György
főiskolai docens, Edutus Főiskola, Budapest
E-mail: schadl.györgy@edutus.hu

Összefoglalás. A szakirodalomban lényegében a római jogi kezdetektől a 19. századi kodifikációkhoz kapcsolódó tanulmányokon át az 1988-as, 1997-es és 2006-os Gt.-hez és a hatályos Ptk.-hoz kapcsolódó elemzésekig időről időre felbukkanó téma a társaságok jogi személyiségének kérdése. A dolgozat az új Ptk. jogi megoldásának fényében e minden bizonnyal nem túltárgyaltnak tekinthető kérdés történeti aspektusait vizsgálja.

Kulcsszavak: társasági jog, jogalanyiság, polgári jog

Abstract. Remarks on some historical questions of the legal entity of companies
In literature, basically from the outset in Roman law through studies related to 19th century codification to analyses connected with the Companies Acts of 1988, 1997 and 2006 and the effective Civil Code, the issue of the legal entity of companies has been a subject that arises from time to time. The dissertation analyses the historical aspects of this question, which may be regarded as a topic that has most certainly not been over-discussed, in the light of the legal solutions of the new Civil Code.

Keywords: company law; legal entity; civil law

I. A társaságok jogalanyisága és az állam

A jogalanyisággal foglalkozó rész elején mindenképpen ki kell térni a jogalanyiságnak és az államnak mint közhatalomnak a relációjára: az állam által alkotott és szankcionált jogi szabályozás társaságokra vonatkozó területének az egyik legfontosabb funkciója, hogy megteremtse a társaságok önállóságát, ezzel biztosítva, hogy a társaság tagjaitól elkülönült önálló jogalanyként jelenjen meg. Ennek nemcsak jogelméleti, hanem igen komoly gazdasági jelentősége is van, ezáltal van lehetőség arra, hogy a tagok által létrehozott új entitás a társaság keretében koncentrált erőforrásokkal rendelkezve saját nevében válhasson olyan jogviszonyok alanyává, amelyek ahhoz szükségesek, hogy elsődleges gazdasági funkcióját

megvalósíthassa. Ehhez a célhoz viszont szükség van az államra, mert a cél csak a társaságalapításban részt vevő tagok akaratából, csak a magánautonómián alapuló cselekvési szabadságból kiindulva még nem elérhető: szükséges, hogy az állam elismerje a jogalanyiságukat. Egyebek között azért van ennek kimagasló jelentősége, mert csak így tudják polgári jogviszonyból eredő esetleges igényeiket állami kényszerrel érvényesíteni. Kiemelendő a jogalanyiság kapcsán, hogy nem elegendő a jogalanyiság elnyeréséhez az állam normatív aktusa, további szükséges kellék, hogy a létrehozandó konkrét jogalany egyedileg is el legyen ismerve. A gazdasági társaságok esetén az említett egyedi elismerési aktus a cégbíróság bejegyző határozatával realizálódik.

1. Mellérendeltség vs. alá-fölérendeltség

Az állam fent tárgyalt szerepe kapcsán szükségesnek tartok tisztázni egy látszólagos jogelméleti ellentmondást, ami a mellérendeltség és a potenciálisan szóba kerülhető alá-fölérendeltség között feszül. Hiszen egyfelől a jog a társasági jogi viszonyokat – belső és külső jogviszonyokat egyaránt – döntően mellérendelt jogalanyok magánautonómián nyugvó viszonyaiként kezeli és szabályozza. A jogalanyisághoz szükséges állami elismerés iránti igényből pedig lehetne alá-fölérendeltségi viszonyra következtetni, hiszen nyilvánvaló, hogy az állam mint a társaságok engedélyezése felett kontollt gyakorló hatóság nem magánjogi jogalanyként jár el, így pedig bejöhet a közjogra jellemző alá-fölérendeltség. Ha történetileg nézzük a folyamatot, akkor megállapítható, hogy van igazság az ilyen jellegű eszmefuttatásban, azonban ez inkább korábbi történeti korokban bontakozott ki, a mai ellentmondás már csak látszólagos.

2. Alá-fölérendeltség, koncessziós elmélet

A kezdeti időben az állam hozta létre egyedi aktussal a társaságokat, és az ő döntése volt, hogy biztosít-e és ha igen, akkor milyen privilégiumokat. Ezen túlmenően gyakran állami feladatok ellátását is kötelezővé tette a társaságoknak, és ennek érdekében bizonyos körben az állami közhatalom igénybevételének lehetőségét is biztosította. Sőt: nem is állt meg ennél, hanem a társaság működési szabályainak megalkotása is egyedi állami aktussal történt. Ilyen rendszer és szabályok mellett egyértelmű a közjogra jellemző alá-fölérendeltség jelenléte, és nehézkes lenne a magánjog körébe sorolni az így szabályozott viszonyokat.

Ezen a logikán és a fejlődés ily fokának leképezésén nyugszik a társaságok koncessziós elmélete. Ezen megközelítés kiindulópontja szerint a társaság és az állam kapcsolatának lényege, hogy a társaságok léte állam által közvetlenül meghatározott, így a társaságok létrejöttének és jogalanyiságának elismerése minden további jogosultság hiányában is úgy tekinthető, hogy az állam privilégiumot adományo-

zott. Ezzel a koncessziós elmélet ideologizálta is az állami beavatkozást, hiszen az állam valamit nyújt, így cserébe joggal követelhet is valamit, tehát a társasági státusz elismerése fejében jogosult elvárásokat támasztani, illetve kötelezettségeket előírni a társaságokkal szemben. Ahogy az előző bekezdésből is láthattuk, arról van szó, hogy a gazdasági társaságok nem csak a magánszférában működnek, hanem szoros kapcsolatban állnak a közjogi, politikai szférával. A 17. századi Angliában különösen így volt ez, ennek eredményeként pedig az előző bekezdésben ismertetett megoldás, illetve a koncessziós elmélet kiváló táptalajra lelt. Az óriási kiterjedésű angol gyarmatbirodalom kormányzását ugyanis a korabeli, az ellátandó feladatok mennyiségéhez képest fejletlen államaparátus nem tudta ellátni. Így kézenfekvő volt a lehetőség, hogy a gazdasági tevékenységük révén a birodalom minden pontján eleve jelen lévő kereskedelmi társaságok államigazgatási feladatokat is ellássanak. Legtipikusabb példa erre a Kelet-India Társaság, amely átruházott (mai közigazgatási jogi terminológiával élve delegált) közjogi jellegű jogosítványai révén a gyarmatok közigazgatásában is részt vett.

3. Mellérendeltség, szerződéses elmélet

Mára viszont – összhangban az Alkotmánnyal, illetve a fejlődést indukáló piacgazdasági ideológiával – jelentősen változott a helyzet, hiszen a vállalkozás szabadsága alkotmányos alapjog, ez pedig vonatkozik a társaságalapítás szabadságára is. Az állam szerepe – a fejezetrész elején tárgyalt okokra való tekintettel – természetesen mára sem szűnt meg, azonban átalakult: az állam feladata leginkább annyi, hogy normatív módon, minden társaságra vonatkozóan meghatározza azokat a jogi kereteket, amelyek között a jogalanyok a társulási szabadságukkal élve társaságokat hozhatnak létre és működtethetnek. Ennek ellenőrzése végett a Cégbíróság útján ellenőrzi, hogy az alapítók az egyes konkrét társasági formák vonatkozásában betartották-e a jogszabályi előírásokat. És itt jön a lényeg az állam csökkentett, e téren megnyilvánuló, közjogi alá-fölérendeltségtől való távolodását illetően: a feltételek fennállása esetén a társaságnak alanyi joga van a nyilvántartásba vételre: ha a társaság alapítása megfelel a jogszabályoknak, az állam (nevében eljáró szerv, a Cégbíróság) nem tagadhatja meg a nyilvántartásba vételt. Ebből az is egyértelműen következik, hogy nem egyszerűen nem az állam létesíti már a társaságokat, hanem a nyilvántartásba vétel kérdése tekintetében sincs diszkrecionális jogköre. Így pedig maximálisan egyet kell érteni Kisfaludy Andrással, aki szerint ilyen körülmények között azok a szabályok, amelyek azt célozzák, hogy megteremtsék a gazdasági társaságok önálló, tagoktól független jogalanyiságát a polgári jogi jogviszonyokban, kétségtelenül magánjogi szabályoknak tekinthetők.[1]

Mindezek alapján pedig egyértelműen meghaladottnak tekinthető a koncessziós elmélet, hiszen a normatív rendszer megjelenésével már nem lehetett arról

1 Kisfaludy 2007. 37.

szó, hogy a társaságok az állam által adományozott társasági státuszukért cserébe ellenszolgáltatással tartoznának az államnak, illetve a társadalomnak. E helyzet leképezésére a szerződéses elmélet tűnik a legalkalmasabbnak. Ezen elmélet már kiindulópontjában is túllép a koncessziós elméleten, hiszen aligha lehetne szerződéses, vagyis megállapodáson alapuló viszonyként értékelni a társasági viszonyok által érintettek kapcsolatát, ha ezeket a kapcsolatokat az állam közhatalmi jellegű befolyása alapozná meg. A szerződéselmélet szélsőséges válfaja sem tagadja teljesen az állam szerepét a gazdasági társasági jogviszonyok kapcsán, de azt nem tekinti fajsúlyosnak. Az ő nézőpontjuk szerint a társaság nem több, mint szerződések egy csoportja, vagyis egy olyan szerződési csokor, amely a társaság működésében részt vevők közötti kapcsolatokat szabályozza. Így a gazdasági társaság semmi egyéb, mint a felek viszonyát szabályozó szerződések fókusza. Az elméletből egyértelműen kiderül, hogy minden tekintetében mellérendeltnek tekinti az összes szereplőt.

Az állam szerepét visszaszorító és a mellérendeltséget hangsúlyozó szerződéses elmélet a piaci viszonyok hatékonyságára és a piaci nyomás által kikényszerített optimális társasági szerkezetre épít. Nem azt állítja, hogy a piaci mechanizmus tökéletes, hanem azt, hogy az állam által előírt, helyenként a piaci mechanizmusokat figyelmen kívül hagyó kötelező szabályoknál mindenképpen optimálisabb.

Noha a társasági jog mint jogág legfontosabb dogmatikai kérdései a dolgozat egyéb részében kerülnek részletes elemzésre, a szerződéses elmélet kapcsán a teljes kép kirajzolódásához mindenképpen szólni kell a szerződéselmélet társasági jogról alkotott felfogásáról. Ennek jelentősége azért is kiemelkedő, mert a jelenlegi szabályozási viszonyok nagyban hasonlítanak a szerződéselmélet kiindulópontjaira, így a társasági jog jelenlegi állapota és funkciója meghatározása kérdésében is jelentős segítséget nyújt. A szerződéselmélet logikájának kiindulópontja a társasági jog kapcsán, hogy valamennyi szerződés tartalmának meghatározása kisebb-nagyobb költséggel jár. A társasági jog elsődleges funkciója a gazdasági szereplők szerződéseivel kapcsolatos költségek minimalizálása. Ezt a funkciót oly módon tudja érvényre juttatni, hogy olyan általános szabályokat alkot meg, amelyek a felek kapcsolatának azokat az aspektusait szabályozzák, amelyekről a felek nem rendelkeztek. Easterbrook és Fischel felteszi ennek kapcsán a kérdést: van-e egyáltalán szükség társasági jogra, miért nem töröljük el az egész társasági jogot, lehetővé téve ezzel azt, hogy a felek olyan megállapodásokat kössenek a társaságlétesítés tekintetében az egyéb jogszabályok (különösen a polgári és büntetőjog) keretei között, amilyet akarnak.[2] Számtalan egyéb érvvel is lehetne igazolni a társasági jog létjogosultságát, mi most a szerződéselmélet kérdésre adott tagadó válaszával igazoljuk, hogy ezen aspektusból miért szükséges a társasági jog. A társasági jogban ugyanis rendelkezésre állnak a potenciális társasági szerződések tipikus elemei, így a társasági szerződést kötő felek ezek használatával

2 Easterbrook–Fischel 1991. 15.

jelentős szerződéskötési költségeket takaríthatnak meg. A költségmegtakarításon túl időmegtakarításban is komoly jelentőségük van ezeknek az előre elkészített szabályoknak, amelyek lehetővé teszik a feleknek, hogy csak a speciális vonások tekintetében foglalkozzanak a szerződéssel. Mindezekből a szerződéselmélet a társasági jog szabályai tekintetében azt a következtetést vonja le, hogy azok akkor ideálisak és töltik be tökéletesen funkciójukat, ha megegyeznek azokkal a szabályokkal, amelyekben a felek önkéntesen állapodtak volna meg, tökéletes információk birtokában és alacsony tranzakciós költségek esetében. A tranzakciós költségek mibenlétéről és jelentőségükről a társaságalapítás folyamatában a dolgozat későbbi részében részletesebben is írok majd.

II. A jogi személyiség jelentősége

A társasági jog mögöttes szabályanyagaként funkcionáló Ptk. rendszerében kimagasló elméleti és gyakorlati jelentőséggel bír a jogi személyiség, hiszen a jogi személyiség megléte dönti el, hogy a tagoktól elkülönült szervezet szerezhet-e jogokat és kötelezettségeket a saját nevében, így a jogviszonyban jogalanyként, illetve egy esetleges perben félként a tagoktól elkülönült szervezet áll-e. Azok a szervezetek, illetve személyösszességek, amelyeket a jogalkotó nem ruház fel jogi személyi státusszal, a jogviszonyban önálló jogalanyként nem jelennek meg, kizárólag a tagok összessége áll a jogviszony jogosulti vagy kötelezetti oldalán. Konkrét példával szemléltetve az imént kifejtetteket: a kft. jogi személy, míg a polgári jogi társaság nem az. Ebből az következik, hogy amennyiben egy kft. vesz bérbe egy bérbeadótól egy irodaházat, akkor a jogi személyiségéből következően ezt megteheti, a jogviszony bérlői pólusán a kft. fog elhelyezkedni. A polgári jogi társaság a jogi személyiség hiányából eredő polgári jogi jogképesség hiánya miatt ezt nem teheti meg: kizárólag egy vagy több tagja kötheti meg a bérbeadóval a szerződést, így a jogviszony bérlői pólusán nem a polgári jogi társaság, hanem az egyes tag/tagok fognak elhelyezkedni. Eljárásjogi különbség is van, hiszen a polgári jogi társaságnak – amint írtam – a jogi személy státusz hiányából adódóan jogképessége sincs. Miután főszabály [Pp. 48.§ (1) bekezdés] szerint a perbeli jogképesség az anyagi jogira épül, ezért perbeli jogképességgel sem rendelkezik. Ebből pedig következik, hogy nem lehet fél a perben, így ha pert indít vagy pert indítanak ellene, a Pp. 130. § (1) bekezdés e.) pontja alapján a keresetet a bíróságnak idézés kibocsátása nélkül el kell utasítania. Mindezekre való tekintettel tehát a társaságok jogi személyiségének megléte, illetve meg nem léte és a jogalanyiságukkal kapcsolatos kérdések részletes tárgyalása előtt a jogi személynek mint elvont fogalomnak a társaságok jogalanyiságával kapcsolatba hozható legfontosabb ismérveire kell kitérnem. Tekintettel arra, hogy a jogi személy általános kérdései csak járulékos szegmensei ezen értekezésnek, ezért ezek részletes ismertetésétől

eltekintek, és csak az előző mondatban deklarált célnak megfelelő mértékben próbálom meg ismertetni ezeket, és csak a számomra legmegalapozottabbnak tűnő jogi személy-elméletet mutatom be.

A jogi személyekre vonatkozó elméletek tekintetében a tanulmány korábbi részében, a római jog kapcsán tárgyalt részek ismételt kifejtését mellőzve itt csak annyit emelek ki, hogy a jogi személyek lényege tekintetében keletkezett számtalan elmélet közül megítélésem szerint általános jelleggel is a Moór Gyuláé a legmegalapozottabb, és a gazdasági társaságok jogi személyisége tekintetében is leginkább ez tűnik használhatónak. Moór Gyula beszámításos elmélete a jogi személy tekintetében a tárgyi jogból indul ki: szerinte a tárgyi jog lényege a realitással szoros kapcsolatban álló emberi cselekvések mentén megvalósuló normarendszer. Mind a természetes, mind a jogi személy státuszt az emberi cselekvésekből és a jog eszmei kapcsából lehet megmagyarázni: a természetes személy esetében a jog ugyanahhoz az emberhez mint pszichofizikai egységhez kapcsolja hozzá a jogalanyiságot, vagyis a jogalanyi tevékenységet ugyanazon ember cselekedeteiből építi fel. Jogi személy esetén pedig a jogi személy szerveinek a cselekedeteiből létesít a jog a maga eszmei kapcsainak a segítségével egységes jogalanyi tevékenységet és ezáltal jogalanyt. A jogi személy szervei cselekvései alatt pedig a jog által meghatározott embereknek jogilag minősített cselekedeteit érti. A gazdasági társaságok esetében ezek a társaság képviseletére feljogosított személyek. Mindezt Moór Gyula úgy foglalja össze, hogy „a jogi személy semmi más, mint a normatív kapcsokkal egységbe foglalt szervi cselekvéseknek a beszámítási pontja”.[3]

1. A jogi személy kérdése a társaságok kapcsán az angol jogban

Az angol jognak a kontinentális jogrendszerekénél lényegesen gyakorlatiasabb szemlélete sokkal kevésbé akarta és tudta a jogi személyt mint elméleti distinkciót megragadni. Ezen a területen is tetten érhető az angol jog általános megközelítése, mely szerint következetesen próbálja kerülni az elméletet, és csak végső esetben nyúl a gyakorlatban kifejlődött jogintézmények teoretikus magyarázatához. Stein ezt így fogalmazta meg: „Legal personality is a classic example of the way in which English law maganes to avoid theory as long as possible.”[4] Tekintettel arra, hogy a jogi személyt az angol jogban a trust intézménye pótolta, a jogi személy magyarázatára nemcsak az imént említett elméleti okokból, hanem gyakorlatilag sem volt olyan igény, mint a kontinensen. A trust szerződés lényege az volt, hogy a korábbi tulajdonos (settlor) átruházta tulajdonát a vagyonkezelőre (trustee), aki köteles volt a trust szerződést betartva eljárni, és a trust alapítójának csak korlátozott jogai maradtak a trust vagyon tekintetében. Sokban hasonlít a trust a társaságokra, van azonban egy esszenciálisnak tekinthető eltérés: a trus-

3 Moór 1931. 317.
4 Sándor 2003. 22.

tee tulajdonosként jár el, a társaság esetén pedig a vezető tisztségviselők idegen vagyonnal gazdálkodnak. A tagsági jogok átruházását tekintve is van egy fontos különbség: első látásra ez elhanyagolható, hiszen a trustnál is volt lehetőség a tagsági jogok átruházására, de egy specifikum élesen elhatárolja e tekintetben is ezt a formációt a jogi személyiségű gazdasági társaságoktól: trustnál a tag érdekeltségének átruházása után is felelősséggel tartozott a vállalkozás azon tartozásaiért, amelyek tagsági jogviszonyának fennállása alatt keletkeztek.

Jogi személyiséget először az angol jogban a testületek kaptak. Hosszú ideig még a leginkább szervezett és – legalábbis a kontinentális elméletek szerint – a legtöbb jogi személy-kritériumot felvonultató társaságot, a részvénytársaságot sem tekintették jogi személynek, hanem egyszerű formációként, partnershipként kezelték. Egészen Austinig a jogi személy terminológia is ismeretlen volt az angol jogi gondolkodásban: Austin vezette be a legal person terminust, a német juristische Person fordításaként.

Hogy mennyire nem alaptalan az angol jog megközelítése, azt a kortárs német Günther Teubner munkássága is igazolja. Álláspontja szerint napjainkban már senki nem kíváncsi a jogi személy lényegére, az erre vonatkozó elméletek meghaladottak. Teubner szerint a jogi személy mára gazdaságpolitikai kategóriává vált, amelynek célja, hogy a gazdasági érdekcsoportok közötti együttműködés szerződéses alapon vagy jogi személyiségű szervezeteken keresztül valósuljon meg. A társaság pedig ennek fényében, a szerződéselmélet bemutatása során kifejtetteknek megfelelően felfogható magánszemélyek között létrejövő szerződések hálózataként, de működhet kereskedelmi üzleti hálózatként, amelynek középpontjában egy ügynök mint természetes személy áll. Mindezekből Teubner arra következtet, hogy a jogi személy vagy egyáltalán nem jelenik meg, vagy pedig egyszerűen csak az elméleti jogászok bizarr fikciójának tekinthető.[5] Teubner a jogi személyekről alkotott nézete kifejtésével azt kívánja kifejezni, hogy a jogi személy nem fikció, ahogy Savigny mondta, és nem is fiziko-spirituális egység, ahogy Gierke elképzelte, hanem a jogi személy szociális valósága a kollektivitásban rejlik. A kollektivitás pedig voltaképpen a jogi személy társadalmi valósága, vagyis a szervezett cselekvés szociális kötődésének önleírása, mint az identitások és cselekvések ciklikus sorozata.

A fejezet eddigi fejtegetései alapján megnyugtató jelleggel leszögezhető, hogy a gazdasági társaság önálló jogalanyisága a magyar, a kontinentális és az angol jogban is azt jelenti, hogy az állam által történő bejegyzés jogi aktusával a társaság a tagoktól elkülönül, vagyis önálló jogi entitássá válik. A történeti és külföldi kitekintés alapján megállapítható, hogy ez a ma már evidenciának ható tétel nem mindenkor és mindig volt így, a 19. századi Angliában legalábbis biztosan nem. A bejegyzés ugyan létrehozta a gazdasági társaságot mint egy új létezőt, amelyet jogilag meg lehetett (kellett) különböztetni a társaságot alkotó egyes jogalanyoktól, de sem az eseti döntésekben, sem az elméleti gondolkodásban nem

5 Sándor 2003. 23.

volt megállapítható a tagoktól való teljes függetlenség. Sőt: az 1856-os Joint Stock Companies Act a gazdasági társaságot egyenesen azonosította a tagjaival. A fordulat leginkább az 1862-es törvényre tehető: ez alapján már a társaság és a tagok viszonya független jogalanyok közötti viszony. Elmondható tehát, hogy a társaság személyekből felépülő jogalanyból személyek által létrehozott jogalannyá vált. Ennek legfontosabb gyakorlati jelentősége pedig az lett, hogy a társaság tulajdona sem ténylegesen, sem jogilag nem a tagoké, hanem a tulajdonos alanyának pozíciójában a társaság helyezkedik el. A szerződések relatív szerkezetével összhangban tehát mindezek alapján a társaság tagja nem perelhet, illetve nem léphet fel követeléssel egy olyan szerződés kapcsán, amely a gazdasági társaság és egy harmadik személy között jött létre.

A máshoz szokott angol gyakorlatban természetesen nem ment minden problémamentesen, a Salomon v Salomon ügy jól mutatja, hogy mit is jelent a jogi személynek (és az önálló jogalanyiságnak) az a kritériuma, hogy a társaság vagyona elválik a tagok magánvagyonától. Salomon egyéni vállalkozóként sikeres bőripari vállalkozó volt, majd a sikeres vállalkozását átalakította gazdasági társasággá. Hét tagja lett a gazdasági társaságnak, de ez a jogalanyiság szempontjából lényegtelen: egyszerűen az akkor (a 19. század végén) hatályos társasági jogi szabályok szerint legalább 7 tag kellett a társaság alapításához: így Salomon felesége és 5 gyermeke is tag lett. Az átalakítási tranzakció úgy zajlott le, hogy az újonnan alapított gazdasági társaság 39 000 fontért megvásárolta Salomontól, az egyéni vállalkozótól a vállalkozását. A társasági részesedés elosztása kapcsán Salomon „enyhe" dominanciája érhető tetten: a társaság 20 007 darab részvényéből 20 001 Salomoné, a fennmaradó hatból fejenként egy darab jut a többi tagnak. A probléma akkor kezdődött, amikor a gazdasági társaság rövidesen felszámolás alá került, és a társaság vagyona ahhoz elég volt, hogy a hitelleveles hitelezőknek (Salomon érdekes módon köztük volt...) kielégítést nyújtson, a biztosíték nélküli hitelezők kielégítéséhez azonban kevés volt. És hogy miért is írtam az imént azt, hogy a társaságok jogalanyiságának hiányához szokott angol gyakorlatban nem ment minden problémamentesen, az a fellebbezési bíróság döntéséből kiderül: A bíróság megállapította Salomon felelősségét a hitelezőkkel szemben, mert a döntés szerint Salomon cselekedetei ellentétesek voltak a társasági jog szellemével, tekintettel arra, hogy az új gazdasági társaság csak álca volt, a kereskedő képviselője és az igazi tulajdonos, vagyis a hitelezőkkel jogviszonyba kerülő személy továbbra is Salomon, a magánszemély maradt.

A Lordok Háza egyhangúlag megváltoztatta a határozatot, és felhívta az alsóbb szintű bíróság figyelmét a társaság elkülönült jogalanyiságára. Hivatkozott az általam is korábban említett társasági törvényre, amely nem írja elő a tagok függetlenségét, és nem írja elő azt sem, hogy valamennyi tagnak jelentős érdekeltséggel kell rendelkeznie. A társaság eleget tett a törvény előírásainak a hét taggal, így teljesen legitimnek tekinthető, a felelősség pedig az övé és nem a többségi tulajdo-

nos Salomoné. Az indokolásban külön kiemelte a Lordok Háza, hogy a gazdasági társaság – a mi szempontunkból legfontosabb önálló jogalanyiságára való tekintettel – elkülönül tagjaitól. Ezáltal pedig az is megengedett, hogy a gyakorlatban quasi egyszemélyes társaságként funkcionálva a vagyonán belül meghatározott vállalkozási célú alvagyont különítsen el. Hangsúlyozta továbbá a Lordok Háza, hogy a korlátozott felelősségű társaságokkal gazdasági kapcsolatot létesítőknek tudniuk kell, hogy mit jelent a korlátozott felelősség. Az érvelés ezen pontja kicsit a római jogi, „a jog nemtudása nem mentesít" regulára emlékeztet.

Az angolszász jogra is betörő elkülönült társasági jogalanyiságot jól példázza az új-zélandi Lee v Lee Air farming jogeset. Lee irányító részvényese, egyedüli igazgatója és főpilótája volt a gazdasági társaságnak, majd egy légi balesetben életét vesztette. Az alkalmazottak kártalanításával kapcsolatos törvény alapján dönteni készülő bíróság számára a jogalap fennállása tekintetében fontos előkérdés volt, hogy az irányító részvényesi és egyedüli igazgatói posztot betöltő Lee lehetett-e alkalmazottja a gazdasági társaságnak? A menet hasonló volt, mint a Salomon-ügyben: a fellebbezési bíróság nemleges választ adott, arra hivatkozva, hogy Lee nem különült el szükséges mértékben a társaságtól. A Privy Council azonban a Salomon-ügyben alkalmazott „társaság önálló jogalany doktrína" alapján hatályon kívül helyezte a döntést: miután a társaság és Lee elkülönült jogalanyok (voltak), ezért semmilyen jogi akadálya nincs annak, hogy a tulajdonos-igazgató saját gazdasági társaságának alkalmazottja legyen.

A gazdasági gyakorlatot szemlélve további jelentősége lehet annak, ha egy formáció önálló jogalanyisággal rendelkező gazdasági társaság: ebben az esetben igénybe vehetnek speciális finanszírozási formákat. Ennek iskolapéldája a floating charge, amely kontinentális terminológia szerint leginkább a vagyont terhelő zálogjognak feleltethető meg.

III. Történeti kitekintés: a szocialista jogalanyiság a társaságok tekintetében

1. A szocialista ideológia és jogrendszer gazdasági szempontból való áttekintése

Ahogy az eddigiek során is már láthattuk és a későbbiekben is látni fogjuk: a tételes jogi elismertséget feltételező jogalanyiság megértéséhez és elhelyezéséhez az adott, vizsgált korban fennálló jogrendszer jogalanyiság szempontjából releváns szegmenseinek legalább vázlatos ismerete szükséges. A tételes jogon túlmenően az elméletek megértéséhez és elhelyezéséhez is szükséges az adott kor háttere, hiszen az elméletek is csak meghatározott közegben tudnak érvényesülni. Így elkerülve, hogy ahhoz hasonló helyzetbe jussak, mint amikor egy építkezésen a

munka megkezdését követően jönnek rá, hogy szépek az emeletek tervrajzai, csak hiányzik hozzá a földszint, amin áll, először a szocialista rendszer és gondolkodásmód gazdaságról, jogról és gazdaságpolitikáról meglévő felfogását ismertetem, és ebből vezetem át a gondolati síkot a gazdálkodó szervezetek mint különálló entitások jogalanyiságának megértéséhez.

A gazdaságpolitika és a jog relációját tekintve két egymástól lényegesen különböző felfogás uralkodott: Az egyik szerint a jog és a gazdaságpolitika teljesen különálló, ez a felfogás a jog lényegét valamely felsőbb, nem emberi hatalom akaratában, az emberi természetben vagy észben keresi. A másik felfogás a 20-as, 30-as években alakult ki a szovjet jogtudományban, eszerint a gazdasági jog nem más, mint a proletárállam politikájának sajátos formája.

A két szélsőséges felfogás helyett azonban leginkább az mondható el, hogy a jog a gazdaságpolitika egyik eszköze. Fontos lehet viszont kiemelni, hogy nem csak fogalmazó vagy leíró szerepre kényszerül, így nem lehet az egész gazdaságpolitikát vagy annak egy részét közvetlenül a jogrendszerbe átültetni. A gazdaságpolitikának számos olyan mozzanata van, amely nem állami kényszerszabályozással, hanem egyéb, nem jogi természetű eszközökkel valósítható meg. A tapasztalatok a szocialista rendszerben is azt mutatják, hogy az anyagi érdekeltséget lehetetlen állami kényszerszabályozással, jogi felelősség érvényesítésével helyettesíteni. Jogi eszközökkel ugyanis nem lehet az alapul szolgáló társadalmi viszony objektív természetét megváltoztatni, így nem lehet a piaci viszonyokban szükségszerűen benne rejlő bizonytalansági tényezőt kiküszöbölni. A gazdaságpolitikát le kell fordítani a jog nyelvére, méghozzá úgy, hogy jogi kategóriák, intézmények, fogalmak útján kell kifejezni, be kell illeszteni az adott állam jogrendszerének egészébe.

Gazdaságelméletileg könnyű belátni és igazolni, hogy a gazdaságpolitika meghatározása nem merülhet ki a szorosan vett gazdasági célok meghatározásában, mert ez a folyamat csak a hozzá tartozó gazdasági formák kidolgozásával együtt mehet végbe. Mindenféleképpen elkerülendő tehát a szorosan vett gazdasági és jogi mozzanatok különválasztása, mert ez arra vezethet, hogy olyan gazdaságpolitikai irányelvek születnek, amelyeket jogi intézmények útján nem, vagy csak a jogrendszerben bekövetkező súlyos ellentmondások árán lehet kifejezni. Ezenfelül azon a körön belül, amelyben erre szükség van, közvetlenül a jogi forma érvényesül, s a gazdaságpolitika csak általa közvetítetten.

Világhy Miklós nyomán a szocialista gazdaságpolitika eszközeit a következőképpen csoportosíthatjuk:[6]

Direkt eszközök:

– közhatalmi direkt eszközök, pl. gazdasági tárgyú jogszabályalkotás,

– tulajdonosi jellegű direkt eszközök, pl. ha az állam vállalatot alapít.

Indirekt eszközök:

– közhatalmi indirekt eszközök: adórendszer, vámok, kötelező árszabályozás,

6 Világhy 1978. 25.

– tulajdonosi indirekt eszközök: központi állami erőből megvalósított beruházás a piac befolyásolása céljából, szubvenció, lefölözés.

Természetesen a direkt és indirekt eszközök nem választhatók el egymástól élesen, hanem egymást kölcsönösen feltételezik és átmennek egymásba.

A szocialista gazdaságpolitika főbb elemeiből és céljaiból levezethető az elvi jelentősége a gazdasági társulások jelentőségének, ezzel pedig értelemszerűen a társulások jogalanyisága jelentőségének is. Általános jelleggel leszögezhető, hogy a szocialista gazdaságpolitika a termelőeszközök társadalmi tulajdonjoga alapján a piaci viszonyok megteremtését tűzte ki célul. A piaci mechanizmus alapján pedig szocialista körülmények között is differenciálódás megy végbe a vállalatok között. A sikeres gazdasági tevékenység az anyagi eszközök felhalmozását eredményezi annál a vállalatnál, amely eredményesen működött. Mivel a felhalmozás nem mindig ott jelentkezik, ahol társadalmilag a leginkább szükség van rá, ezért lehetővé kell tenni a sikeresen dolgozó vállalatnál felhalmozódott anyagi eszközök átáramoltatását a gazdaság olyan területeire, ahol felhasználásuk indokolt. Ennek az átáramoltatásnak lehet egyik eszköze a társulás. A másik körülmény, ami elősegíti a társulások alapítását, az, hogy a nagyobb gazdasági eredményre törekvés szükségessé teheti, hogy a vállalat más vállalatokkal gazdasági szövetségre, társulásra lépjen.

A gazdaságpolitika igen fontos szegmense, hogy mit irányít. Lenin szerint áru- és pénzviszonyok szocialista körülmények között is vannak, akkor a NEP-politika is ezen a felismerésen alapult. Amikor Sztálin befejezte a teljes kollektivizálást, újraéledtek az áru- és pénzviszonyok elhalását váró nézetek, de a 60-as évek végére már szinte egyértelművé vált ezeknek az elméleteknek a cáfolása. Márpedig ha vannak áruviszonyok, akkor belőlük nagy horderejű gazdaságpolitikai következtetéseket kell levonni, és a jogi formákat is úgy kell átalakítani, hogy megfeleljenek az alapul szolgáló viszonyok árutermészetének. A szocialista közgazdaságtan eredményeit felhasználva Világhy arra a következtetésre jut, hogy az áruviszony és a központi tervezés nem feltétlenül zárja ki egymást, ezért célszerűnek látja a központi tervszerű irányítás és a piac aktív szerepének szerves összekapcsolását a termelési eszközök *társadalmi tulajdona* alapján. Világhy áruviszony-elméletének rövid bemutatása előtt az objektív szakmai értékelés jegyében mindenképpen kiemelném, hogy az elmélet koherenciája, megalapozottsága és logikus következtetései ellenére egy olyan ideológián alapuló rendszerben született, amely rendszer ideológiáját a történelem eseményei nem igazolták. A társadalmi tulajdon, mint a szocialista rendszer egyik alapja, ugyanis rengeteg problémát okozott, mert az állam a saját tulajdonosi minőségének jogi kifejezéséhez a hagyományos és elvont individuális magántulajdon-jogviszony szerkezetet használta. A jogosulti pozícióba ugyanis a szocialista állam került, vele szemben mindenki, tehát a társadalom minden tagja kötelezett lett. Így a társadalmasítás gondolata teljes egészében visszafordult, az egész társadalmat nem a tulajdonjog jogosultjává, hanem

kötelezettévé változtatta. Logikus Bibó István következtetése, aki szerint az állam a magántulajdoni elnyomás lehetőségét többszörösen meghaladó elnyomás lehetőségét rejti magában. Ezek után pedig nézzük részletesen a minden negatív körülmény ellenére is kiemelkedő színvonalú és jelentőségű áruviszony-elméletet:

Az áruviszony szükségképpen három mozzanatot feltételez. Az első, hogy minden áruviszonyban az egymással kapcsolatban álló felek bizonyos *elkülönültsége* fejeződik ki. Ebből adódóan szükség van az áruk kölcsönös kicserélésére, és ez a csereviszony fejezi ki az *összekapcsolódást.* A harmadik mozzanat pedig az, hogy minden csere a termék előállításához társadalmilag szükséges munka, az *érték* alapján megy végbe. A három mozzanat megvizsgálásával fontos következtetéseket lehet leszűrni az áruviszonyok és a szocialista polgári jog, ezen keresztül pedig közvetetten a gazdálkodó szervezetek jogalanyisága összefüggéséről.

Elkülönülés: itt a kiindulópont az, hogy minden társadalmi tulajdonjog közvetett, az állami vagy a szövetkezeti szervezet által közvetített tulajdonjog. A hibás megközelítés elkerülése végett fontos megjegyezni, hogy a társadalmi elsajátítást nemcsak az állami termelő vállalat, hanem az egész állami szervezet közvetíti. Az állami vállalat helyzete mégis specifikus, mert az államnak az a szerve, amely útján az állam a társadalmi elsajátítási folyamatban árutulajdonosként lép fel. Lényeges vonás az állami minőség és a sajátos árutulajdonosi funkció egysége. Az állami vállalat nem tulajdonos az elvontan szemlélt egész társadalom irányába, és nem tulajdonos az elvontan szemlélt állammal szemben sem, de kifelé, harmadik személyek irányában tulajdonosa a kezelésére bízott vagyontárgyaknak, így ugyanolyan szabályok szerint jár el, mint amilyenek általában az árutulajdonosokra vonatkoznak. A *szövetkezeti szocialista tulajdonjog* esetében a közvetítő eszköz, a szövetkezet esetében a helyzet egyszerűbb, ugyanis a szövetkezet csupán árutulajdonos, közhatalmat nem gyakorol. A szövetkezetnek (árutulajdonos és munkaszervezet) és a tagoknak is kettős jogállásuk van, hiszen egyfelől dolgozói, másfelől tagjai a szövetkezetnek. Annak a társadalmi elsajátítási folyamatnak, amelyet a szövetkezet a benne egyesült kollektíva javára közvetít, nem dolgozói, hanem tagsági viszonyuknál fogva részesei. A *személyi tulajdonjog* az államitól és a szövetkezetitől eltérően fogyasztási tulajdon, a legszükségesebb létfenntartási javak naturális tulajdona. Ezek árujellege az élők közötti forgalom mellett a halál esetére szóló szerzés, az öröklés lehetőségeiben is megmutatkozik. A személyi tulajdonjog nem ugyanaz, mint a tőkés magántulajdon, a legfőbb eltérés az, hogy „a személyi tulajdon forrása a szocialista állam polgárának dolgozói minősége". Ebben a körben az elkülönítés mozzanata kapcsán nem szabad abba a hibába esni, hogy a minden szocialista tulajdonjogi formában benne rejlő árumozzanatot kiemeljük és elvonatkoztatjuk attól a konkrét viszonytól, amelyet az árumozzanat adott esetben kifejez. Hiába van benne az elkülönülés mozzanata minden szocialista tulajdonjogi formában, ettől még nem lehet az árutulajdonjog létét absztrahálni azokból a konkrét sajátosságokból, amelyek egy-egy esetben az árutulajdonjog jellegét meghatározzák.

Az elkülönülés mozzanata – és a mi szempontunkból most ez a legfontosabb – nemcsak a tulajdonjog, hanem a jogalany, a személy kategóriájában is jelentkezik. Röviden ennek az a magyarázata, hogy az árutulajdonjogot szükségképpen el kell különíteni mások árutulajdonjogától. Marx kifejezésével élve „az áruk maguktól nem mennek a piacra, ezért őrzőik után kell néznünk". Az árutulajdonjog elkülönítése csak akkor lehetséges, ha elkülönül az árutulajdonos is. Az elkülönült árutulajdonos pedig igen gyakran nem magánszemély, hanem valamilyen formációjú gazdálkodó szervezethez hasonlító jogi képződmény. A felvezetést és utalást követően a következő fejezetben bontom ki részletesebben a jogalanyisággal kapcsolatos kérdéseket.

Összekapcsolódás: A szocialista polgári jogban az összekapcsolódás jogi tükröződésének két alapformája van, az áruszerződés és a felelősség.

Az *áruszerződés* lényegében a minden áruviszonyban benne rejlő összekapcsolódási mozzanat akaratlagos formája. Világhy síkra száll a szerződési szabadságért, mert sem az adásvétel, sem a vállalkozási szerződés nem meríti ki azokat a lehetőségeket, amelyek között a társadalmi tulajdon talaján kifejlődő csereviszonyok létrejöhetnek. A vállalatok önállóságának fokozása szükségképpen együtt jár azzal, hogy a vállalatok között is teljes hatállyal el kell ismerni a szerződési szabadság elvét. A jogtörténet tapasztalata is arra tanít, hogy az áruviszonyok alakulásának minden lehetséges típusát lehetetlen előre látni, és a kötött szerződési típusok az áruviszonyok fejletlenségére, illetőleg korlátozottságára mutatnak. Ezt a felismerést előtte és utána is igazolta az élet, így azt hiszem, a méltatása ehelyütt felesleges.

Ami a felelősség kérdését illeti, ez közvetetten sem kapcsolható a társaságok jogalanyiságához, legfeljebb a társaság, illetve a tagok felelősségéhez. Így a gondolati ív megtörése lenne ezen kérdéskörnek a dolgozat jelen fejezetében való kifejtése, ezért az utaláson kívül részletesebben nem ismertetem.

Az áruviszony és a polgári jogi felelősség kapcsolatát vizsgálva jelentősége lehet viszont az egyes gazdálkodó szervezetek szempontjából a felelősség hatékonysága kérdésének. A szocialista gazdaságpolitikában meglehetősen sok felelősségi szabály található, de ez nem biztos, hogy célszerű, mert a kicsinyeskedő felelősségre vonás gyakran a felelőtlenséggel járhat együtt. Akkor hatékony egy felelősségi forma, ha összhangban van az alapul fekvő társadalmi viszony objektív természetével, és az alkalmazásra kerülő szankció megfelelő arányban van a jogsértéssel. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az egyenértéki felelősség akkor hatékony, ha az árutulajdonos szervezeteknek valóban érdekük a szabályszerű eljárás. Régi társadalomelméleti felismerés, hogy a közhatalmi kényszer nem helyettesítheti az érdeket. A szankció esetében a leginkább arra kell vigyázni, hogy a túlságosan alacsony szankció nemtörődömséget, a túlságosan magas pedig fásultságot, fatalizmust eredményezhet.

A harmadik kategória, az értékmozzanat kapcsán annyit lehet megemlíteni, hogy a polgári jogban szabályozott értékmozzanatok közül a legjelentősebb az ár

és a kártérítés. Ezek viszont nem érintik a témánk alapjául szolgáló kérdéseket vagy azok hátterét, ezért az utaláson túl ismertetésüktől eltekintek.

Világhy azt a konklúziót szűri le a szocialista társadalmi környezetből, hogy a polgári jog minden jelensége, minden alapintézménye végső fokon az áruviszonyból mint materiális alapból, annak jogi visszatükröződéséből származik és onnan magyarázható.[7] A teljesség kedvéért érdemes megemlíteni egy, az elméletet ért kritikát is. Eörsi szerint ez a tézis történelmileg, genezisében igaz, de a történelmi alap nem azonos a szocialista polgári jog társadalmi-gazdasági alapjaival. Ezeknek az alapoknak része ugyan az árutermelés és hat is a polgári jogra, de a kapcsolat közvetett, és az árutermelés ténye a legtöbb jogágazatra is erős közvetett hatást gyakorol. Elutasítja Világhy azon megállapítását is, mely szerint a tsztulajdonosi elkülönültsége az árucserére vezethető vissza, mert ez a tulajdonosi elkülönültség az adójognak ugyanúgy feltétele, mint az öröklési jognak, így ezzel a polgári jog nem magyarázható.[8]

2. A kezelői jog és a tulajdonjog disszonanciája – elmélet vs. ténylegesség

A szocialista jogban a természetes személyektől elkülönült, gazdaságban részt vevő entitások között a legfontosabb az állami vállalat volt. Az állami vállalatnak az állam által rendelkezésre bocsátott vagyona feletti kezelői joga már a tervutasításos rendszerben is jó néhány problémás kérdést felvetett, mind az elméletben, mind a gyakorlatban. A probléma jelentősége a reform által megteremtett vállalati önállósággal nőtt csak meg igazán: nehezen volt ugyanis összeegyeztethető a gyakorlatban kialakult vállalati önállósággal és az ezzel szerves összefüggésben kialakuló, gyakorlatban meglévő vállalati rendelkezési joggal az egységes és oszthatatlan állami tulajdonjog alkalmazása. A két szempontot (vagyis az alap-kiindulópontot és a tényleges helyzetet) Sárközy Tamás úgy próbálta meg összeegyeztetni, hogy az elmélet olyan átalakítását vette célba, hogy az állami tulajdon egységét és a hatékony állami gazdaságirányítást is kifejezze, ugyanakkor ne hallgasson a vállalat tulajdonjogi önállóságáról sem.[9] A professzor úr álláspontja szerint ezt a két szempontot kizárólag ugyanazon jogági eszközöket alkalmazva nem lehet összehangolni, mert a társadalmi tulajdon mibenlétének kérdésére csak a polgári és az államigazgatási jogi eszközöket egyaránt alkalmazva lehet válaszolni.

A Sárközy-elmélet kiindulópontja a materiális tulajdon fogalmának kidolgozása volt: ennek keretében pedig az elsajátítási viszonyok materiális tulajdoni szempontból osztódó relatív hasznosítást jelentenek, amelyet azonban nemcsak a jog által tulajdonosnak minősített szervezetek hajtanak végre, hanem egyéb, gazdaságilag elkülönült szervezetek is. A gazdasági elkülönültség azonban szük-

7 Világhy 1978. 243.
8 Eörsi 1975. 90.
9 Sárközy 1973. 8.

ségképpen együtt jár tulajdoni viszonyokkal is: ennek egyik kiindulópontja pedig az, hogy az egységes állami szektort tulajdoni szempontból megbontja. Az alapideológiával további ütközést jelentett az indirekt tervgazdálkodás bevezetésének egyik további jogkövetkezménye: ennek egyik legfontosabb célja a piac korlátozott megnyitása volt, ami azzal a joghatással járt, hogy a korábban közgazdasági tulajdonosnak nem minősülő szervezetek egymás viszonyában gazdaságilag elkülönültek, materiális tulajdonossá váltak. Az ütközés legfőbb eredője pedig az, hogy ez nem volt összeegyeztethető az árutulajdonjog abszolút szerkezetével. Az elmélet művelői által javasolt megoldás egy olyan új tulajdonjog-koncepció kialakítása, amelyre már nem jellemző az árutulajdonjog abszolút szerkezete. Ebből az aspektusból az árutulajdonjog abszolút szerkezete a legnagyobb problémát azzal okozta, hogy nem volt alkalmas arra, hogy a szocialista viszonyok között a társadalmi tulajdonon belül kialakult materiális viszonyokat jogilag visszatükrözze: ennek oka pedig leginkább abban a körülményben keresendő, hogy a szocialista tulajdonviszonyok nem horizontális, hanem hierarchikus viszonyokon épülnek fel. Az elmélet által kidolgozott különböző megoldási koncepciók többé-kevésbé egységes elvi kiindulópontja az volt, hogy a gazdaságirányítástól gazdaságilag elkülönült állami vállalatok horizontális viszonyai tekintetében alkalmazni lehet az abszolút szerkezetű árutulajdonjog intézményét. Ennek jogi folyománya egyértelműen az, hogy az állami vállalatok nemcsak ténylegesen, hanem jogilag is árutulajdonosként viselkednek. A gazdaságirányítás miatt azonban az állam és az állami vállalatok között meglévő kapcsolat tekintetében már nem működhet a fenti koncepció: az államnak a vállalatai irányában fennálló tulajdonjoga egységes és oszthatatlan, ezáltal pedig nem polgári jogi jellegű, hanem sokkal inkább az államjogi jelleg vonásait hordozza magán. Ezzel elérkeztünk tehát vizsgált témánk, a társaságok jogalanyisága tekintetében is fontos megoldandó problémához, ami abban áll, hogy az állami vállalat mint azonos entitás két különböző relációban kétféleképpen viselkedik. A gyakorlatban az állami vállalatok kezelői joguk folytán sokkal inkább tulajdonosként viselkedtek egymás közti relációjukban, mintsem szimpla kezelőként. Ez a gyakorlati igényeknek megfelelt, az elméleti koncepcióval azonban a fent jelzett okok miatt szemben állt. A realitás összeegyeztetése az állam egységes és oszthatatlan tulajdonjogával volt az erre irányuló elméleti kutatások célja. A legsikeresebben talán a komplex tulajdonjog elmélete oldotta meg a feladatot, amely felismerte, hogy a gazdaságilag elkülönült szervezetek egyúttal materiális tulajdonosok is, és ezt a jognak is ki kell fejeznie. Tekintettel a már ismertetett kiindulópontra, mely szerint a gazdaságirányítás és az állami tulajdon egységes és oszthatatlan volta miatt az állam és az állami vállalatok között meglévő kapcsolat tekintetében már nem működhet az árutulajdon abszolút szerkezetét célzó koncepció, erre a viszonyra új tulajdonjogi koncepciót kell kidolgozni, méghozzá a társadalomban ténylegesen meglévő materiális tulajdoni viszonyo-

kat is alapul véve. Az alternatívák viszonylag szűkösek voltak, mert a szocialista gondolkodásban a gazdasági jog nem volt elfogadott, így az állam-állami vállalat relációra az államjogi tulajdon koncepciója volt a legelfogadhatóbb.

3. A komplex jogalanyiság elmélete

Az előző pontban kifejtett tulajdoni elméletből logikusan következik a témánk szempontjából igazán fontos rész: a komplex jogalanyiság elmélete. Az egyik alapvető dogmatikai tétel szerint ugyanis ahhoz, hogy a gazdaságilag önállósult materiális tulajdonos szervezet, illetve szervezeti egység a jog által is elismerten bármilyen tulajdonos lehessen, jogalanynak kell lennie. A tényleges viszonyok és az évezredes, alapvető dogmatikai tétel között azonban ellentmondás feszült, hiszen gyakran előfordult, hogy azok a gazdaságilag önállósult szervezetek, illetve a gazdasági reform későbbi stádiumában akár szervezeti egységek, amelyek valamennyi fent kifejtett koncepciónak megfelelően egymással szemben árutulajdonosként viselkedtek, az állammal pedig gazdaságirányítási viszonyban voltak, nem voltak jogalanyok: azon egyszerű okból nem, hogy a tételes jog nem nyilvánította őket jogalanynak. Innen kezdve pedig az ellentmondás szükségszerű: hogy lehetnek bármilyen koncepciójú tulajdonjognak úgy alanyai, hogy közben nem jogalanyok? Ennek az értekezésem szempontjából jelentős disszonanciának a feloldásához a kiindulópont a kezdeti szovjet szocialista gondolkodó jogalanyiságról alkotott felfogása:

Pasukanisz 1927-ben azt vallotta, hogy a jog az áruforgalmon alapul, így ha az áruforgalom megszűnik, akkor a jog is elhal. Ameddig azonban még létezik a jog, addig árujog lesz. Pasukanisz szerint az áruforgalom miatt kell a dolgok őrzőjét jogalannyá tenni, ezáltal pedig a jogalanyiság az árutulajdonosi minőség perszonifikálása és egyben legitimálása.[10] A szerző elismeri, hogy a társadalmi tulajdonnal gazdálkodó állami vállalatok is személyiséget kaphatnak a jogtól, ez azonban csak korlátozott jogképességet jelenthet, amelynek a terjedelmi korláton túl időbeli korlátja is van, mert a piaci viszonyok imént vizionált megszűnésével kapcsolatban ez a jogképesség is meg fog szűnni, ugyanis az állam jogképessége szükségtelenné teszi. Voltak azonban a „szovjet gondolkodásban" olyan irányzatok, amelyek addig sem mentek el a jogalanyiság tekintetében, mint Pasukanisz: ezen álláspont szerint a vállalatok esetében jogi személyiségről nem beszélhetünk, mert a gazdaságirányítástól való erős függőség miatt legfeljebb csak költségvetési üzemeknek lehet azokat tekinteni.

Az 1922-es szovjet Ptk. elvi szinten deklarálta a jogképességet a jogi személyek vonatkozásában: lényegében az ultra vires elv jegyében a relatív jogképesség doktrínának megfelelően: kimondta, hogy a jogi személyeknek speciális feladatuk és ehhez rendelt hatáskörük van, amennyiben az állam különböző feladatok ellátását

10 Idézi Sárközy 1985. 399–400.

rájuk bízza, akkor ennek érvényesítése tekintetében különböző jogi lehetőségekkel rendelkeznek. A társaságok relatív jogképességének történeti és nemzetközi elemzését külön részfejezetben végzem el, itt csak a társaságok szocialista gondolkodásban való jogalanyisága szempontjából fontos vonatkozására tértem ki. Mindenesetre az imént idézett jogszabályi megfogalmazást tekintve problémás lehet, hogy milyen körben jogi személyek az állam szervezeti egységei, vagyis az állami vállalatok. Gojhbarg álláspontja szerint az állami vállalat a magánszektorral folytatott külső jogviszonyban jogi személy, de az állami vállalatok egymás közti relációjában a jogi személyiség nem játszik szerepet. Sztucska és Venediktov megközelítése eltérő: ugyanezt a jelenséget ők úgy értékelik, hogy az áruforgalomban az állami vállalat jogi személy (tehát az eltérés nem e tekintetben van), az állammal szemben viszont nem az. Értékelni és igazságot tenni nehéz, hiszen mindkét elméletet kötötte az ideológiai, így némi csúsztatás mindegyikben van, de számomra a másodikként ismertetett valamivel megfoghatóbb, hiszen konkrét értékelést tartalmaz azon vonatkozásban, hogy mikor igen és mikor nem. Az első elméletnek azon fordulata, mely szerint az állam és az állami vállalat relációjában a jogi személyiség nem játszik szerepet, nehezen megragadható, hiszen a jog egy létező jelenséget úgy nem igazán tud vizsgálni, hogy létezik, de mégsem játszik szerepet. Így számomra a következetesség miatt Venediktovék elmélete valamivel elfogadhatóbb.

Az 1930-as évek szovjet jogfejlődésére nemhogy a jogalanyiság fejlődése, hanem sokkal inkább még a relatív jogképesség visszaszorulása a jellemző. Kelemen László találó megállapítása szerint az állami vállalat ezzel újra a költségvetési üzemek szintjére süllyedt.[11] Az elmélet azonban próbál haladni a korral, Bratus jogi szerkezetében elfogadta a jogi személyiség tradicionális, vagyis a kontinentális jogokban elfogadott formáját,[12] sőt: azokat próbálta az állami vállalatra vonatkoztatni. A tényleges viszonyok azonban a már ismertetett okokból nem voltak megfelelőek a korszerűnek számító elmélethez: hiába volt a tulajdonjogi jogviszonyok elméleti háttere az árutulajdonjog, ha az állami vállalatok nem lehettek tulajdonosok és nem lehetett saját vagyonuk, úgy nem felelhettek meg a jogi személy kritériumoknak.

4. A „gazdasági jogi jogállás" konstrukciója

A megelőző pontokban részletesen taglalt ellentmondás feloldására létrejött elméleti konstrukciók közül a leginkább elfogadottat és az alapvető elméletet a tényleges szocialista viszonyokkal és ideológiával leginkább összhangba hozót mutatom be: ez pedig a gazdasági jogi jogállás kategóriájának megalkotása:

A gazdasági jogi jogállás lényegében a komplex jogképességen alapul, tekintve, hogy nemcsak polgári jogi, hanem jó néhány egyéb jogág területére tartozó jog-

11 Kelemen 1997. 218.
12 Sárközy 1973. 283.

képességet is felölel. Ebből pedig az következik, hogy a gazdaságilag elkülönített szervezetek akkor is részt vehetnek jogalanyként a forgalomban, ha történetesen a polgári jog nem is ismeri el őket jogi személyként. Ennek pedig jogilag is releváns folyománya, hogy létrejöhet olyan szervezet, amely nem jogi személy, viszont jogalany, mert jogállással rendelkezik. Ezen elmélet gyakorlatban is megjelent terméke volt például az NDK-ban a kombinátvállalat. Sárközy Tamás is ebben látja a szocialista magyar viszonyokra vonatkoztatott szocialista komplex jogalanyiság lényegét: vagyis a jogállás kategóriája leválaszthatja a gazdaságilag elkülönült szervezeteket a polgári jogi jogalanyiság meglétének, illetve hiányának kérdéseitől, tehát azok a szervezetek is bírhatnak jogállással, akik nem jogi személyek. Az így létrehozott, új, nem a korábbi jogalanyiság fogalmon alapuló jogalanyiság már jogilag is lehetővé teszi a gazdaságilag elkülönült szervezetek tulajdonosként történő viselkedését.

A komplex jogalanyiság elméletéből szinte egyértelműen következik, hogy a szocialista viszonyokra adaptált Sárközy-elmélet szerint a fejlődés jelenlegi szintjén fel kell adni a jogképességnek, a jogalanyiságnak és a személyiségnek az azonosítását. A külföldi szakirodalmat áttanulmányozva megállapítható, hogy a komplex jogalanyiság (természetesen az ideológiai töltet nélkül) a kontinentális jogokban is előtérbe került. Az elmélet szerint a 20. század a szervezetrendszerek kora, amely kihívást jelent a hagyományos jogalanyiság/jogi személyiség felfogásnak, és a szervezetek jogi megszemélyesítése a jogrendszer egyik alapfeladatává vált.

E tekintetben az elmélet szerint leszögezhető, hogy a szervezetszociológia eredményei által is bizonyítottan az ember jogalanyiságának a szervezetekre történő mechanikus átvétele nem tartható. Ezen túlmenően felfogásuk szerint ugyancsak a komplex jogalanyiság elméletét támasztja alá, hogy az eredeti jogi személy/jogalanyiság felfogás civiljogi kategória, változtak viszont azok a társadalmi viszonyok, amelyekre nézve alkalmazni kell azokat. A változás az elmélet szerint leginkább abban testesül meg, hogy a szervezetek a 20. század végére szocializálódtak és politizálódtak, ebből pedig az következik, hogy a közjog területén is működnek: nem elégséges tehát a korábbi, kizárólag civiljogra fókuszáló jogalanyiság-fogalmat fenntartani.

A mi témánk szempontjából különösen fontos tisztázni a társaság és a vállalat közti relációt. Itt nemcsak a szocialista elméletek ismertetésénél érzékelt ideológiai megkötések okoznak nehézséget az elméletek értékelésekor, hanem az is, hogy a történeti fejlődésből eredően is történt változás ezen a téren. Az 1960-as évekig a szubjektum, a jogalany a társaság volt, vagyis a tulajdonosok egymás közötti intézménye. Ennek a jogviszonynak volt az objektuma, a tárgya a vállalat. A modell kiindulópontjában viszont a kisvállalkozások álltak, vagyis döntően a személyegyesítő társaságok. A fejlődés következő útja a tőkeegyesítő, nagyobb társaságok megjelenése, ami indukálta a 60-as évek közepére beérő és kiteljesedő irányzatot, ez pedig a vállalat jogalanyiságát valló elméletek megjelenéséhez

vezetett, amelyek a szociológiai valóságból indultak ki. Ennek alapján pedig a társaságot, a vállalkozók társaságát nem lehet jogalanyként definiálni, mert az ilyen definíció ellentétes a szociológiai valósággal, mert a szociológiai valóság a vállalati érdekpluralizmus képét mutatja. Sárközy a már említett munkájában úgy összegezi ezt a tant, hogy a vállalati jog hívei szerint a nagyvállalat érdekpluralista szociális korporációvá vált, amelynek sajátos belső rendszere van. Ez a belső rendszer lényegében olyasmi, mint egy belső, vállalaton belüli alkotmányjog. Az érdekpluralizmus hordozói pedig a tulajdonosok, a vállalatvezetés és a munkaerő. Csak megjegyzem, hogy további pluralizálást is fel lehet állítani, hiszen könnyű belátni, hogy a többségi tulajdonosnak sem feltétlenül azonos az érdeke a kisebbségi tulajdonoséval. Ettől függetlenül azonban akár három, akár négy érdekcsoportot állítunk fel, az elmélet szerint egyértelmű, hogy az összes érdekcsoport a vállalati szervezet keretében jelentkezik. Így a korábbi modell meghaladottá válik: az individuum elsődlegessége helyett a komplex szervezet kerül előtérbe. Így a jogalany már nem a társaság, hanem a komplex vállalat mint önálló jogalany, és ennek a komplex vállalatnak a társuló tagjai az egyes vállalatok.

Irodalom

EASTERBROOK, F. H.–FISCHEL, D. R. 1991 *The Economic Structure of Corporate Law*. Cambridge.

EÖRSI Gy. 1975 *Összehasonlító polgári jog*. Budapest.

KELEMEN L. 1997 Jogalanyiság és jogi személyiség: a közkereseti és betéti társaság jogalanyiságának problémájához. In: Harmathy A. (szerk.): *Jogi tanulmányok*. Budapest, 203–235.

KISFALUDI A. 2007 *Társasági jog*. Budapest.

MOÓR Gy. 1931 *A jogi személyek elmélete*. Budapest.

SÁNDOR I. 2003 *A társasági jog története Nyugat-Európában*. Budapest.

SÁRKÖZY T. 1973 *Indirekt gazdaságirányítás, vállalati árutermelés és a tulajdonjog*. Budapest.

1985 *A jogi személy elméletének átalakulása. Vizsgálódások a szervezetek komplex jogalanyiságáról*. Budapest.

VILÁGHY M. 1978 *Gazdaságirányítás és polgári jog*. Budapest.

Acta Univ. Sapientiae, Legal Studies, **3**, 2 (2014) 173–192

Egyes mondák, különösen a fehér ló mondájának jogszimbolikai vonatkozásai

Szádeczky-Kardoss Irma
ügyvéd, tiszteletbeli tanár
ELTE ÁJK Budapest
E-mail: szadeczkyirmadr@freemail.hu

Összefoglalás. A tanulmány az ősi kultikus és jogi szimbolizmus, a honfoglaló magyarok világképének emlékeit vizsgálja, ennek keretében a fehér ló ajándékozásának mondáját elemi források tükrében, számos, a jogszimbolika összehasonlító elemzése alapján felkutatott példával alátámasztva annak értelmezését. A mondabeli ló-ajándék valósággal is végbevitt kultikus, egyszersmind naturális jogügylet kettős garanciájával volt hivatott biztosítani a honfoglalás sikerét, amint ezt a tanulmány kimutatja.

Kulcsszavak: jogi szimbolika, honfoglalás, fehér ló, sztyeppei szokásjog

Abstract. Legal aspects of some sagas, escepially the saga of the white horse
The study analyses the memories of ancient cultic and legal symbolism and remains of the world view of Hungarian conquerors. As part of that, it analyses the legend of donating a white horse in the mirror of sources, supporting its interpretation by numerous examples explored through the comparative analysis of legal symbolism. The horse gift in the legend, by the double guarantee of the cultic act both carried out in reality and applied as a natural legal transaction, was meant to ensure success of the conquest of the homeland - as it is demonstrated by the study.

Keywords: legal symbolism; conquest of the homeland; white horse; customary law on the steppe

Anonymusnál a vereckei bevonulás után, de még a gyepűzónában, Munkács és Ungvár elfoglalása következik, Ung várában pedig a hálaadó-megszentelő áldozat, melyet Álmos mutat be,[1] majd Árpád nagyfejedelmi hatalomba iktatása. Innen küldik a kémlelő, fű-föld-víz-mustrát hozó, Salánnal, Mén-Maróttal tárgyaló követeket is. Ezután pedig már az Árpád vezette s irányította kisebb-nagyobb hódító hadműveletek következnek, illetve a Salánhoz, majd Mén-Maróthoz menesztett követségek területkövetelő ultimátumai.

1 Anonymus 13.

E tárgyalások követelési jellege, majd szerződési kimenetele, valamint a szerződés szimbólumainak megértése végett vissza kell lépnünk a szkíta térbe és időbe és a honfoglalás kijevi kezdeteihez.

Lukianus athéni görögjei Toxarisnak, a szkíta bölcsnek és vendégbarát orvosnak a *síremléke mellett fehér lovat áldoztak.* Eszerint a szkíták között is már régi szokás volt a lóáldozat, mégpedig fehér lóval. A görögök is tudtak róluk, sőt magát a kultikus szokást, annak tartalmát is ismerték. Toxaris emlékét megbecsülésük jeléül tisztelték meg ily módon.

Anonymusnál más szerepben látjuk a lovat. Először Kijevnél, ahol a kijevi ütközetben alulmaradt, így a sztyeppe törvénye szerint alávetésbe sülllyedt szláv fejedelmek azért adtak Álmosnak – egyebek között – ezer lovat aranyos nyereggel-kantárral, hogy *az őket ért jogvesztés ellenére „uraikat ne űzzék el székeikből".*[2] Ez még kétszer ismétlődik meg az etelközi szláv fejedelmek földjén. A ladoméria háromszáz lovat adtak, aranyos nyereggel, kantárral, a halicsiak pedig tíz különleges paripát és háromszáz lovat, ugyancsak felszerszámozva. Itt az összesen 1610-et számláló lóajándék a *föld* mint lakóhely, egzisztenciális tér és uralmi terület megváltását is célozza. Valójában nem is ajándék, hanem ellenérték, vételár vagy adó, melynek *elfogadása* mindhárom esetben *jogi garanciává* válik, amely a föld megváltása árán a szláv fejedelmeknek s népeiknek gyepűstátuszú függésben ugyan, de helyben maradást és egzisztenciális biztonságot garantál.

Következő adatunkat, bár kissé későbbről, a kipcsáki kunok világából vehetjük: „amikor Köten (Kötöny) kun fejedelem 1224-ben a mongolok elől Halicsba menekült, *vendégajándékul* egyebek között *lovakat,* tehenet és bivalyokat adott a halicsi fejedelemnek", írja Győrffy György[3] az Orosz Évkönyvek alapján.

A honfoglalás menetében, Kijev, Ladoméria és Halics után a Salánnal való alkudozásban van ismét szerepe a lónak: Árpád – egyéb ajándékok mellett[4] – 12 fehér lovat küld Salánnak, viszonzásul két korsónyi Duna-vizet és az alpári homok füvét kéri. A földterületet követelő követ és Salán későbbi tárgyalásából tudjuk meg, hogy ezek is felszerszámozott, nyergelt-kantáros lovak voltak. Azután pedig Mén-Marót kap Árpádtól hasonló ajándékot. Majd Árpád az elfogadott ajándékért cserébe mindkettejüktől egy-egy meghatározott földterület átengedését kérte, illetve követelte.

A történelem- és a néprajztudomány a nyerges-kantáros fehér lovak, valamint a víz és fű (más adatok szerint föld-víz-fű) cseréjében a sztyeppei (szkíta) diplomáciai szokásrendszer, illetve szokásjog szerinti földterület adásvételi-átengedési jogügyleti aktust és annak előírásszerű, rituális elemeit,[5] egyben deklaratív szertartási kellékeit látja.

2 Anonymus 9.

3 Györffy 1990. 243.

4 Salán felesége 12 kun fiút is kap, Salán pedig 12 orosz leányt, hasonlóan Kun László ajándékához, ahol a fehér lovat 10 tisztes szűz csapata kísérte.

5 Rituálé: szertartássá szakralizálódott szokás. A jogi rituálé: rituálé, amelynek joghatálya van.

Tarcal vitéz története[6] azonban a ló másfajta szerepéről is vall: olyan áldozati szerepről, melynek szimbolikus ügyleti jellege nem jogi, hanem kultikus garanciát biztosít abban az érdekkörben, melyhez az áldozati szertartás kapcsolódik.

Tarcal vitéz a birtokba vett hegyen, pogány szokás szerint, leölt egy kövér lovat, és társaival együtt „nagy *áldomást* tartottak". A szokásjogban magának az áldomásnak is jogügyleti szerepe van, szerződésbiztosító ereje a szerződő felek között. Még a ma élő *jogi népszokásban*[7] is, részint deklaráló, köztudomási és azon alapuló bizonyítéki tartalommal, részint érvényesítő, megerősítő hatállyal. A Tarcal-hegyi lóáldozati áldomásnál azonban nem volt *másik* szerződő fél. Legalábbis látszólag nem volt ügyleti partner. Mi tehát az áldomás és a lóáldozat szerepe ebben a történetben?

Ha kissé eltávolodunk Anonymustól, s a számtalan honfoglalás kori avar s magyar sír részleges lovas-nyerges-szerszámos temetkezési leletére gondolunk, megint a szkíta Toxaris esete tűnik fel legközvetlenebb párhuzamként. Halál, sír, lóáldozat. A pogány lóáldozat, amely a kereszténység felvétele után is tovább élt a halott legkedvesebb lovának, olykor több lónak, esetenként egész ménesnek a temetést végző pap, egyház, monostor tulajdonába adásában. Még arra is volt példa az Árpád-korban, hogy magyar szülők a külföldi tanulmányai közben meghalt fiukat eltemető párizsi kolostornak innen fehér lovat küldtek, a kolostor apátja meg is köszönte szépen a számára ismeretlen indítékú s ezért félreértett „ajándékot", megírván, hogy milyen jól használják teherhordóként templomuk építésénél.[8]

Az úgynevezett Kassai Kódex[9] 13–14. századi adatai szerint a temetésnél közreműködő óhitű sámán a „falbontásért[10] és sírba tételért a szokásos lovat kapta, nyergestől". A Kódex egyéb adataiból kitűnik, hogy a pogánynak nevezett ősi vallást még rejtve éltető középkorunkban a lovas szentek (Szent György, Szent Márton, sőt már Szent Lászlót is idesorolták) és szobraik kultikus tisztelete még az Anjou-korban s jóval azután is szokásban volt. Úgy látszik, hogy e félig „pogány" hagyomány jegyében állítottak a keresztény szentként is tisztelt László királynak Nagyváradon, már röviddel a halála után lovas szobrot. A pogány szent

6 Anonymus 14., 15., 17. és itt leginkább relevánsan a 16. fejezetben.

7 Nagy 2011.

8 A párizsi Szent Genovéva egyház apátjának a szülőkhöz írt levele III. Béla korából. In: Makkai–Mezey 1960. 115. – Magyar szokás szerint az ilyen lovat senki nem használhatta. A szokás az újkorig is elkísérte a magyarságot. Rácz 2005. – 1496-ban Báthory István lova lett így a kolozsvári domonkosoké, de Bél Mátyás szerint Ráday Pált még 1733-ban is egy lovas vitéz és saját felnyergelt lova kísérte a ravatalhelytől a temetés helyéig. (Horváth 2000. 192.)

9 Fehér 1999. 220. (Említettük, hogy a szerző az általa megtalált középkori kézirat 17. századi másolatának feltalálása helyéről nevezte el így az általa kivonatos feldolgozásban publikált anyagot.)

10 A falbontás magyarázata az a hiedelem volt, hogy ha a holttestet az ajtón, illetve a küszöb fölött viszik ki a házból, akkor a lelke visszatér és megrontja az élőket. A küszöb (kapu, ajtó, ablak) – egyebek között – az élők oltalmának mágikus erejű jelképe. Ezzel az életoltalmazó erővel függhet össze az egykori küszöb fölött szülés szokása is. – A türköknél a kagán elé járuló követeknek egy kapun kellett áthaladniuk, s aki a küszöbön megbotlott, azt azonnal lenyilazták.

helyeknek számító berkek, források közelében „lóvágótelku” szolgált a lóáldozat bemutatására, s szent lóról (zenlow[11]) is beszéltek az emberek, melynek szobra is volt a szertartáshelyek közelében. Ezek az adatok is a ló, különösen a fehér ló szakrális szerepéhez vezetnek minket.

Anonymus írása a lovakkal kapcsolatban csak az eseményeket és a jogügyleti szerepet említi, kultikus magyarázatba nemigen bocsátkozik. Nyilvánvalóan azért – ezt a szerkezet is érzékelteti –, mert az ő korában mindezek még oly közismert tények, események, szokások, aktusok vagy jelképek voltak, hogy semmiféle magyarázatot nem igényeltek. A történet olvasója tudta, miről van szó. Tudta, hogy mi célt szolgál a víz és fű. Tudta, hogy a feláldozott lónak rendszerint fehérnek kell lennie, hogy a ló nem lehet gebe, hanem nagy és kövér, hogy az ajándék lónak díszes nyereg s kantár dukál, s hogy mindezeknek mi a szimbolikus értelmük. Csupán nekünk okoz gondot az értelmezés, mert már nem ismerjük a hátteret, nem a kor levegőjében és köztudomási közegében élünk.

E tekintetben úgyszólván Kézaitól sem kapunk pontosabb eligazítást.

Az azonban a több évszázados távolság és mai ismereteink mellett is szembeötlő, hogy az áldomás és főleg a lóáldozat szerepét megvilágító tájékoztatási többletet legkorábban és legrészletezőbben épp azokban a krónikáinkban – nevezetesen a Képes Krónikában és Thuróczynál – találjuk, amelyek a szokásainkat nem ismerő Anjou-nápolyi kíséret, illetve a vendégül idegenből ideszármazott budai-visegrádi humanista tudós királyi környezet hazaiakkal vegyes közegében s amazok tájékoztatására is születtek. Sajátos paradoxia, hogy minden valószínűség szerint az egykori idegenek jelenlétének vagy érdeklődésének köszönhetjük ma azokat az adatokat, amelyek ősi szokásjogunk kultikus hátterébe engednek egy-egy pillantást vetnünk. Az ősi hagyománykincs néhány más részlete mellett ilyen többlet a honfoglalásra áldást kérő szertartás és a fehérló-monda is, ami a hazai köztudomásban történelmi evidenciaként élt, s nem igényelt sem részletes magyarázatot, sem írásbeli megörökítést. Mert a korabeli kultuszra és kultúrára, mint általánosabb információs gyakorlat, még az emlékezeti tudomás, a szájhagyomány elsőbbsége volt jellemző. Melynek átörökítő szerepét, köztudomási síkon, a magyar beszéd hangzóitól idegen latin betűs írás gyakorlata konzerválta hosszú évszázadokra. Ám itt arra is célszerű tekintenünk, hogy Anonymus és Kézai még közelebb éltek a keresztényi térítés pogány hagyományokat rejtőzésbe kényszerítő szigorához, mint a Képes Krónika szerzője vagy éppen Thuróczy a reneszánsz felszabadultabb szellemiségéhez.

A Képes Krónikában tehát a Tarcal-hegyi esemény leírása is részletesebb és magyarázóbb, mint Anonymusnál vagy Kézainál. Ugyanezt észleljük a fű-föld-víz mustrával végzett áldozati szertartás kapcsán is. A krónika etnografikus magyarázata szerint Kund fia Kusid, amikor még csak kémlelés céljából jött titkon, a

11 Zenlov: „szent” szavunk a szent jelentésű ujgur „zendi”-ből ered. A 13. századi magyar nyelv eszerint még ezt az ősi szóalakot őrzi.

gyepűn várakozó vezéreket megelőzve a Kárpát-medencébe, innen vizet, füvet és földet vitt Árpádnak mutatóba. S mivel az idegenek számára nem volt magától értetődő, hogy azok mi célt szolgálnak, ezért a Krónika azt is elmagyarázza, hogy a honszerző vállalkozásra áldást kérő szertartás mágikus eszközei. A mágia máig élő örök szabálya szerint: ha meg akarunk szerezni valamit vagy magunkhoz akarunk kötni valakit, és sikerül titkon szert tennünk valamely jellemző részére, tulajdonára, testi holmijára, azzal űzhetünk megkötő varázslatot. Anonymusnál a Duna vize és Alpár füve, mellettük a *Képes Krónika*ban még a televény föld is, mint az áhított ország jellemző jelképei töltötték be a varázslati szerepet, amikor Árpád „megtöltötte kürtjét Duna-vízzel és az országnagyok előtt ama kürtre a Mindenható Isten kegyelmét kérte: engedje át nekik az Úr ezt a földet mindörökre". Ezután küld a föld urának – akit Anonymus Salánnak, a Képes Krónika Marót-fia Szvatopluknak nevez – egy nagy lovat, nyereggel, kantárral, majd kér értük cserébe is földet-vizet-füvet.

A Képes Krónikánál is későbbi Thuróczy-krónika ugyanezt az eseményt szinte ugyanígy írja le. Nála Künd-fia Kücsid a vitéz neve, aki a tájékozódó portyáról Árpádnak Duna-vizet, perje füvet, fekete fövenyt vitt. „Árpád pedig övéi jelenlétében megtöltötte ivókürtjét Duna-vízzel, és minden magyar színe előtt kérte a Mindenható Isten kegyelmét erre az ivókürtre, kérte, hogy adja nekik az Úr mindörökre ezt a földet. – Szavainak végeztével minden magyar felkiáltott: Isten, Isten, Isten – háromszor egymás után. Ez a szokás innen eredt, és meg is maradt mindmáig a magyaroknál. Azután közös akarattal visszaküldték ezt a követüket a már említett vezérhez, s küldtek neki egy nagy fehér lovat, Arábia aranyával aranyozott nyereggel, arany fékkel, földjének fejében. […] A követ pedig a vezértől földet, füvet és vizet kért. […]".

Thuróczy némileg részletesebb magyarázatát adja a föld-fű-víz áldozati szerepének. Kürt helyett *ivókürtöt* ír a szerző, nagy ló helyett azt is kimondja, hogy nagy *fehér* lóról van szó; és már itt megmagyarázza a ló-ajándék jogügyleti lényegét, nevezetesen azt, hogy a felszerszámozott fehér lovat földjének fejében, annak vételáraként kapja a helyi vezér.

Anonymusnál csak egyszer, a Képes Krónikában és Thuróczynál viszont kétszer szerepel a föld, a fű és a víz. Ezeket Kusid-Kücsid előbb mintául és az áldáskérő mágikus szertartás tárgyául viszi Árpádnak, majd Árpád kéri a megajándékozott vezértől immár jogügyleti rendeltetéssel, cserébe a gazdagon szerszámozott fehér lóért vagy lovakért. A megajándékozott vezér – Salán, illetve Szvatopluk – mindegyik verzió szerint csak utólag értesül arról, hogy saját „országa" földjének ára volt a ló, a vizeké a nyereg, a kantár vagy kötőfék pedig a legelőké. Hogy az ajándék ezt jelenti, a feltehetően más magyar forrást fordító Tárih-i üngürüsz[12] is alátámasztja, amikor így ismerteti Árpád és nemesei elhatározását: „Küldjünk egy követet, aki vigyen ajándékul egy fehér lovat, ezüst nyerget, drágakövekkel

12 Mahmud Terdzsüman*: Tárih-i üngürüsz – A magyarok története* 174., 177.

díszített kantárt, és más ajándékokat. De ők azon a véleményen voltak, hogy ez az ajándék annak a vidéknek a vételára legyen, és az ellenségeskedés megkezdésére ürügyül szolgáljon. Az volt a csalfa gondolatuk, hogy a fehér ló az ország területének az ára, az ezüstnyereg a folyóvizekért legyen, és a drágaköves kantár a különféle gyümölcsökért és a fűért legyen. Ezt a csalfa tervet szőtték" – írja a Porta stílusában a 15. századi krónikaátültető török diplomata-tolmács.

Az előzetes mintavételről és a pannon fűvel-vízzel (földdel) bemutatott mágikus szertartásról tehát a Névtelen nem ír, bár egy ungi áldomást említ, éppoly száraz deklarációval, miként a honfoglalási útvonal nehézségeiről írt, noha igen valószínű, hogy itt nemcsak mondai elemekről van szó, hanem hagyomány meghatározta valós történetről. A hallgatásnak talán ezúttal is az a magyarázata, hogy az ő korában még mindenki ismerte a víz és a fű kultikus szertartási szerepét, így magát a szertartást és annak szükségszerű elmaradhatatlanságát is. De nem lehetetlen, hogy a szertartás pogány jellege volt az, ami kihagyatta a klerikus elkötelezettségű, ugyanakkor jogászi műveltségű Anonymusszal és Kézaival is ezt a „pogány" kultikus epizódot. Róma és általában Európa Magyarországgal szembeni agresszív gyanakvása és az általános eretneküldözés időszakában ajánlatos volt ezekről az egyébként is titokövezte kultikus szokásokról nem beszélni és nem írni.

Kézai valójában az egész fehérló-mondát mellőzi, amelyből mi az ő, Anonymusétól eltérő etnikai (nemzetségi) eredetére, másfajta kultusz- és hagyományismeretére következtetünk. Nem utolsósorban arra is figyelemmel, hogy viszont az Anonymusnál hiányzó Meotisz-hagyományt, Hunor és Magor mondáját, épp az ő krónikájának 6. fejezete örökítette ránk.

A víz, fű és föld Kálti Márknál és Thuróczynál való kétszeres szerepe azonban, különösen hogy Anonymus ezek közül csak a vizet és a füvet emlegeti, Kálti és Thuróczy viszont beszél a Duna vizével végzett szertartásról is, azt valószínűsíti, hogy a kettős előfordulást a föld, fű, víz és a felszerszámozott ló szimbolikus mivoltának kettős lényege indokolja. A Kusid által először (kémlelés útján: titkon?) *szerzett* víz, fű (és föld) a kultikus áldozat eszköze volt, a másodjára cserébe(!) *kért* mustra pedig már az országvételi jogi aktus szimbolikus tárgya. Ennek a feltevésünknek egyéb bizonyítékát keresve, megint el kell kissé távolodnunk a gestáktól és krónikáktól.

Herodotosz írja, hogy Dárius az ütközet elől folyton kitérő szkíta királynak azt üzente: „ha elismered, hogy gyengébb vagy nálam, küldj nekem *földet és vizet, ösmerj el uradnak*, s *alkudozzál velem*". Ebben az ősi szokásban a föld és víz *küldése* a meghódolás, az önkéntes alávetés, a joghatóság-átengedés diplomáciai jelképe. Következésképp a föld és víz – vagy a víz és fű, illetve a víz, fű és föld – *kérése* a meghódolásra való felszólítás ultimátumszerű kifejezése volt. Ha ezt valamivel, például ló és egyéb ajándékokkal tetézték, vagy a vizet, füvet (földet) a lóért cserébe kérték, az ajándék *elfogadása* és a csere lebonyolítása a sztyeppei jog szerint már nemcsak a terület (területhasználat), hanem a lakosokra is kiterjedő joghatóság átengedését is magába foglaló jogszerű szerződést hozott létre.

Mit mondott a követ Salánnak avagy Szvatopluknak? A felszerszámozott lóval *megvették* tőle egész országát. A földet a lóért, a vizet a nyeregért, a füvet a kantárért. S akié a föld, a víz, a fű, azé itt az egész ország. Ebben a relációban a ló és a nagy értékű kincses lószerszám (az egyéb értékekkel együtt), valamint a maroknyi föld és fű, kulacsnyi víz, a jelképezett objektummal egyenértékű adásvételi szerződési szimbólumok. Tényleges cseretárgyi valóságukban éppúgy, mint a szakrális szertartás célzatos eszközeiként.

De eredetünk térségének kulturális hagyományaiban további jelei is vannak ezen szimbólumok szerepének. Mit mond egy türk kagán az orkhoni feliratokban? „Fent a türk Ég és a *szent türk Föld-Víz határozott*: Felemelte atyámat, Elteris kagánt, s anyámat, Elbilge katunt, az ég csúcsáról segítve őket."[13] Tehát a türkök hite szerint a föld és víz szent elem, melynek felkenő, hatalomba helyező szakrális ereje van! Evvel a szent minőséggel rokon a sztyeppe perifériáin a víz megújító, erkölcsileg megtisztító és gyógyító erejébe vetett vallásos hit is.

S mit mond egy Kaukázuson túli, szabir szomszédságú mezopotámiai epikus emlék az alvilági útján életveszélybe került Innin istennő megmentéséről? Atyja, Enki isten úgy menti meg őt a pusztulástól, hogy egy emberkét és egy alakocskát teremt, s az élet füvét és az élet vizét adja nekik, az alábbi instrukcióval:

„Egyőtök az élet füvét hintse rá,
Másótok az élet vizét hintse rá,
És Innin talpra áll".

Itt a víz és a fű életre keltő varázserejű szer, amivel ha valakit meghintenek, az meggyógyul, feléled, feltámad.[14]

Felmerül a gondolat: vajon az Anonymusnál csak vízzel és fűvel bemutatott *szertartásnak*, és abban a Duna *vizének* és Alpár *fűvének* – például az ő nemzetségi körében élő kultusz hagyományaiban – nem volt-e olyan, az ősi hit meghatározta harmadik szerepe, misztikus rendeltetése is, hogy felélessze – Árpád személyében – Atilla hatalmát és a dinasztia birodalmát? Immár „mindörökre" kérve maguknak a föld átengedését! ... Mert ha volt ilyen tradicionális szerepük is, akkor ez az áldást – vagy jóváhagyást – kérő szertartás a sikeres rehabilitáció szertartása, az égi egyetértés és jóváhagyás mágikus biztosítéka is volt.[15]

Vajon nem áll-e ott ez az ókori gilgamesi, majd szkíta-türk világképi mágia is a Névtelen szertartási változatának hátterében? Amely világkép szerint a föld az Is-

13 Györffy 2002. 59.

14 Komoróczy 1970. 180–182.

15 Itteni feltevésünket támasztja alá a Képes Krónika azon miniatúrája, mely a lóajándék átadását és az áldozati szertartást egyetlen képen (két idősíkban) ábrázolja. A hordócskán, melyben a követ az áldozati szertartáshoz a Duna vizét hozta, népművészetünkben is gyakori formájú, kis életfadíszítést láthatunk. (A hordócskát a követ tartja a kezében, alatta a földön fűnyaláb hever, amögött pedig egy kis földhalom, melyből egy hétszirmú/!/ virág szökken magasba. Körülötte pedig a Hétmagyar fejedelmi személyek, a szertartás résztvevői állnak, körükben az áldozati ivókürtöt magasba tartó nagyfejedelemmel.)

ten tulajdona, aki nekünk annak csak a használatát engedi át. A királyi hatalom is isteni eredetű,[16] ezért az országgal a király rendelkezik, s ha eladományozza is egy-egy darabját, az – sem jogi, sem kultikus értelemben – nem szűnik meg Istené lenni. Pontos mása ennek a fölfogásnak az a középkori magyar joggyakorlat, amely szerint az adománybirtok a nemzetség kihalásakor visszakerül a király rendelkezése alá, ahogy ezt a Szent Korona speciális szerepére is tekintettel a magyar történelmi közjog mondja: visszaszáll a Koronára (háramlási jog). A Koronára, mely az idézett felfogás szerint ugyancsak isteni eredetű, akárcsak a királyság, a jog és a bíráskodás hatalma. Ezt a szemléletet erősíti a Képes Krónika, ahol a föld „örökhaszonbérletét" említi, és az élő magyar jogi terminológia, amely különbséget tesz a „birtok" és a „tulajdon" között, s amely szerint a birtoklás máig is a tulajdontól eltérő – olykor vele együtt járó, olykor attól elkülönülő – használati jog, illetve jogcím.[17]

Alighanem olyan pogány szertartásról van tehát szó, amelyről a régiséget élesztgető, közelgő vagy már érett reneszánsz írói szabadon szólhattak, Anonymus és Kézai azonban még nem szőhették bele a „magyarok cselekedeteinek" elbeszélésébe. Ne feledjük: Európa nyugatibb felében minden eretnekgyanús, ami egyénien keresztény, miközben már és még szinte tombol az idővel autodafékba és boszorkányperekbe forduló eretneküldöző inkvizíció.

Ezzel vissza is kanyarodhatunk a fehér lóhoz.

A szkíta orvosukra emlékező athéniek Toxaris síremléke mellett áldozták a fehér lovat. Szkítia területén, Kínától a Duna völgyéig szkíta–hun–avar–onogur–türk–magyar sírok sokasága bizonyítja, hogy e föld népei körében szokás volt a (teljes, részleges vagy jelképes) lovas temetkezés. Ez a temetési szokás még a kipcsáki kunoknál is élt. Róluk a bizánci Niketas Choniates jegyezte fel, hogy az elesett kun harcos mellé leggyorsabb lovát, fegyvereit, sőt foglyát is eltemették.[18] A lónak tehát a halál és a túlvilág kultuszában is szimbolikus szerepe van. Korunk erről úgy vélekedik, hogy a lovat azért temették gazdája mellé, hogy a másvilági életében is legyen lova, földihez hasonló élete folytatásához. Bizonyára volt a lovas temetkezésnek ilyen rendeltetése is. Ezt leginkább a ló és az egyéb sírmellékleteknek a másvilágról alkotott képhez illő fordított elhelyezése valószínűsíti. De a szokás, mely a lovas temetkezés megszűnte után alakult ki, hogy a halott lovát a temetést végző pap (a pogány sámán/mágus/táltos vagy a keresztény egyház) kapja, s hogy az ősi szokás szerint az ilyen „özvegy lovat" többé senki nem ülheti meg (az ilyen ló vált később áldozattá), azt jelzi, hogy mind a lovas temetkezésnek, mind a lóáldozatnak más egyéb rendeltetése is volt.

16 Lásd pl. *Gilgames eposz, Etana égi útja.* (Gilgames – Agyagtáblák üzenete. Ékírásos akkád versek.) Gilgames = sumer nyelven Bilga-mes; akkádul írva Giš. Gibil. Gameš, olvasata Gilgameš vagy Giš; a hettita névforma Gisgammas.

17 A köznyelvtől eltérően a „birtok" szakterminológiai értelemben nem tulajdont jelent, hanem kizárólag használati jogot (de ha a birtok tulajdon is egyben, a tulajdonosi jogok „bírását", gyakorlatát is).

18 A kunok (lovas) temetkezési szokására lásd Györffy 1990. 265–267.

Ennek valószínű magyarázata és lényege egyszerre kultikus és jogi természetű.

A pogány hit szerint tehát a föld az Isten tulajdona. Mi, földi emberek Istentől a földnek a krónikák szóhasználatában is csak a *használatát, birtoklását* kapjuk, amely jogi fogalmak szemantikája pontosan jelzi e jogcímeknek a tulajdontól, tulajdonjogtól eltérő voltát. Ezért a birtoklási, használati jogért mi az Istennek ellentételezésképp áldozatot mutatunk be. Mégpedig a számunkra legnagyobb érték, a ló – különösen a szakrális fehér ló – feláldozásával. Ez lehetett a Tarcal-hegyi lóáldozat, és a lóáldozattal kimondatlanul is minden bizonnyal együtt járó szeri áldomás[19] kultikus rendeltetése is.

Számos adat van rá, hogy a szkíta lovas népek vallásában fontos szerepe van az ősök tiszteletének, emlékének, sírjuk háborítatlanságának. Márpedig a sírhely az Isten tulajdonát képező földben van. Ha meghalunk, Istentől kapunk abból egy darabot, „örök" használatra. Mi pedig a lóáldozattal, a feláldozott és velünk együtt eltemetett nyerges-kantáros lóval fizetünk érte. Így jön létre jogi, egyszersmind kultikus tartalommal az „örökváltsági" szerződés ember és Isten között, egy sírhelynyi darab földre s annak nyugalmára. A pogány hitbeli és jogi szemlélet ezt így tartja természetesnek, s így építi kultikus és szokásjogi konstrukciójába. Ezen áldozati szokás konzervatív sztyeppei ősiségét jelzi, hogy – mint Rácz Lajos írja[20] – pusztai nomád népek körében még a legutóbbi századokban is ismert volt olyan szokás, hogy „új temető nyitásakor *állatokat áldoztak s földeltek el* az első emberi holttest eltemetése előtt". Ennek a szokásnak Árpád-kori temetőben is találták már nyomát.[21]

Tehát mindannak, amit Anonymus és a későbbi krónikák a Salánnal vagy Szvatoplukkal és Mén-Maróttal való egyezkedésről, földvételről, szertartásról és áldomásról írnak, jogi és jogtörténeti információ tartalma a következőkben foglalható össze:

1. a sztyeppei kultúra vallási és jogi szimbolikája többrétegű, egyrészt ugyanannak a szimbólumnak többféle jelentése, másrészt ugyanazon érdeknek többféle kultikus és jogi garanciája lehet, sőt átfedései is lehetnek a kultikus és jogi szimbolizmusnak; ilyen módon ugyanaz a tárgy vagy jelkép – mint jogügyleti tárgy vagy áldozati eszköz – egyszerre lehet kultikus és jogi tartalmú avagy mágikus varázslati szimbólum; ennek megfelelően

2. a sztyeppei lovas népek a számukra legfontosabb – az életet jelentő – javaknak, köztük a lónak, nyeregnek, kantárnak, valamint a víznek és a fűnek, azok gyakorlati, tárgyi értéke mellett, s éppen amiatt, egyrészt kultikus értéket, másrészt – a csereértékben – szimbolikus jogi konzekvenciát tulajdonítanak;

3. következésképp ezek a javak, mint vallási és jogi tartalom hordozói, kultikus és jogi jelentésű szimbólumok is egyben,

19 Anonymus 16. és 40.
20 Rácz 2005.
21 Kralovánszky 1985.

4. s mint szimbólumok válnak kultikus szertartás, mágia, avagy jogi aktus tárgyává, illetve jogi aktust létrehozó jogi rituálé[22] eszközévé vagy kifejezőjévé.[23]

Eszerint Tarcal vitéz lóáldozata és a szeri gyűlés áldomása, illetve Álmosnak a Duna vizével telt ivókürtre áldást kérő szertartása *a honfoglaló magyarok szakrális szerződése volt Istennel, a szép és megszeretett föld használatának a rehabilitáció jutalmaként örök időkre való átengedésére.*

Ugyanennek a szerződésnek, az elérendő eredmény szerint, két naturális változata van:

A) az aranyos nyereggel, fékkel-kantárral felszerszámozott ló vagy lovak *„ajándékba" adása* és *elfogadása* a törzs, ország, fejedelemség földjének és a földhasználat megtartását, a helyben maradást, az előzetés alóli megváltást biztosítja. Ahogyan az az etelközi szlávföldi alkuban a kijevi, ladoméria és halicsi fejedelemségek ló-ajándéka révén történt. A szállásföld és rajta a birtoklás jogának megtartásával, de minden bizonnyal a joghatóság átengedésével és az alávetés, a gyepűszolgálati függés vállalásával.

Ugyanilyen ajándékkal lehetett menekülő vagy átvonuló népeknek *vendégjogon* tartózkodási helyet, letelepülési szándék esetén pedig, ugyancsak önkéntes *alávetéssel* – ahogy Salán értelmezte az ajándékot – szálláshelyet s azon földhasználati jogot kérni s kapni más törzs, illetve fejedelem felségterületén.

B) az aranyos nyereggel, fékkel-kantárral felszerszámozott 12 fehér ló és az értük *kért és kapott* víz és fű (víz, fű, föld) *cseréjével létrejött jogügylet* eredménye egy bizonyos földterület végleges átengedése. Ahogy a tárihi üngürüsz írja, az ügylet tárgya ilyenkor kizárólag a föld (minden más egyéb vagyon, kincs megtartható), amelyről a föld addigi birtokosának el- vagy ki kell vonulnia. E szerződés teljesítését – Anonymus szerint – Árpád a Duna–Tisza közén Salántól immár a ló-ajándéki szerződés alapján (jogalap!) a fegyverek erejével kényszerítette ki. Az anonymusi hagyomány Marótja pedig, ha nem is egészen önként, de végül mégiscsak kenyértörés nélkül – ahogy Dárius kívánta volna a szkíta királytól –, a presztízsét is megőrző alkuval, országának lánya hozományaként való átengedésével teljesített.

Itt a krónikai eset történeti valósága a jogtörténet számára kevésbé érdekes kérdés, mint a szokásjog és a világkép, amit tükröz.

Nem lehetetlen, hogy a Salán és Mén-Marót esetét Árpád honfoglalási hadműveleteihez kötő elbeszélések a különböző honfoglalási (bejöveteli) események más-más idősíkjából vonják az egyidejűség párhuzamába a tradicionális szokású és jelképiségű földszerzési jogügyleteket. Ez is indoka lehet annak, hogy egyes krónikák másképp szólnak a lóról vagy lovakról, illetve csak vizet-füvet avagy vizet-füvet-földet emlegetnek, hol csak a jogi aktus, hol mind a mágikus áldozati szertartás, mind a földvételi szerződés kapcsán.

22 Ostvald 2011.

23 A többértelműség és a jelképgazdagság jellemzője a sztyeppei kultúráknak.

C) A víz és a birtokot, szállásterületet (országot) szimbolizáló televény föld adásának vagy követelésének konzekvenciája a joghatóság átengedése, illetve a fejedelmi jog területi hatályának kiterjesztése.[24]

Idesorolható, diplomáciai tartalommal, a felszerszámozott lovak – víz és fű (víz, fű, föld) cseréjével egybekötött – *küldésének* hadüzeneti jellege, mely a tárihi üngürüsz szerint is „az ellenségeskedés megkezdésére ürügyül szolgál".

5. Mindezeknek a jogi tartalmon túli – de éppen abból folyó – jelentése fontos egyéb összefüggéseket is megvilágít. A szlávoktól kapott lovaknál éppúgy, mint a Salánnak s Marótnak küldötteknél egyaránt jellemző a díszes nyereggel, kantárral való felszerszámozás. A lovas sírokban is általában nyereggel és az elenyészett kantárt jelző zablával felszerszámozva vannak a lovak eltemetve. A nyereg és kantár a részleges lovas temetkezés esetén, vagy olykor az olyan szegényesebb, már keresztényi, de a temetési tradíciót még őrző) sírokban is megtalálható, ahol maga a ló hiányzik. Tehát a ló mind a naturális jogügyleti (jog- vagy földváltsági), mind a kultikus síkon, nyereggel és kantárral együtt – vagy ezekkel szimbolizálva – tölti be egyrészt túlvilági, másrészt evilági, jelképes és joghatályos szerepét.

6. Ám a föld, víz és fű áldozati szerepe relációjában más jelentést is hordoz a ló, nyereg és kantár, valamint a fű, föld, víz jelképi együttese. A ló ugyanis egyaránt lehet a férfi és lehet a nő szimbóluma. Ahol a ló férfiszimbólum volt, ott a nyereg és a kengyel, illetve a fű és a víz a nő jelképe. A víz emellett, más vonatkozásban, mint az örök élet, a regenerálódás, az újjászületés kultikus eleme, a földdel együtt a virágzó, gazdag termékenység szimbóluma is. Ilyen értelemben is női princípium.

7. Ha pedig a televény föld termékenységi jelkép-voltában női princípium, akkor a lovas-temetkezés „lóajándéka" egyszersmind a termékenység istennőjének (is) ajánlott áldozat. Azé az ősi termékenység istennőé, akit a kereszténység befogadásával kiteljesedett világképben Boldogasszony-Szűz Máriává szublimált a hagyományőrző képzelet. Akitől Gellért püspök toleráns bölcsessége a Napbaöltözött Boldogasszony elé vezette Szent István népét, s akinek sokféle szerepkörével a Mária-ünnepkörbe illesztve ruházta fel a néphagyomány a Szent István által oltalmába ajánlott ország úrnőjét, Jézus anyja Szűz Máriát.

Nemcsak érdekesek, de fontosak is ezek a szimbólumok az anonymusi történet fű-föld-víz áldozatának megértésében, s esetlegesen a ló-ajándék jogi tartalmának netán még teljesebb körű értelmezésében is.

Árpádnak Regensburgtól a görög határig terjedő honfoglalási koncepciójáról már szó esett. A fű-föld-víz áldozati bemutatása ezzel a birodalmat látó koncepcióval áll szoros kapcsolatban: a regensburgi és görög határ között elterülő és a Duna által átszelt földre vonatkozó dinasztikus jogigényt fejezi ki, a sztyeppei elődök hatalmának és birodalmának újraélesztésével, feltámasztásával és ehhez

24 A föld mint jogi rituálé birtok-szimbólumának szokásjogi, illetve népi szokásjogi szerepére lásd Béli 2011. 67–86. és Homoki-Nagy 2011. 179–184.

a mitikus égi segítség elnyerésével. Az áldozati eszközök misztikus jelképek. A ló-ajándék ugyanezen cél elérésének naturális – de a misztikus tartalmat se nélkülöző – földi, mégpedig jogi jelképiségű eszköze.

Veszprémy László Anonymus-fordításában azt olvassuk, hogy az ajándékok egy részét, köztük a legfontosabb tizenkét felszerszámozott fehér lovat (tizenkét tevével, tizenkét kun fiúval stb.) nem Salán, a fejedelmi ellenfél kapta, hanem a fejedelemasszony![25] Ugyanezt látjuk négy évszázadnyival később a Kun László által Tatáriába küldött ajándékoknál is. Ennek az ajándékozási módnak az előbb említett szimbolikus kapcsolatokkal való párhuzama távolabbi jogéleti és kultikus összefüggésekre tereli a figyelmet. Nevezetesen egy altáji türk síremlékre, az úgynevezett kudürgei vezéri kurgánnál fennmaradt kőreliefre, körülbelül a hatodik század utolsó negyedéből. A síremlék egyik oldalára férfiportré – valószínűleg a sírlakó kagán képmása –, a másikra többalakos jelenet van faragva, melynek központi alakja egy koronás nő, koronával jelzett státusza szerint a kagán felesége, a katun (férje halála után régens?) a jobbján ülő koronás gyermek (utód) mellett. Balján egy nagyobbacska leány vagy fiatal nő áll vagy térdel. A katun és a kis herceg előtt három (négy?) felnyergelt, kantáros lóval hódol egy (két?) vitézi öltözetű férfi. A hódolat – és a feltehető ló-ajándék – egyértelműen a koronás nőalaknak szól.[26]

A kagáni síremléki ábrázolás mintegy háromszáz év és több ezer kilométer távolában is csaknem megszólalásig hű megjelenítése a saláni ajándéknak. Ami, mindazon krónikák mellett, melyek bár csak egyetlen – fehér – ló küldéséről szólnak, az anonymusi hagyomány hitelességét, egyben a sajátos adásvételi ügylet *szokásjogi* történetének régiségbe nyúló múltját is valószínűsíti. Továbbá azt, hogy a lovak száma az egyes etnikai vagy nemzetségi szokások, illetve az ügylet tárgya (értéke, jellege) szerint változhatott az ajándékban, vételben vagy cserében.

25 Anonymus 14. – Pais Dezső és Györffy György fordítása szerint a fehér lovakat Salán kapta, s ebben a verzióban a lóajándék szimbolizmusa egyszerű diplomáciai és jogi funkcióra szűkül. Veszprémy László fordítási változata viszont, a kultikus tartalmat is feltárva, alátámasztó magyarázatot ad arra a szakirodalmi feltevésre, hogy a kalandozási vereségek azért késztették a magyarokat a keresztény vallás felvételére, mert a vereségből a saját isteneik erőtlenedésére következtettek. A sztyeppén ugyanis minden népnek saját istenei voltak (vö. az ennek emlékét őrző „*magyarok* Istene" kifejezéssel). Márpedig a pogány magyar mitológia pantheonjában a háborúskodó harcosok segítője és védelmezője női istenség, istennő volt. Lehetséges, hogy az ellenfélnek adott lóajándék mint áldozat (elvégre a ló áldozati szerepe a keleti kultúrában szinte általános) az ellenfél harcban segítő isteneinek engesztelését, jóindulatuk elnyerését célzó szimbolikus áldozati adomány is egyben. Ebből származik egyfelől a katunnak mint a fejedelem isteni mivoltában osztozó fejedelemasszonynak a türk síremléken megjelenített szerepe, másfelől a pogány hit szerinti Boldogasszonynak Szűz Mária személyiségével való felruházása, … a Szent Istváni országfelajánlással Magyarországnak a Madonna oltalmába ajánlása, … Szűz Máriának a harcosokat, leginkább Szent Lászlót és vitézeit segítő mondai szerepe, … és ennek hadi lobogóink hímzett-festett madonnaképeiben évszázadokig őrzött kultikus hagyománya. E körbe tagozódik „civil" jelentésével a lóajándék, mint vételár és egyben háborús ultimátum is. Ezért itt Veszprémy László fordítását az ősi hagyományokhoz közelebb állónak véljük. Az esetben is, ha az ajándékot mint távozásra, területátadásra felhívó ultimátumot tekintjük.

26 Szaka síremlék, vö. Fehér 1972. 80.

Az altáji sírleletet a honfoglalási fehérló-ajándékkal összekötő lehetőségben szerepe van annak az orkhoni feliratok egyikében feljegyzett türk hagyománynak is, mely szerint a katun „az égtől született, az Ég-istenhez hasonló" kagán oldalán, maga is „az Umaj istennőhöz hasonló" személyiség volt.[27]

Következésképp a fehérló-mondában nem a Szvatoplukkal még az etelközi időben kötött szövetség horrorisztikus kivitelezésű, Álmos-ölő felmondásának fiktív történeti emlékét, s nem is Szvatopluk szellemének kiengesztelését vagy fiainak „megcsalását" szublimálta az emlékezet, hanem az ősi kultikus és jogi szimbolizmust és honfoglaló őseink világképének emlékeit. Minden bizonnyal valósággal is végbevitt kultikus, egyszersmind naturális jogügylet kettős garanciájával biztosítva a honfoglalás sikerét.[28]

Érdekes változata a honfoglalási fehérló-mondának és a ló-ajándéki jogügyleteknek az úgynevezett Kassai Kódexben fennmaradt inkvizíciós regeszta kevéssé ismert adata Kun László korából. Ez a királyunk újabb tatár támadással fenyegető helyzetben, egy későbbi inkvizitórius eljárás vádja szerint, Nogotaj (másutt Nogaj) krími tatár kánnal tárgyalt követek útján arról, hogy a lányát feleségül veszi. A követekkel ajándékul „egy szép fehér lovat és tíz tisztes szűzből álló csapatot" is küldött. A követek egyike ellen III. Endre királysága idején lefolytatott inkvizíciós eljárásban a pogány házassági vád ugyan nem bizonyosodott be, de a fehérló-ajándék és a leányküldés igen. Ennek a követségnek a történetét Tardy Lajos is említi,[29] ló- és leány-ajándék nélkül, de házassági ajánlattal. Mégpedig kétszeri követjárásról tud, előbb, 1287 nyarán egy hercegnő – „addig apáca", feltehetően a Szent Margit Nyulak-szigeti kolostorában nevelkedő Erzsébet – kezét ajánlotta Kun László a kán fiának, másodjára pedig jegygyűrűt vittek a követek a kán leányának.[30]

A kétszeri követjárás célja Tardy Lajos feltevésében Kun László háborús terveihez a tatár szövetség biztosítása lett volna. Tudnivaló, hogy a dinasztikus házasság szövetséget, a szövetség pedig a szövetséges felek között nemcsak együttműködést, de békét, bántatlanságot is teremtett. Amire Magyarországnak és királyának a tatárdúlás és a második tatár betörés, valamint a kun viszály után igen nagy szüksége volt. Tehát nem lehetetlen, hogy a házassági ajánlatokkal kombinált szövetségi ajánlat s annak mellékleteként a fehér ló és a leányok szerepe végül is egy tatár támadás szkíta gyökerű sztyeppei diplomáciával való elhárítása volt? Magyarország és/vagy a későbbi moldvai és havasalföldi gyepűn-gyepűelün települt („kunországi") kunok, egyben a gyepű háborítatlanságának megváltása?[31]

27 Györffy 2002. 66.

28 Lásd még Szádeczky-Kardoss 2013.

29 Tardy 1980. 20.

30 De hogy maga a király – mint a korabeli klerikus vád mondja –, vagy a dinasztia más tagja volt-e a „kérő", az nem világos. A diplomáciai indíték azonban az újabb tatár veszély árnyékában erősen feltételezhető.

31 A regeszta tanúvallomási adatai szerint kunok adták a követség kíséretét. Az inkvizíciós eljárás a követség egyik kun tagja ellen folyt.

Anonymus és a kudürgei síremléki jelenet nyomán megkockáztatható az a feltevés is, hogy a diplomáciai ajándék a kán (fő)feleségének (is) szólt.

De bármilyen diplomáciai cselt vagy komoly ígéretet közvetített is a követség, a király terveibe aligha lehetett beavatva bárki is, a korabeli körülményeket tekintve legkevésbé az egyház. Erre utal a későbbi inkvizíciós vizsgálódás lényegi tájékozatlansága is. A történelmi és e követjárási események összefüggéseinek logikája szerint megítélhetően, a katolikus keresztény magyar királyság trónján, még IV. László ismert egyházi konfliktusai mellett is kivihetetlen házassági tervet, amely egyszerre pogány és bigámikus, vajon az inkvizíciós (hitvédelmi) vizsgálatot kezdeményező, a sztyeppei örökségű magyar szokásokat nem ismerő vagy azokban veszedelmet látó Ladomér (előbb püspök, majd az eljárás idején már érsek, aki V. Lászlótól sérelmet is szenvedett) koholta, s erre keresett bizonyítékot az inkvizíciós vizsgálat? Avagy netán csak jóhiszeműen a félreértett ajándék alapján jutott erre az eretnekség-szimatoló következtetésre?[32]

Mindenesetre az adat azt mutatja, hogy a fehér ló „ajándékozásának" szokásjoga még Kun László korában is ismeretes és alkalmazott gyakorlat volt a lovas népek sztyeppei kultúrájában, sőt élő hagyomány a mi besenyők s kunok akkor még aktív „pogányságával" vegyes keresztény világunkban is. Ez adja a felsorolt adatok sokkal inkább jogtörténeti, mintsem társadalomtörténeti értékét.

Ami pedig a Szvatoplukkal kötött szövetség kapcsán Álmos nagyfejedelem megölésének feltételezett szerződésbontó joghatályát illeti, azt erősen bizonytalanná teszik a szokásjog egyéb tételei is. Elsősorban az, hogy Szvatoplukkal éppúgy, mint Arnulffal, személy szerint nem Álmos kötött szövetséget, hanem az előkészítő előhadi hadműveleteket vezető Kurszán, amiként a bizánci szövetség követeit sem Álmos nagyfejedelem fogadta az Al-Dunánál, hanem a had vezérei, Árpád és Kurszán. De azért is valószerűtlen, mivel a vérszerződés valamennyiük érdekében, magára a rehabilitáló honfoglalásra, Pannónia elfoglalására köttetett. Ez is szövetség volt, mégpedig Álmos és a fejedelmi személyek között. Ahogy Anonymus írja: a fejedelmi személyek „mindegyike *Álmos vezérért* – pogány szokás szerint – saját vérét egy edénybe csorgatta és esküjét ezzel szentesítette".[33] Egyik oldalon Álmos, a másikon a fejedelmi személyek álltak a szövetségi kötelemben. *Márpedig Álmos megölése ezt a szövetséget is hatálytalanította volna! …* Ez viszont sem Árpádnak, illetve a még zsenge nagyfejedelmi dinasztiának, sem a rehabilitáló honfoglalásra szövetkező fejedelmi személyeknek, illetve a Hétmagyar Törzsszövetségnek nem lehetett érdeke. Személy szerint Árpádnak legkevésbé. A feltevést tehát a jogi relációk megalapozatlannak mutatják.

32 Mindenesetre Ladomér érsek nem magyar identitását jellemzi az a tette is, hogy a pápától keresztes háború indítását kérte Magyarország ellen, a pogányokkal és tatárokkal barátkozás gyanújával.

33 Anonymus 5.

Ugyanis, mint láttuk, a vérszerződési eskünek – Anonymus interpretálásában – dinasztiaalapító és jogutódlás-rendező tartalma is volt. Mégpedig a sztyeppei szokás általánosabb hatalomöröklési szabályát, a szeniorátust,[34] s annak velejárójaként a nemzetség többi tagjának utódlási jogát eleve kiiktatva, Álmos ágára szűkítette a dinasztikus jogosultságot. Ennek pedig a történelmi tanulság szerint Árpád volt az egyetlen vagy legalábbis legesélyesebb várományosa. Álmos feltételezett célú megölése viszont a Hétmagyarok szövetségi szerződését kettős éllel hatálytalaníthatta volna. Nemcsak a morva szövetség irányában, hanem Árpádot is kivetve az utódlási várományból,[35] s ez a Hétmagyarokra nézve is éppen a legkritikusabb szituációban idézett volna elő a fejedelmi személyek vagy akár csak a dinasztia tagjai között főhatalmi vetélkedést. Avagy életbe léptette volna a hatalom öröklésének a vérszerződéstől eltérő szabályát, adott esetben olyan anarchikus, hatalmi viszálynak nyitva utat – emlékezzünk a Koppány-konfliktusra –, amely alighanem a Hétmagyar Törzsszövetség létrehozásának rehabilitációs honfoglalási célzatát is veszélybe sodorhatta volna. A jogi hatást tekintve *meglehet, hogy épp e belső erőket szétziláló veszély kiiktatását célozta a vérszerződési eskü dinasztikus jogokat korlátozó, a hatalomutódlást is szabályozó tartalma (esetleg célzatosan zárva ki azt az esélyt is, hogy ennek párhuzamában szabad út nyíljon a szakrális fejedelemlikvidálás lehetőségének).*

Éppen ezért aligha véletlen, hogy a Turul-dinasztia és a korabeli jogélet történetírója, Anonymus, hangsúllyal tér ki Árpádnak még Álmos *életében* való fejedelmi hatalomba iktatására.[36] Valamint az sem tekinthető véletlennek, ha a hatalomátadás valóban így esett: még az elődet életében történő hatalomátvétellel biztosítva a vérszerződési eskü – és általában a vérszerződés – joghatályának folytonosságát, azt, hogy az elsőül választott vagy bármikori nagyfejedelem halála ne vezessen a dinasztikus rend, a fejedelmi tanácsi privilégiumok, valamint a törzsi szövetség megszűnéséhez.

Ez a hatalomöröklést biztosító szokás – bár akkor már nemcsak a vérszerződés vagy a vérszerződési eskü hatályát érintően – később is érvényesült, például Szent István, Szent Imre, Salamon vagy a szintén gyermekkorú III. László megkoronázásakor. E történelmi tények jelzik, hogy később is gyakorolt szokás maradt az utód személyes kijelölése avagy már az elődet életében való megkoronázása.

Anonymusnál Árpádnak még Álmos életében történt nagyfejedelemmé választása hangsúlyozásának éppúgy lehetnek legitimitási, mint *a regősök énekét vagy a parasztok meséit ellenpontozó* történeti hűségi, objektivitási és biztosítéki indokai. Itt közbevetőleg a türkökkel szövetséges, tehát őket tapasztalatból jól isme-

34 Szeniorátus: a közös dinasztikus ős legidősebb leszármazottjára szálló öröklés ősi rendje. Ennek ellenében a primogenitura (elsőszülöttségi öröklési jog) és a kétféle jogalap párhuzama Árpád-kori történelmünk nem egy hatalmi vetélkedésének volt okozója.

35 Veszprémy (1990), Györffy Györggyel egyetértve, Álmos kultikus feláldozását maga is a történeti hagyomány ősi rétegéből származó tradicionalitásnak tekinti, nem történelmi ténynek.

36 Anonymus 13.

rő Bölcs Leónak a róluk adott jellemzésére is emlékeznünk kell. A bizánci császár tapasztalati alapon ír így a türk szövetségesi „külpolitikáról": „A türkök törzsei […] semmibe veszik az esküt, sem szerződéseket nem tartanak meg, sem ajándékokkal nem elégszenek meg, hanem [már] mielőtt az adottat elfogadnák, fondorlaton és szerződésszegésen törik a fejüket".[37] Márpedig ha eleink diplomáciai taktikája még a bizánci hatalommal szemben is ilyen bátran és nyíltan érdekorientált volt, hogy a császár a szerződésszegést mindennapi gyakorlatuknak, szövetségi taktikájuk tradicionális alapelemének tudta, akkor ugyanezen „türköknek" aligha lehetett szükségük a nagyfejedelem likvidálására ahhoz, hogy a változó külső hatalmi viszonyok teremtette történelmi szükséghelyzetben (alkalom megragadása) Szvatoplukkal, vagyis a bizánci Leó császárhoz és hatalmához semmiképp nem mérhető frankvazallus morva fejedelemmel kötött szövetségüket könnyedén megszegjék. Vagyis hogy a „szokott" szerződésszegés helyett nagyfejedelmük meggyilkolásával hatálytalanítsák. Ezt maga a vérszerződési eskü hűtlenséget szankcionáló 4. szakasza és a szerződésszegést szankcionáló 5. szakasz tartalmi tendenciája is kizárja![38]

Mivel pedig a lóajándéknak és a fű-föld-víz küldésének vagy átadásának és elfogadásának, s a velük bemutatott áldozatnak a sztyeppei kultúrában valóságos *jogi* és kultikus szerepe volt, ez okból sem látjuk okát annak, hogy Álmos erőszakos halálát és annak a szakrális gyilkosságot elfedő rejtjeles indokolását olvassuk ki a mondát megörökítő történet bármelyik krónikai változatából, különösen a fű-föld-víz mustra és viszont-ajándék joghatályának, valamint a velük bemutatott rituális áldozat egyrészt joglétesítő,[39] másrészt misztikus kötőerejének párhuzamában. Álláspontunkat támogatja Deér József azon megállapítása, mely mind népmeséinkben, mind a szentistváni államszervezetben türk gyökerek, türk előkép jelenlétét látja.[40]

Fontosnak látszik viszont az a tény is, hogy Álmos „megölése" épp abban a krónikahagyományban tűnik fel, amelyben egyéb vonatkozásban is hemzsegnek a kultikus tartalmú mondai elemek. Kétségtelen ugyan, hogy épp ez a szimbólum- és hagyományőrzés adja különleges etnográfiai és jogszimbolikai becsét, de nem

37 Bölcs Leó: *Taktika.* (Györffy 2002. 107–108.) – Ugyanakkor azonban tény, hogy a bizánci történeti irodalomban az ún. barbár népek rendszerint a megbízhatatlanság bélyegét viselik. Ez feltehetően a korabeli diplomáciai taktika következménye. Más korabeli feljegyzés viszont a türkök bizánciakról alkotott hasonló véleményét örökíti meg. S nem egészen ok nélkül, hiszen a bizánci külpolitika bevett módszere volt a sztyeppei népek egymás ellen fordítása. Fontos körülmény azonban, hogy még kritikus véleménnyel sem ír fejedelemlikvidáló szerződésbontási szokásról.

38 Az eskü 4. szakasza: Hogyha valaki utódaik közül hűtlen lenne a vezér személyéhez vagy egyenetlenséget szítana a vezér és rokonai között, a bűnösnek vére omoljék, amint az ő vérük is omlott az esküben, melyet Álmos vezérnek tettek. Az eskü 5. szakasza: Hogyha valaki Álmos vezér és a többi fejedelmi személyek utódai közül az esküvel kötött megállapodásokat meg nem tartaná, örök átok sújtsa.

39 Ostvald 2011.

40 Deér 1938. 43–44.

célszerű figyelmen kívül hagynunk a lehetőséget, hogy ez a megölési fikció olyan ősi hagyományból ered, amelynek gyökerei nemcsak a kazár szakrális királysággal való kapcsolat korszakánál, de az Ószövetség keletkezésénél is régibb, közelkeleti történelmi időkbe nyúlnak.

Az Ószövetségben az agg Mózesnek jutott az a sors, hogy nem léphetett az Ígéret Földjére, népét csak annak határáig vezethette. Mikor? Az egyiptomi száműzetésből Izraelbe való visszatérés idején. Álmos és Mózes sorsa között már sokszor vontak párhuzamot, hol klerikus példázatul, hol a krónikaadatban biblikus hatást feltételezve. E párhuzam tudományos méltatása azonban az új földre való belépés tilalmánál rendszerint megtorpan.

Álláspontunk szerint ennél lényegesebb ősi, közös kultikus eredetre utaló kultúrtörténeti összefüggést mutat a két hagyományban az a közös vonás, hogy az adott időpontban mindkét nép egy-egy történelmi mélypont időszak után, honés jogvesztett állapotból (kitelepítésből, száműzetésből, rabszolgasorból; jogvesztési gyepűszolgálatból, „félreeső helyről") szabadítja ki magát, egyaránt a túlélés, a rehabilitáció és a hon(vissza)szerzés elszántságával. Az egyik Isten kiválasztott népe – a kiválasztottság öntudatával –, a másik Isten ostora,[41] a római kereszténységben ostorból védőbástyává lovagiasult hivatástudattal. S mindkettő égi segítséggel, isteni vezérléssel *tér vissza* az egykor elvett, elveszített hazába. Ez volt az ószövetségi történet régiségéből gyaníthatóan mindkét nép közös kultúrgyökerű, és Álmos, sőt Mózes idején is túl, az ősidőkbe visszanyúló mondai hagyománya. Ezt az ősiséget támasztja alá a kelta írek már idézett s hasonló honfoglalási mondája, kiknek vezére, Míl, *meghalt, mielőtt lába érinthette volna Írország földjét*! És ugyanez a hagyomány jelenik meg félreértett vagy romlott szövegezésben a tárihi üngürüsz mondaváltozataiban is. Egyik szerint Nimród a fiaival indult vadászni, de egy „másik" vad után eredve eltűnik a történetből,[42] és csak Hunor s Magor marad a hegyi monostor alapítási helyéhez vezető csodás vad nyomában (majd Nimród később, de fiai honszerzési kényszerhelyzetével szoros kapcsolatba vonva, meghal); a másik szerint a mitikus szarvasvadászat s annak Pannóniába indító értelmezése után, a hadjáratra készülődés közben maga Hunor hal meg – „élete nem lett hozzá hű" –, következésképp Pannónia elfoglalását a hun hagyományban is más, ezúttal Kattar fejezte be.[43]

41 Ezt az epithetont általában a hunok történelmi jellemzéseként ismeri és használja a világ. Viszont a Képes Krónika 60. fejezetében Lehel és Bulcsú a honfoglalás utáni évszázad „kalandozó" magyarságát nevezi így. Dzsingisz kán is „az ég haragjának és ostorának" mondta magát. Idézi Lamb 1933. 148.

42 Itt Nimród apa-szerepe Szent István apja, Géza fejedelem krónikai és legendai szerepével hasonló: az égi jel (az álom angyala és a megnevezhetetlen csodalény) fiaikat jelölte a hatalomra, bár mindketten érdemes uralkodók voltak, az apák egyike se válhatott az adott nép beavatott, kultikusan felkent szakrális uralkodójává. Ahogy Hunor és Magor monostorbeli időzése is tipikus uralkodói-vezéri beavatási aktus, úgy Istvánnál ugyanez a megkereszteléssel megtörtént be- vagy felavatottság a népet a kereszténységbe vezető apostoli király jellemzőjévé válik.

43 *Mahmud Terdzsüman: Tárih-i üngürüsz – A magyarok története* 11. A különböző variánsok

Jelentőségteljes, a feltételezett kazár szokástól elválasztó, differenciáló mondai jel, hogy a kelta Míl, a zsidó Mózes és a magyar Álmos halála – és végeredményben Nimród eltűnése és Hunor halála is – az új vagy ismét birtokba vett haza földjére lépés misztikus tilalmával összefüggésben, egységesen a honszerző nép élén, a honszerzés küszöbén vagy egyenesen az új vagy visszaszerzett haza határán következik be. Tehát valamennyi változat jellegzetes kultikus „honfoglalási" monda, amely a vezér szakralitását feltételezi. A vezér halála – kultikus síkon – az új haza végleges meg- vagy visszaszerzésével függ össze, miközben személyi szakralitása a végleges honszerzés sikerének kozmikus biztosítéka.

Ezzel szemben a kazár szokású kagángyilkosság adataiban nyoma sincs sem honfoglalásnak, sem rehabilitációnak, szó sincs sem új hazáról, sem határról, sem az új haza földjére lépés kultikus tilalmáról. A nemzetközi kereskedelmi csomópontban lévő, vegyes lakosú és toleránsan vegyes vallású kazár „jóléti államban" kialakult szokás más lényegű: úgy mutatkozik, mint a kazár állami struktúra keretei között a sztyeppei típusú demokráciából avagy annak előnyeiből kiszorultak önvédelmi és revansjellegű népítélete – amiben a kagán szakralitását is kölcsönző ősi kultikus alapot a vegyes kazár közegben formálódott szokás speciális jogi természete írja felül. A kelta, mózesi, álmosi hagyomány és a kazár állami szokás között még a feltételezett közös eredetre is mindössze csak a krízishelyzet-jellegű ok mutat.

Következésképp korántsem tekinthető bizonyosnak, hogy az „Álmos erdelwi megölését" emlegető krónikáink a kazár mintájú szakrális kagánölés kultikus vagy jogi természetű szokása átvételének dokumentumai volnának. Avagy hogy valós és valamiféle kazár–szabir–türk–magyar közös érdek és szokásjog megörökítői! (Ez a feltevés még esélyt sem ad annak a természetes lehetőségnek, hogy Álmos a honfoglalási hadműveletekben vesztette életét, vagy netán idős [74 éves?] kora vitte a halálba.)

Jeleznek viszont egy olyan közös eredetű, ősi toposzt, amelynek egyedi fejlődési változatai esetenként az adott társadalmi viszonyokhoz igazodó kultikus vagy szokásjogi tartalommal épültek be a közös hagyományt öröklő egyes népek jogéletébe és történelmi ősemlékezetébe. Melyek egyedi változatai szerint vált a vezér halála – mint szimbólummá emelt vagy tényleges áldozat – történelmi jelentőségű kozmikus jóslattá, esetleg garanciává, önkéntes engesztelő áldozattá – avagy lincseléssé.

Elvégre ugyanennek a sokrokonságú kultúrkörnek angyaljelenés-jósolta – avagy megálmodott? – Jézus Krisztusa is egy személyben volt Megváltó, engesztelő, ön-

arra mutatnak, hogy népenként és koronként változik a „megoldás", maga a mondahagyomány azonban közös gyökerű, akár autochton fejlődés alakítja, akár átvétel színesíti azt. Feltehető, hogy a mondai párhuzamok egy közös ősi kultikus hagyomány különböző etnikumoknál s korokban rögzült változatai. Úgy tűnik, hogy Mózes, Álmos és Mil halála analóg az alapítási (honszerző, letelepedési) mondák szarvasának elejthetőségével. A vezér vagy a vezető szarvas halála/elejthetősége pedig rokon gyökerűnek látszik a Kőmíves Kelemenné típusú balladák befalazási vagy vérontó – a vért a habarcsba keverő – variánsaival is.

kéntes szakrális áldozat, illetve végső soron a tömeghisztéria kiszolgáltatottjaként egy fanatizált tömeg népítéleti halálraszántja.

Fustel De Coulanges szinte a történeti antropológia modernségével állapítja meg, hogy „A történelem nemcsak az anyagi érdekeket és az intézményeket tanulmányozza; tanulmányának valódi tárgya az emberi lélek; iparkodnia kell megismerni azt, a mit e lélek hitt, gondolt, érzett, az emberi nem életének különböző korszakaiban".[44]

Szükséges volt tehát ez a legendák és a régiség szimbólumainak világába tett újabb, s nem kis és nem könnyű kitérő ahhoz, hogy megérthessük Anonymust – és többi krónikánkat – ott is, ahol a számunkra meseszerű részletek a honfoglalás korának nagyon is valóságos, mert élő, eleven *jogi kultúrája* egyes elemeiről és összetettségéről őriznek fontos, bár ma már inkább csak rejtőző információkat.

Irodalom

BÉLI G. 2011 Az eskütétel sajátos módjai a középkori Magyarországon. In: Mezey B. (szerk.): *A szimbólumok üzenete.* Budapest.

DEÉR J. 1938 *Pogány magyarság, keresztény magyarság.* Budapest.

FEHÉR M. J. 1968 *Középkori magyar inkvizíció.* Buenos Aires.

1972 *A korai avar kagánok.* Buenos Aires.

FUSTEL DE COULANGES 2003 *Az antik városállam. Tanulmány a görög és római vallásról, jogról és intézményekről.* Ford. Bartal A., h. n.

GYÖRFFY GY. 1990 *A magyarság keleti elemei.* Budapest.

HOMOKI-NAGY M. 2011 A beiktatás. In: Mezey B. (szerk.): *A szimbólumok üzenete.* Budapest.

HORVÁTH L. 2000 Bél Mátyás és Pest megye. In: *Emberi kapcsolatok határon innen és túl.* Nyitra.

KOMORÓCZY G. 1970 *A sumer irodalom kistükre.* Budapest.

KRALOVÁNSZKY A. 1985 Honfoglaló őseink szarvasmarha-kultusza. In: *Az őshazától a Kárpátokig.* Budapest.

LAMB, H. 1933 *Dzsingiz khán a világ császára.* Budapest.

MAKKAI L.–MEZEY L. 1960 *Árpád-kori és Anjou-kori levelek.* Budapest.

NAGY J. T. 2011 Jogi néprajzi, jogi kultúrtörténeti adatok az áldomáshoz. In: Mezey B. (szerk.): *A szimbólumok üzenete.* Budapest.

OSTWALDT, L. 2011 Mi a jogi rituálé? In: Mezey B. (szerk.): *Szimbolikus kommunikáció. A jog színházától a jogi rituáléig.* Budapest.

44 Fustel De Coulanges 2003. 12.; Praktikus időszerűséggel egészíti ki ezt a gondolatot Seelmann 2011. 87.

RÁCZ L. 2005 A temetkezéssel kapcsolatos kultuszok és szokásjogok. In: *Jogtörténeti Tanulmányok VIII.* Budapest.

SEELMANN, K. 2011 A törvény, az egyedülállóság és az álarc – három csapda az idegen kultúrák megértésében. In: Mezey B. (szerk.): *Szimbolikus kommunikáció. A jog színházától a jogi rituáléig.* Budapest.

SZÁDECZKY-KARDOSS I. 2013 *Országodat egy lóért.* BBC History 10.

TARDY L. 1980 *A tatárországi rabszolgakereskedelem és a magyarok a XIII–XV. században.* Budapest.

VESZPRÉMY L. 1990 *A magyar honfoglalás útirányának hagyománya elbeszélő forrásainkban.* Hadtörténelmi Közlemények 2.

Acta Univ. Sapientiae, Legal Studies, **3**, 2 (2014) 193–213

Egyes, az igazságszolgáltatás megvalósítása ellen irányuló bűncselekmények szabályozása Románia új büntető törvénykönyvében – tekintettel felvetődésük lehetőségére a polgári perben

Székely János
társult oktató, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem
doktorandusz, Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola
E-mail: szekely_janos@yahoo.com

Összefoglalás. Románia új büntető törvénykönyve látványos jogi védműveket emel az igazságszolgáltatás köré, felújított korábbi büntetőtényállások, például a „hamis tanúzás", és teljesen újak, mint a „hűtlen jogi képviselet" vagy „a tárgyalás méltóságának megsértése" formájában. Tanulmányom célja azon ilyesfajta bűncselekmények elemzése, melyek a polgári per folyamán bekövetkezhetnek, a kriminalizált magatartások azonosítása, a lehetséges elkövetők és a jogalkotó által védeni rendelt társadalmi értékek körének leírása. Célja továbbá a hatályos szabályozás elégtelenségeinek azonosítása is. Megállapítom, hogy a jogalkotónak határozott szándéka volt az igazságszolgáltatás folyamatát megzavaró legtöbb lehetséges magatartás kriminalizálása, olyanoké is, melyek nemrég még kizárólag a rendbírság szankcióját hordozták. E törekvés ellentétes a büntetőjog *ultima ratio* jellegének elvével, és olykor ahhoz vezet, hogy azonos magatartás egy időben rendbírsággal és büntetőjogi szankcióval is súlyítható, anélkül, hogy tisztán megkülönböztethető lenne, mely súlyosságú jogsértés szükséges az utóbbi szankció kiváltásához. Végezetül megállapítom, hogy az újonnan meghatározott büntetőtényállások magas száma bőséges jövőbeli joggyakorlatot fog igényelni az új normák alkalmazási határainak megszabására.

Kulcsszavak: polgári igazságszolgáltatás, polgári per, bűncselekmény, Románia új büntető törvénykönyve

Abstract. Regulation of Some Criminal Offenses Against the Administration of Justice in the New Penal Code of Romania – with a View to their Possible Occurrence During the Course of the Civil Trial
The New Penal Code of Romania introduces impressive legal bulwarks to defend the administration of justice in the form of updated 'old' offences,

such as perjury, or completely new ones, such as disloyal representation or breach of solemnity of the hearing. This study aims to analyse some such offences, which may occur during the civil trial in order to identify the criminalised behaviours, to circumscribe the set of possible offenders and that of the social values which the legislator intended to defend. It also seeks to identify the shortcomings of the current regulation. I conclude that there was a definite intention on the side of the legislator to criminalize most possible disruptive behaviours during the judicial process, some of which, until recently, were dealt with exclusively by administrative fines. This tendency runs contrary to the principle of penal law being a last resort of the legislator, and it also sometimes results in the same behaviours being subjected to administrative and penal sanctions at the same time, without a clear distinction as to what degree of transgression is necessary to attract the latter. Finally I conclude that the high number of newly regulated offences will require ample jurisprudence in the future to define the limits of applicability for the new norms.

Keywords: administration of civil justice, civil trial, criminal offence, New Penal Code of Romania

I. Bevezetés

Románia új büntető törvénykönyve [286/2009. sz. törvény közzétéve Románia Hivatalos Közlönyének (Monitorul Oficial) 510/24.07.2009. számában – továbbiakban: Rbtk.] 1968 óta először valósította meg az anyagi büntetőjog kodifikációját. A 187/2012. sz. törvény értelmében az új kódex 2014. február 1. napján lépett hatályba.

Az elfogadásának módjával kapcsolatos egyes aggályok[1] ellenére – ugyanis a kódex a Kormány parlamenti felelősségvállalásának módszerével, *tartalmát érintő parlamenti vita nélkül* „csúszott át" a törvényhozáson – majd minden tekintetben megfelel a modern büntetőjog elvárásainak.

Szerkezetét illetően a jogalkotó Románia korábbi büntető törvénykönyvének [Románia büntető törvénykönyve (törvényi számozás nélkül), eredetileg közzétéve a Hivatalos Értesítő (Buletinul Oficial) 1968. június 21-i keltű 79. és 79bis számában, legutóbb újra közzétéve a Hivatalos Közlöny 289/14.11.1996. számában – továbbiakban Krbtk.] szerkesztését megőrizve egy Általános és egy Különös részben szabályozza a büntető anyagi jog egészét.

Vizsgálódásomat e tanulmányban a Különös rész új, a Krbtk. szerkezetéhez képest különálló[2] IV. címében („Az igazságszolgáltatás megvalósítása elleni bűncselekmények"[3] – 266–288. cikkek) előírt egyes normákra összpontosítom.

1 de la Cuesta 2013. 63.

2 Pop 2012. 12.

3 Saját fordítás. Tekintettel arra, hogy a szerző Románia Igazságügyi Minisztériuma által

Az elemzés körének további szűkítése végett az elemzendő tényállások kiválasztásának másodlagos kritériumául ezek polgári perben felvetődésének lehetőségét alkalmazom, így mellőzve azon diszpozíciók vizsgálatát, melyek kizárólag a büntető-igazságszolgáltatás megvalósítását hivatottak szavatolni.

Így kivonom a vizsgálódás köréből a következőket: a feljelentés elmulasztása (Rbtk. 266. cikk); a köztisztviselői bejelentés elmulasztása (Rbtk. 267. cikk); a hamis vád (Rbtk. 268. cikk – szó szerinti fordításban „az igazságszolgáltatási szervek félrevezetése"); a bűnpártolás (Rbtk. 269. cikk); az orgazdaság (270. cikk); az igazságszolgáltatás érdekeinek kompromittálása (büntetőjogi igazságszolgáltatással összefüggő titoksértés – Rbtk. 277. cikk); a kivizsgálás folyamán elkövetett visszaélés (kényszerítés büntetőjogi hatósági eljárásban és büntetőügyben vagy az eljáráshoz használt bizonyítékok koholása – Rbtk. 280. cikk); a visszaélő kivizsgálás (jogellenes fogvatartás, bántalmazás büntetőeljárásban – Rbtk. 281. cikk); a kényszervallatás (Rbtk. 282. cikk – a romániai szövegben szó szerint „kínvallatás"); a jogszerűtlen megtorlás (büntetőeljárás indítása, szabadságvesztéssel nem járó kényszerintézkedés, büntetőper kezdeményezése annak tudatában, hogy a gyanúsított, illetve vádlott ártatlan, egy személy előállítása, előzetes letartóztatásba helyezése vagy büntetőjogi elmarasztalása, tudva, hogy ártatlan – Rbtk. 283. cikk); a fogolyszökés (Rbtk. 285. cikk); a fogolyszökés elősegítése (Rbtk. 286. cikk) és a büntetőjogi szankció végre nem hajtása (Rbtk. 288. cikk).

A romániai büntetőjog a *korrupciós bűncselekményeket*, *a foglalkozás körében elkövetett bűncselekményeket* és a *hivatali bűncselekményeket* – bár ezek közül egyesek közvetlenül érinthetik az igazságszolgáltatást is – különállóan szabályozza (Különös Rész – V. cím), ezért, bár a polgári perben is felvetődhetnek, a jelen tanulmány kereteinek túlfeszítése elkerülésére nem képezik jelen elemzés tárgyát.

A Rbtk. Különös Részének IV. címében fennmaradó bűncselekmények, melyek diszpozíciója nem kizárólag a büntetőeljárásra, illetve a büntetőperre vonatkoztat, a következőek:

– az igazságszolgáltatás akadályozása (Rbtk. 271. cikk);
– nyilatkozatok befolyásolása (Rbtk. 272. cikk);
– hamis tanúzás (Rbtk. 272. cikk);
– megtorlás az igazságszolgáltatásnak nyújtott segítségért (Rbtk. 274. cikk);
– bizonyítékok vagy okiratok eltulajdonítása vagy megrongálása (Rbtk. 275. cikk);
– nyomásgyakorlás az igazságszolgáltatásra (Rbtk. 276. cikk);[4]
– tárgyalás méltóságának megsértése (Rbtk. 278. cikk);

engedélyezett fordító a román és a magyar nyelv viszonylatában, a tanulmányban idézett összes román nyelvű szöveg (elsősorban a Rbtk. rendelkezései), ezzel ellentétes explicit megjelölés hiányában, saját fordítások.

4 Dekriminalizálva 2014. december 8-i hatállyal a 159/2014. sz. törvény által (közzétéve a Hivatalos Közlöny 887/05.12.2014. számában).

– ügyészek és bírók vagy vagyontárgyaik elleni erőszak (vagy vagyontárgyaik megrongálása – Rbtk. 297. cikk);

– hűtlen jogi képviselet (hasonlítható a magyarországi 2012. évi C. sz. törvény – továbbiakban: Btk. – 285. §-ban előírt tényállásához, Rbtk. 284. cikk);

– bírósági határozatok tiszteletben nem tartása (Rbtk. 287. cikk).

E cselekmények esetén sem minden diszpozícióban leírt magatartás lehetséges polgári perben. A felsorolt büntetőjogi tényállások közül e tanulmányban csak azokat vizsgálom, melyek a polgári perben relevanciával bírhatnak, így *az ügyészek és bírók vagy vagyontárgyaik ellen irányuló erőszak* (mint gyakorlatban is ritka tényállás), valamint a *bírósági határozatok tiszteletben nem tartása* bűncselekményei nem képezik e tanulmány tárgyát. Első esetben (Rbtk. 297. cikk) amiatt is, mert az a hivatalos személy elleni erőszak bűncselekményének egy sajátos passzív alany ellen irányuló formája, melyet a jogalkotó többé-kevésbé kodifikációs hibából kifolyólag szabályozott az igazságszolgáltatás megvalósítása elleni bűncselekményeknél. Második esetben pedig mert a bírósági határozatok tiszteletben nem tartása már a végrehajtási szakaszban felvetődő kérdés, mely ugyan a polgári eljárás része, de főszabályként a polgári per lezárását követi.

Nem kerül vizsgálatra a *nyomásgyakorlás az igazságszolgáltatásra* megnevezésű bűncselekmény sem, dekriminalizációja okán.

„Sui generis” kategóriát képez a *zugírászat*, melyet a romániai büntetőjog különálló diszpozícióban nem rendel büntetni, ugyanis ez *„egy hivatás vagy tevékenység jogtalan végzése” nomen juris* alatt inkriminált magatartás (Rbtk. 348. cikk), melynek *jogi tárgya* rendszertani értelmezés szerint *a közbiztonság* (Rbtk. VII. cím). Emiatt e – máskülönben az igazságszolgáltatásra drasztikusan kiható – bűncselekmény elemzését jelen tanulmány kereteiben szintén mellőzöm.

A felsorolt büntetőjogi tényállások csoportosítása lehetséges az elkövető által tanúsított magatartás szerint:

1. a peranyag szolgáltatásával vagy alterálásával kapcsolatos bűncselekményekre (az igazságszolgáltatás akadályozása, hamis tanúzás, bizonyítékok vagy okiratok eltulajdonítása vagy megrongálása);

2. a perben részt vevő személyek befolyásolásával kapcsolatos bűncselekményekre (nyilatkozatok befolyásolása, megtorlás az igazságszolgáltatásnak nyújtott segítségért, hűtlen jogi képviselet);

3. az igazságszolgáltatás és ennek eredményével szemben tanúsított magatartásokhoz kapcsolódó bűncselekményekre (a tárgyalás méltóságának megsértése).

A következőkben e felosztást tekintem irányadónak az illető bűncselekmények elemzésénél.

II. A peranyag szolgáltatásával vagy alterálásával kapcsolatos bűncselekmények

1. Az igazságszolgáltatás akadályozása

Az igazságszolgáltatás akadályozásának ilyen általános megfogalmazásban kriminalizálása, mint abszolút újítás[5] a romániai büntetőjogban (bár a csődeljárás esetén egy hasonló norma már létezett), a Rbtk. jogalkotói koncepciójában azzal az indoklással vetődött fel, hogy sokan nem tekintik kötelességnek az együttműködést az igazságszolgáltatás szerveivel, annak megemlítésével, hogy más jogrendek is tartalmaznak hasonló normákat.[6] A hatályos normaszöveg a következőképpen szól:

„271. cikk – Az igazságszolgáltatás akadályozása

(1) Azon személy, aki cselekményének következményeit illető figyelmeztetés ellenére:

a) jogtalanul akadályozza a bűnüldözési szervet vagy a bíróságot egy törvényes eljárási cselekmény teljesítésében;

b) részben vagy egészben megtagadja a bűnüldözési szerv, a bíróság vagy a csődbíró által, egy ügy megoldása céljából kifejezetten, törvényesen kikért, birtokában levő adatok, információk, okiratok és javak rendelkezésre bocsátását, három hónapig terjedő elzárással vagy pénzbüntetéssel büntetendő.

(2) Az (1) bek. rendelkezései nem alkalmazandóak azon személy esetén, aki ellen a büntetőeljárás alá tartozó bűncselekmény miatt folyik nyomozás vagy per.”

Mint a szövegből látható, a bűncselekmény *jogi tárgyát* (a büntető és polgári) igazságszolgáltatás megvalósításával kapcsolatos társadalmi viszonyok képezik. Elkövetése kétféle *szándékos*[7] *magatartással* lehetséges: 1. az eljáró bűnüldöző szerv vagy bíróság egy törvényes eljárási cselekményének *megakadályozása* (cselekvőlegesen vagy cselekvéstől tartózkodással), illetve 2. bűnüldözési szerv, bíróság vagy csődbíró számára az eljárás lefolytatásának céljából kifejezetten, törvényesen kikért olyan információ, adat, okirat vagy dolog *kiszolgáltatásának megtagadása*, melynek az elkövető máskülönben birtokában van. Az elkövetési magatartás csak abban az esetben inkriminált, ha a következményekre történő *explicit figyelmeztetést követően* következik be, az eljárási cselekmény *törvényes*, illetve a második elkövetési forma esetén csupán a kiszolgáltatásra vonatkozó *törvényes és explicit* utasítást követően.[8]

A bűncselekmény elkövetője tettesként bárki lehet, annak ellenére, hogy *a Rbtk. koncepciója eredetileg a tanút, szakértőt vagy tolmácsot tette volna büntetendő-*

5 Duvac 2013. 52–53.; Toader et al. 2014. 438–439.

6 Ministerul Justiției 2007. 228–229. A Rbtk. első – az Igazságügyi Minisztérium külön engedélyével – közzétett koncepciója és vitatervezete.

7 A Rbtk. 16. cikk (6) bek. II. mondat értelmében a gondatlanságból elkövetett cselekmények csak abban az esetben büntethetőek, ha ezt a törvény kifejezetten előírja.

8 Udroiu–Constantinescu–Horia 2014. 363.

vé, ha ezek bármilyen eljárási kötelezettségüket megtagadják (az első elkövetési magatartás szabályozásánál), mely szövegezést a jogalkotó végül kiterjesztette.[9]

Egy szerző az új inkriminációt *aránytalannak tekintette*, elégségesnek találva a már létező eszközöket (rendbírság) a felek magatartásának korrigálására.[10] Véleményét fenntartások nélkül támogatom.

Tekintettel Románia Polgári eljárásjogi törvénykönyvének (134/2010 sz. tv. – legutoljára újra közzétéve a Hivatalos Közlöny 545/03.08.2012. számában – továbbiakban Pejtk.) 10. cikkének rendelkezéseire, melyek a felek kötelezettségeit írják elő elvi éllel a polgári per folyamán, különösen ennek (2) bekezdésére, a büntetőtényállás *potenciális jogütközést eredményez*.

Az utóbbi polgári perrendi előírás értelmében amennyiben a perben álló felek bizonyító eszközökkel rendelkeznek, a bíróság hivatalból vagy az ellenérdekelt fél kérelmére elrendelheti ezek bemutatását, rendbírság terhe mellett.[11] Ilyen körülmények között, mivel *két minden tekintetben azonos tényállás teljesülése egyszerre nem eredményezhet szabálysértési és büntetőjogi szankció alkalmazását*, amennyiben az elkövető perben álló fél, a kevésbé súlyos szankciót kellene alkalmazni, így *a Rbtk. 271. cikk (2) bekezdésének tényállása kizárólag a perben nem álló személyek peranyag-szolgáltatási kötelezettségére vonatkozhatna*. E helyzet feloldására és a Rbtk. 271. cikk amúgy drasztikus szankciójának árnyalására *szerencsésebb lett volna a magyarországi büntető törvénykönyv (2012. évi C. törvény – továbbiakban Btk.) 288. § megoldásához hasonló „kétlépcsős" struktúra felépítése*, melyben az igazságszolgáltatás akadályozása miatt első lépcsőben rendbírság alkalmazandó (a perben nem álló felek esetén is), és csak a magatartás folytatása esetén indulhat büntetőeljárás, mely pénzbüntetés vagy elzárás kirovásához vezethet.

Mindenképpen az elemzett rendelkezés a perkoncentráció, a perhatékonyság és a jóhiszemű pervitel a Pejtk. által szentesített elveihez *büntetőjogi szankciót is társít*.

2. Hamis tanúzás

A hamis tanúzás tényállásait, a romániai büntetőjogban már ismert hagyományt folytatva, a Rbtk. 273. cikke határozza meg, a következőképpen:

„273. cikk – Hamis tanúzás

(1) Azon tanú cselekedete, aki egy büntető, [illetve] polgári ügyben vagy bármely más eljárásban, ahol tanúkat hallgatnak meg, hazug nyilatkozatokat tesz, vagy nem mond el mindent, amit tud a lényeges tényekről vagy körülményekről, melyekről megkérdezik, hat hónaptól három évig terjedő elzárással vagy büntetőbírsággal büntetendő.

9 Ministerul Justiției 2007. 229.
10 Duvac 2013. 52–53.
11 Deleanu 2013. 53.

(2) Amennyiben a hamis tanúzás [vagylagosan]:

a) egy védett személyazonosságú vagy a Tanúvédelmi programban részt vevő tanú által;

b) egy fedett nyomozó által;

c) szakértői véleményt kiállító személy vagy tolmács által [vagy];

d) olyan cselekménnyel kapcsolatban történik, melyre a törvény életfogytig tartó elzárást vagy tíz évnyi vagy annál hosszabb elzárást ír elő, a büntetés egytől öt évig terjedő elzárás.

(3) Az elkövető mentesül a büntetés alól, ha tanúvallomását büntetőügyekben őrizetbe vétele, letartóztatása vagy a büntetőeljárás kezdeményezése, más ügyekben határozat kihirdetése vagy más határozat a hamis tanúvallomás alapján meghozása előtt visszavonja."

A hamis tanúzás *alaptényállása* a Rbtk. hatályos szövegében a Krbtk. szövegezéséhez képest azonos jogi tartalommal rendelkezik, kivételt képez a „*bármely más* eljárásban" (saját kiemelés – Sz. J.) fordulat, melynek értelemtartalma tágabb, mint a korábban használt „ügy" fogalomé.

Érdemi újítást képeznek a (2) paragrafusban felsorolt *minősített tényállások*, melyek súlyosbított büntetést írnak elő az elkövető személyére vagy az elkövetés bizonyos kontextusára való tekintettel.[12] Itt szükséges említeni, hogy a súlyosbított büntetési tétel (5 évig terjedő elzárás, büntetőbírság kiszabásának lehetősége nélkül) azonos a Krbtk. szövegében előírt korábbi alaptényálláshoz rendelt tétellel.

A szakirodalom[13] megjegyzi, hogy a gyakorlatban tapasztalható nagyszámú hamis tanúzás ellenére meglepően kevés esetben fordult elő az elkövető büntetőjogi elmarasztalása. Talán a büntetési tétel lecsökkentése ezt a célt szolgálta.

Szintén a büntetési tétellel kapcsolatosan szükséges megjegyezni, hogy a pénzbüntetés lehetősége az alaptényállás esetén *a büntetés súlyosbítását is szolgálhatja*, ugyanis a Rbtk. elődjével ellentétben lehetővé teszi [Rbtk. 62. cikk (1) bek.] a pénzbüntetés elzárással együttes kirovását, amikor a bűncselekmény anyagi haszonszerzés különös szándékával került elkövetésre.[14]

A Rbtk. 273. cikk (3) bek. által előírt *eredetileg privilegizáló körülmény a büntethetőséget megszüntető okká*[15] *alakult,* és szintén újításként több határmomentumot jelöl meg, melyek elteltét követően bekövetkező *önkéntes elállása ellenére az elkövető büntetendő marad* (bár a letartóztatás vagy őrizetbe vétel esetének leírásakor szükséges lett volna a gyakorlatban kimondott tézis szentesítése, miszerint ezek csak akkor zárják ki az elállás különös joghatását, ha a hamis tanúzással kapcsolatban következtek be).[16]

12 Duvac 2013. 56.; Udroiu–Constantinescu–Horia 2014. 366.

13 Bogdan 2007b. 108.

14 Udroiu–Constantinescu–Horia 2014. 366.

15 Duvac 2013. 57.; Toader et al. 2014. 441.

16 Lásd Románia (korábbi) Legfelsőbb Törvényszékének 2083/25.04.2001. sz. határozatát, idézi: Puşcaşu 2014. 623.

A büntetőjogi tényállás által védett jogi tárgy az igazságszolgáltatással kapcsolatos jogviszonyok összessége, de elsősorban a tanúvallomás mint bizonyító eszköz megbízhatósága.[17]

Az elkövetési magatartás *valótlan kijelentések megtételével* (cselekvés) vagy *olyan lényeges információk elhallgatásával* (cselekvéstől tartózkodás) merül ki, *melyekre vonatkozóan a tanú kérdezve volt*,[18] attól függetlenül,[19] hogy ezek az eset megoldását befolyásolták-e vagy sem. Sajnálatosan az új szövegezés sem határolja el, hogy a hamis tanúzást a *szubjektív* (a tanú nem azt vallja, amire emlékszik, vagy kételyeit nem osztja meg a bírósággal) vagy az *objektív* (a tanú nem azt vallja, ami az igazság, attól függetlenül, hogy ezt észlelési hiba miatt gondatlanságból teszi – mely esetben nem büntethető – vagy szándékosan) módszer szerint kell értékelni. Így a korábban ezzel kapcsolatban megfogalmazott értelmezési[20] lehetőségek fennmaradnak.

A bűncselekmény elkövetője tettesként, a romániai szabályozás szerint, *kizárólag polgári, büntető vagy más*[21] *olyan eljárásban részt vevő* lehet, *ahol törvény szerint tanúk hallgathatók ki,* és akinek eljárási minősége korlátozott a *tanú,*[22] valamint a minősített esetekre tekintettel tanúként meghallgatott *fedett nyomozó*, a perben eljáró (igazságügyi) *szakértő* vagy a (engedélyezett) *tolmács*[23] pozíciójára,[24] illetve olyan (nem szakértő) személyre, aki szakértői véleményt készít.

Itt figyelhető meg *a Rbtk. a polgári per szempontjából egyik legjelentősebb újítása*, ugyanis a Pejtk. hatályos formájába annak újrakodifikációjakor bevezetésre került a lehetőség [Pejtk. 330. cikk (3) bek.], hogy *olyan szakterületeken, ahol engedélyezett igazságügyi szakértők nem tevékenykednek, a bíróság a terület közismert „személyiségeinek" vagy specialistájának véleményét kérje ki, bevezetve ezzel a „szakértő tanú" (ang. expertwhitness) angolszász köztes intézményét.* A büntetőjogi tényállás emiatt nem korlátozza a hamis tanúzásért felelősségre

17 Bogdan 2007b. 108.

18 Toader et al. 2014. 441. Vö. Románia (korábbi) Legfelsőbb Törvényszékének 5430/22.10.2004. sz. határozatát, idézi: Puşcaşu 2014. 623.

19 Lásd Románia Legfelsőbb Semmítő- és Ítélőszékének 1319/28.02.2006. sz. határozatát, idézi: Puşcaşu 2014. 622–623.

20 Bogdan 2007b. 109.

21 A polgári perben releváns ilyen „más" eljárás az ügyvédek előtt történő bizonyításfelvétel (Pejtk. 376. cikk), melyben elkövetett hamis tanúzást a büntetőjogi tényállás új, már általánosabb megfogalmazása az Rbtk. rendelkezései alá von. A közjegyzői hagyatéki eljárásban szintén elkövethető hamis tanúzás. Ilyen értelemben l. Temesvári Ítélőtábla 1142/R/11.12.2008. sz. határozata, idézi: Puşcaşu 2014. 623–624.

22 Toader et al. 2014. 441.

23 Bár ennek bővebb kifejtésére jelen tanulmány keretei között nem jut lehetőség, a jogalkotó kizárólag a „tolmács" kifejezést alkalmazza (interpret), *ami a szóbeli fordításra vonatkozik*, így az írott szöveget fordítók (traducător) hamis tanúzásért felelősségre vonása véleményem szerint az *ubilex non distinguitnec nos distinguere debemus* szabály és a *favor defensionis* elv értelmében kizárt.

24 Bogdan 2007b. 111.

vonható személyek körét az igazságügyi szakértőkre, és inkább *a „szakértői véleményt kiállító személy" mesterkélt fogalmát* használja.

A társtettesség a hamis tanúzás esetén egyes vélemények szerint kizárt,[25] bár a Rbtk. 273. cikk (2) bek. c) pontjában előírt minősített esetben, ha a szakértői vélemény kiállításában több személy működik közre, mivel a bűncselekmény elkövetésének egyik módja hamis állítások szakértői véleménybe való foglalása, ennek lehetősége elképzelhető.

A hamis tanúzás *sajnálatosan gyakori jelenség* a polgári perben. Ellentétben a magyarországi, véleményem szerint inspiráltabb jogszabállyal[26] (Btk. 274. §), mely a büntetőeljárás kezdeményezését az alapügy lezárásáig az abban eljáró bíróság hatáskörébe helyezi, a romániai büntető anyagi és eljárási jog ilyen jogkört nem tartalmaz, így *sok esetben a felek alkalmazzák nyomásgyakorlásra* ennek az eljárásban felhozását. A hatályos romániai polgári eljárásjogi szabályozás (Pejtk. 325. cikk) kötelezi a bíróságot, hogy ha a tanúvallomás felvételekor hamis tanúzás vagy ha a tanú megvesztegetésének *bármilyen*[27] gyanúja felmerül, ezt külön jegyzőkönyvbe foglalja és az illetékes nyomozati szerveknek továbbítsa. Ilyen drasztikus és specifikus bírói kötelezettséget *még a büntetőeljárásban sem ír elő a hatályos Büntető eljárásjogi törvénykönyv* (135/2010 sz. törvény, közzétéve a romániai Hivatalos Közlöny 486/15.07.2010. számában – továbbiakban: Bejtk.).

3. Bizonyítékok vagy okiratok eltulajdonítása vagy megrongálása

Már a Krbtk. (272. cikk) eredeti, 1968-as formájában is ismerte „az okiratok visszatartása vagy megrongálása" nevű büntetőjogi tényállást, melynek aktualizálását a jogalkotó szükségesnek találta, így *a bírói gyakorlat alapján ennek diszpozíciója kiegészítésre került* egyes új elkövetési magatartásokkal és elkövetési tárgyakkal, a tárgyi bizonyító eszközök védelmére, a külföldi minták [Franciaország büntető törvénykönyve 134-4 cikk, Hollandia büntető törvénykönyve 189. cikk (1) bek. 2. pont.] figyelembevételével.[28]

Az Igazságügyi Minisztérium koncepciójában javasolttól a szöveg annyiban tér el, hogy *nem tartalmaz minősített tényállást*, mely az (1) bek. alaptényállásának bizonyos, az igazságszolgáltatásban közreműködő személyek (ügyvéd, jegyző, ügyész, bíró, szakértő stb.) általi kimerítését külön büntetési tétellel sújtaná.[29]

25 Bogdan 2007b. 109.

26 Karsai–Szomora–Vida 2013. 273–274.

27 A 2013. február 15-ig hatályos romániai Polgári eljárásjogi törvénykönyv azonos rendelkezésnél az „erős" (vagyis alapos) gyanú kifejezést használta (Deleanu 2013. 437.), melynek a jogalkotó által meg nem indokolt eltávolítása számomra érthetetlen.

28 Duvac 2013. 58.; Ministerul Justiției 2007. 230.; Puşcaşu 2014. 625.; Toader et al. 2014. 443–444.; Udroiu–Constantinescu–Horia 2014. 367.

29 Duvac 2013. 58.

A bűncselekményt a Rbtk. a következőképpen szabályozza:

„275. cikk – Bizonyítékok vagy okiratok eltulajdonítása vagy megrongálása

(1) Tárgyi bizonyító eszközök vagy okiratok eltulajdonítása, megrongálása, visszatartása, elrejtése vagy alterálása, az igazság megismerésének megakadályozására egy igazságszolgáltatási eljárásban 6 hónaptól 5 évig terjedő elzárással büntetendő.

(2) Ugyanezen büntetéssel sújtandó egy ügy megoldásához szükséges, egy igazságszolgáltatási szerv által kibocsátott vagy annak címzett okirat kézbesítésének bármilyen módon [történő] megakadályozása."

A büntetőjogi tényállás *jogi tárgya* az igazságszolgáltatás zavartalan működése (a korábbi szabályozással ellentétben, mely ezt a hatóság – tekintélye – elleni[30] bűncselekménynek tekintette).

A bűncselekmény *elkövetési tárgyát* a hatályos Büntető eljárásjogi törvénykönyv 197. cikk (1) bekezdésben meghatározott *tárgyi bizonyító eszközök* (*corpus delicti*), és a 198. cikk (1) bekezdésében meghatározott *okirati bizonyítékok*[31] (ideértve a nyomozati és bírói hatóságok által az ügy megoldása folyamán generált okiratokat is),[32] illetve a büntetőjogi tényállás (2) bekezdésben hivatkozott *bármilyen más okirat* képezheti, mely az ügy szempontjából jelentőséggel bír vagy a jövőben bírhat, illetve melyet egy igazságszolgáltatási szerv bocsátott ki.[33]

A jogszabály *több alternatív elkövetési magatartást* határoz meg, így az elkövetési tárgyak: *eltulajdonítását*, *megrongálását* (vagyis a rongálás bűncselekmény – Rbtk. 253. cikk – diszpozíciójából átvéve: megsemmisítés, részleges megrongálás vagy használhatatlanná tétel), *visszatartását*, *elrejtését* vagy „*alterálását*" (a tárgyi bizonyító eszköz vagy okirat megmásítása, oly módon, hogy a belőlük levonható következtetések a valóságtól eltérjenek) rendeli büntetni. Mivel alternatív elkövetési formákról van szó, elegendő, ha az egyik magatartás teljesül.[34]

A bűncselekményt tettesként vagy a bűnrészesség bármely formájában *bárki elkövetheti*, függetlenül a konkrét ügyben való érdekeltségétől. A jogszabály nem ír elő súlyosbított büntetést bizonyos személyek általi elkövetés esetére.

Mivel azonban tényállásszerűség fennállásához a Rbtk. 275. cikk (1) bek. esetén szükséges, hogy az elkövetés *egy bizonyos célzattal* történjen (az igazságszolgáltatás megakadályozása), az (1) bekezdésben előírt magatartások *csupán egyenes szándékkal elkövetése* esetén eshetnek e büntetőjogi tényállás szankciója alá, függetlenül attól, hogy ez cselekvésben vagy cselekvéstől tartózkodásban nyilvánul meg. E célzat hiányában az elkövetett bűncselekmény, ha közintézmények által

30 Vö. a Legfelsőbb Semmítő- és Ítélőszék 159/11.01.2005. sz. határozata, idézi: Puşcaşu 2014. 625–626. Vitatható, hogy a Rbtk. 275. cikk (2) bekezdésben előírt alternatív elkövetői magatartás másodlagos jogi tárgyának tekinthető-e az okiratban „megtestesülő" hatóság iránti tisztelet.

31 Udroiu–Constantinescu–Horia 2014. 367.

32 Voicu et al. 2014. 208–211.

33 Duvac 2013. 58.

34 Toader et al. 2014. 444.

őrzött vagy általuk használt okiratokat érint, az „okiratok eltulajdonításának vagy megrongálásának" (Rbtk. 259. cikk) minősül, magánszemély birtokában lévő magánokiratok esetén pedig rongálási bűncselekménynek [Rbtk. 253. cikk (3) bek.].[35] A (2) bekezdésben előírt bűncselekmény esetén csak a szándékosság valamely formája szükséges, így az eshetőleges szándékkal is elkövethető (például: bár tudatában van, hogy tévedhet, de a következményekkel szemben teljes érdektelenséget mutatva egy postai dolgozó más személy címére kézbesít közlendő iratokat, mint azok címzettje).

Bár a szakirodalom e problémát nem jelezte, de fennáll a Rbtk. 275. cikk (2) bek. esetén annak lehetősége, hogy *egy eljárási dokumentum tévesen más személyhez kerül kézbesítésre, mint a címzett*. Kérdéses, hogy ebben az esetben, ha az illető az okiratokat a talált tárgyak eltulajdonításának [Rbtk. 243. cikk (1) bek.] tényállását kimerítve 10 napon belül nem adja át a hatóságoknak (vagy az „elveszítőnek", illetve a címzettnek), és ezzel megakadályozza a kézbesítést, *a Rbtk. 243. cikk és a Rbtk. 275. cikk által büntetett cselekmények halmazatáról beszélünk-e*? Véleményem szerint igen, ugyanis *az elkövetői magatartás két különálló jogi tárgyat sért*: első esetben a büntetőjogi magatartás a Rbtk. szerkezetében elhelyezése alapján *a tulajdonhoz való jogot és a közbizalmat*, míg másodikban *az igazságszolgáltatás zavartalan működését*.

III. A perben részt vevő személyek befolyásolásával kapcsolatos bűncselekmények

1. Nyilatkozatok befolyásolása

A nyilatkozatok befolyásolása mint bűncselekmény *szintén nóvum* a Rbtk. szabályozási történetében, bár nem abszolút újdonság. Közvetlen elődjének a „hamis tanúzásra történő rábírás kísérlete" (Krbtk. 261. cikk) és a Rbtk. szövegében a megkettőzött szabályozás elkerülésére már nem létező „perben való részvétel megakadályozásának" bűncselekménye (Krbtk. 2611. cikk) tekinthető, de értékesítette más külföldi szabályozások új keletű normáinak (német büntető törvénykönyv 160. §, olasz büntető törvénykönyv 377bis. cikk, francia büntető törvénykönyv 434-5, 434-8 és 434-15. cikk) tanulságait is. A jogalkotó ugyanis kibővítette a korábbi tényállást nem csupán a tanúvallomás befolyásolására irányuló nyomásgyakorlásra, hanem a nyomozati szervek értesítésétől, a nyilatkozattételtől vagy bármilyen (ideértve polgári) perben bizonyítékok bemutatásától való elrettentésre, illetve a nyilatkozatok visszavonására irányuló kényszerítésre is.[36]

35 Udroiu–Constantinescu–Horia 2014. 367–368.
36 Ministerul Justiției 2007. 229.; Pop 2012. 14–16.; Toader et al. 2014. 439–440.

A *sokat kritizált*[37] normaszöveg a polgári perben is relevanciával rendelkező részlete, mely a felbujtás vagy kényszerítés (a Rbtk. megfogalmazásában „zsarolás") egyes különös,[38] az igazságszolgáltatás megvalósításának jogi tárgyát sértő eseteit különálló büntetőjogi tényállásban szabályozza, a következő:

„272. cikk – Nyilatkozatok befolyásolása

(1) Egy személy, minőségétől függetlenül, rábírása vagy rábírására tett kísérlet, ellene vagy családtagja ellen irányuló korrumpálás, kényszerítés vagy más nyilvánvalóan megfélemlítő hatású cselekmény útján, hogy ne értesítse a nyomozati szerveket, hogy ne tegyen nyilatkozatokat, hogy megtett nyilatkozatait visszavonja, hogy hamis nyilatkozatokat tegyen vagy hogy ne mutasson be bizonyítékokat, büntető vagy polgári ügyben vagy bármilyen más igazságszolgáltatási eljárásban, egytől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. Amennyiben a megfélemlítő vagy korrumpáló cselekmény önmagában bűncselekményt képez, a bűnhalmazat szabályai alkalmazandóak. (…)"

A bűncselekmény *elsődleges jogi tárgya* az igazságszolgáltatás megvalósítása ellen irányuló összes büntetőjogi tényállással azonosan azon társadalmi viszonyok összessége, melyek valamely alanya az igazságszolgáltatási rendszer egyik szerve (bíróság, hatósági eljárásban részt vevő entitás), míg a másik az igazságszolgáltatás megvalósításához hozzájáruló személy. A *másodlagos jogi tárgyat* a szakirodalom értelmében a személy szabadsága[39] és testi épsége képezi.[40] Véleményem szerint *ezen álláspont csupán a személy szabadságára vonatkozóan helyálló*, ugyanis a tényállás szó szerint *„kényszerítésre"* vonatkoztat. Emiatt anya-tényállása a zsarolási bűncselekmény [207. cikk, mely a Rbtk. I. Címének (A személy elleni bűncselekmények) VI. Fejezetében (A személy szabadsága elleni bűncselekmények) foglal helyet és a magyarországi Btk. 195. § diszpozíciójához hasonló rendelkezést tartalmaz].

Egyes szerzők konkrétan említik[41] az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést mint jogi tárgyat, így utalva rá, hogy valamelyest a személy cselekvési szabadsága is védelem alá esik.

A bűncselekmény *elkövetési tárgyával* kapcsolatban (mely a romániai büntetőjogi dogmatikában nem mindig esik egybe a passzív alannyal) a szakirodalom nem egyhangú: a domináns vélemény szerint csupán akkor rendelkezik ilyennel, ha erőszakkal kényszerítés áll fenn, ez esetben a tárgy a sértett fél teste. A büntetőjogi tényállás *elsődleges passzív alanya* a szakirodalom értelmében az állam (mint a jogi tárgy letéteményese), *másodlagos passzív alanya* pedig egy igazságszolgáltatási eljárásban potenciálisan részt vevő (ennek minőségétől függetlenül:

37 Duvac 2013. 56.
38 Pop 2012. 27.
39 Duvac 2013. 53–54.
40 Pop 2012. 19–20.
41 Udroiu–Constantinescu–Horia 2014. 364.

tanú, szakértő, tolmács stb.) személy vagy annak családtagja (tehát a Rbtk. 177. cikk értelmében: felmenő, leszármazott, testvér és testvér gyermekei, és örökbefogadással e rokonsági fokokba kerülő személyek; házastárs; bármely személyek, akik egy háztartásban élnek és közöttük a házastársi vagy a szülő és gyermeke között fennálló viszonyhoz hasonló kapcsolat létezik) lehet.[42]

A bűncselekmény *aktív alanya* mint tettes bármilyen személy lehet. Az *elkövetési magatartás* tekintetében, ha fennáll a szükséges premissza (egy, az igazságszolgáltatás előtt folyó eljárás), ez a rábírásban vagy erre tett kísérletben (aktív magatartás) merül ki, melynek módja korrumpálás (javak vagy más hasznok ígérete, felajánlása vagy átadása), fizikai vagy erkölcsi kényszerítés vagy „bármilyen" nyilvánvalóan megfélemlítő más magatartás kell hogy legyen. Ez utóbbi cselekvési forma tág definíciója problematikusnak bizonyulhat az Emberi Jogok Európai Egyezményének 7. cikk tartalmára tekintettel,[43] és nyitva hagyja a lehetőséget[44] máskülönben törvényes magatartások inkriminálására is (például *az ellenérdekelt fél nyomatékos figyelmeztetése, hogy pervesztés esetén számára megfizethetetlen perköltségek állására is kötelezhető*).

Nyilvánvalóan a bűncselekmény *kizárólag szándékosan*, mégpedig az igazságszolgáltatás befolyásolásának különös szándékával valósítható meg. A jogalkotó kriminalizálta mind a kísérletet, mind pedig a befejezett bűncselekményt,[45] így kivételesen büntetendővé téve a „felbujtásra tett kísérletet"[46] is.

A tényállás leírásából látható, hogy a Rbtk. 272. cikk a hamis tanúzásra történő „egyszerű" (vagyis korrumpálást vagy kényszerítést mellőző) felbujtásra vagy a feljelentés, illetve köztisztviselői bejelentés elmulasztására szolgáló felbujtásra nem vonatkozik, melyek a továbbiakban is az illető bűncselekményekben való bűnrészességnek minősülnek.[47] A Rbtk. 272. cikk kényszerítésre vonatkozó tényállásai nem zárják ki a felbujtott személy felelősségét, még kényszerítés esetén sem, csak abban az esetben, ha a fizikai vagy erkölcsi (fenyegetés) kényszer (Rbtk. 25. és 26. cikk) a beszámítási képességet kizáró okai forognak fenn (vagyis a fizikai kényszernek nem lehetséges ellenállni vagy a fenyegetés súlyos veszéllyel történik, melyet más úton nem lehetséges elkerülni, mint engedelmességgel).[48]

A polgári eljárásban a bűncselekmény elkövetése miatt a bíróság hivatalból eljárást kezdeményezhet (l. fentebb a hamis tanúzásra vonatkozóan).

42 Pop 2012. 20–23. A szerző a spanyol jog hasonló rendelkezését említve jelzi, hogy az illető jogalkotó megpróbálta felsorolni az eljárás folyamán védelem alatt álló személyek körét, és ebbe az ügyvédet is belefoglalta, ami véleményem szerint a romániai szabályozás esetén is tartható álláspont lett volna.

43 Toader et al. 2014. 364.

44 Duvac 2013. 54.

45 Pop 2012. 34–35.

46 Duvac 2013. 54.

47 Lásd ilyen értelemben Románia (korábbi) Legfelsőbb Bíróságának 345/24.01.1972. sz. határozatát. Idézi: Puşcaşu 2014. 621.

48 Duvac 2013. 54.; Pop 2012. 29–30.

2. Megtorlás az igazságszolgáltatásnak nyújtott segítségért

A Rbtk. 274. cikkében „megtorlás az igazságszolgáltatásnak nyújtott segítségért" *nomen iuris* alatt *nóvumként bevezetett* büntetőjogi tényállás szoros összefüggésben áll a nyilatkozatok befolyásolása bűncselekményével, melyhez hasonlóan szintén a személyi akaratszabadságot hivatott szavatolni az igazságszolgáltatás megvalósításának folyamán.[49] Ezúttal a jogalkotó célja a nyilatkozatot tevő személy *ex post factum* védelme volt. A vonatkozó törvényszöveg a következőképpen rendelkezik:

„274. cikk – Megtorlás az igazságszolgáltatásnak nyújtott segítségért. Bűncselekmény elkövetése egy személy vagy annak családtagja ellen, annak okán, hogy a nyomozati szerveket értesítette, nyilatkozatokat tett vagy bizonyítékokat mutatott be egy büntető [illetve] polgári ügyben, vagy bármely más, a 273. cikkben előírt eljárásban, az illető bűncselekményre törvényben meghatározott büntetéssel sújtandó, mely büntetési tételkeretének határai egyharmaddal emelkednek."

A fentebbi büntetőjogi tényállásokhoz hasonlóan *a diszpozíció jogi tárgya* az igazságszolgáltatás zavartalan működése és az ehhez hozzájáruló személyek akaratszabadságának védelme. A bűncselekmény *passzív alanya* azon személy vagy családtagja, aki teljesíti a diszpozícióban meghatározott különös kritériumot: a nyomozati szerveket értesítette, bizonyítékot mutatott be stb.[50]

Az *elkövetési magatartás* tekintetében e bűncselekmény bármely más formálisan és materiálisan is jogellenes büntetőjogi tényállás esetén teljesül, az ezt előíró jogi normától[51] és elkövetési tárgytól függetlenül, mely az igazságszolgáltatásnak segítséget nyújtó személy vagy családtagjai személyisége, személye, vagyona vagy bármely más jogos érdeke ellen irányul.[52] A bűncselekmény elkövetője tettesként bármely személy lehet, akár olyan is, akinek a „célszemély" együttműködéséből az igazságszolgáltatással semmilyen közvetlen vagy közvetett hátránya nem származott (például *pernyertes alperes polgári perben*, aki sértve érzi magát az eljárás elindítása miatt, és ezért megrongálja a felperes gépjárművét).

Minden esetben viszont a bűncselekmény *kizárólag szándékos lehet*, ráadásul a megtorlás (răzbunare – vagyis bosszúállás) *különös célzata* (indítéka) szükséges a büntetőjogi tényállás teljesüléséhez, ezért tettesként vagy bármely részvételi formában *kizárólag egyenes szándékkal követhető el.*[53]

Emiatt egyes szerzők amellett törtek lándzsát, hogy a jogi személy (mivel nem képes érezni – implicit bosszúvágyat sem) nem lehet a bűncselekmény elköve-

49 Duvac 2013. 57.; Ministerul Justiției 2007. 229.
50 Radu 2013. 56–58.; Toader et al. 2014. 442.
51 Duvac 2013. 57.
52 Toader et al. 2014. 443. Ezzel ellentétesen megfogalmazódott a vélemény, miszerint a diszpozíció csupán azon bűncselekményekre vonatkozik, melyek elsődleges vagy másodlagos passzív alanya a személy lehet.
53 Duvac 2013. 57–58.; Udroiu–Constantinescu–Horia 2014. 367.

tője.[54] Az így megfogalmazott álláspont *nyilvánvalóan téves*, ugyanis a bűncselekmény jogi tárgya az igazságszolgáltatással kapcsolatos társadalmi viszonyok védelme, nem az elkövető alantas szándékának büntetése, éppen ezért, mivel az ilyen magatartás az igazságszolgáltatás működését akadályozza, *nem látom értelmét a jogi személyt kizárni a lehetséges elkövetők köréből.*

Abban az esetben, ha a társtettes vagy bűnrészesség esetén a bűnsegéd, felbujtó vagy közvetett tettes nem osztozik a különös célzatban, felvetődik annak kérdése, hogy a büntetés különös határai ez utóbbiakra mi szerint kerülnek meghatározásra: az elkövetett cselekmény alapformája vagy a külön kriminalizált súlyosított forma szerint? Tekintettel arra, hogy a Rbtk. 274. cikk tulajdonképpen egy sajátos súlyosító körülményt határoz meg,[55] illetve a Rbtk. 50. cikk (1) bek. úgy rendelkezik, hogy az elkövető vagy részes személyére vonatkozó (szubjektív) súlyosító körülmények más elkövetőkre vagy részesekre nem terjednek ki,[56] véleményem szerint azon személyek, akik a bűncselekmény elkövetéséhez a *bosszúállás különös célzata nélkül* járultak hozzá, az elkövetett bűncselekmény rendes tételkeretének határai között felelnek.

3. A hűtlen jogi képviselet

A hűtlen jogi képviselet bűncselekménye a romániai büntetőjog terén *abszolút újításnak* minősül. Bevezetésének indoka az igazságszolgáltatási eljárásokban egy fél védelmére hivatott személy által a fél érdekeinek sérelmére, mással megegyezésben elkövetett csalárd magatartás szankcionálása (például az üggyel kapcsolatos bizalmas adatok az ellenérdekelt félnek kiszolgáltatása) és az ettől való elrettentés.[57] Kodifikálása annak ellenére bekövetkezett, hogy *ezt sem a romániai szakirodalom, sem pedig a joggyakorlat képviselői nem találták szükségesnek* és gyakorlati alkalmazása vitákat szülhet.[58]

Normaszövege a következőképpen szól:

„284. cikk – Hűtlen asszisztencia és képviselet

(1) Ügyvéd vagy egy személy képviselőjének cselekedete, aki azonos ügyben ellenérdekelt személlyel csalárd megegyezésben, egy igazságszolgáltatási vagy közjegyzői eljárásban, ügyfele vagy a képviselt személy érdekeit sérti, három hónaptól egy évig terjedő szabadságvesztéssel vagy büntetőbírsággal büntetendő.

(2) Ugyanezen büntetéssel sújtandó az ügyvéd vagy egy személy képviselője és egy, az ügyben születendő megoldásban érdekelt harmadik személy között lét-

54 Radu 2013. 58.

55 Udroiu–Constantinescu–Horia 2014. 367.

56 Streteanu–Moroşanu 2012. 156.

57 Ministerul Justiției 2007. 232. A jogalkotói koncepció említi a külföldi jogrendszerekben létező hasonló szabályokat (pl. Németország büntető törvénykönyve 356. §) mint a romániai szabályozás indokát.

58 Duvac 2013. 66.

rejött csalárd egyezségkötés, melynek célja az ügyfél vagy a képviselt személy érdekeinek sérelme.

(3) A büntetőeljárás a sértett fél magánindítványára kezdeményezhető."

A büntetőjogi tényállás *jogi tárgya* az igazságszolgáltatáshoz kapcsolódó társadalmi viszonyok (vagyis az igazságszolgáltatás működése) biztosítása, de egy szerző (mint a kriminalizálás indokát) az ügyvédi hivatásrend felelősségének annak „előjogaival"[59] (sic!) arányos növelését is megjelöli.

A jogalkotó *két elkövetési magatartást* határozott meg, egy fő és egy mellék (asszimilált) módozatot. *A tipikus elkövetési magatartás* [Rbtk. 284. cikk (1) bek. – fő magatartás]: egy igazságszolgáltatási vagy közjegyzői eljárás folyamán olyan csalárd egyezség kötése az azonos ügyben szereplő, az elkövető által képviselt félhez képest ellenérdekelt másik féllel, amely az elkövető ügyfele vagy az általa képviselt személy érdekeinek sérelméhez vezet (vagyis a diszpozíció teljesüléséhez *az érdeksérelem szükséges*). *Az asszimilált elkövetési forma* esetén az elkövető a fő elkövetési formával azonos eljárás ideje alatt egy ebben érdekelt (nem feltétlenül a féllel szemben ellenérdekelt), de nem részes személlyel köt csalárd egyezséget, mely elegendő, ha ügyfele vagy az általa képviselt személy *érdekeit veszélyezteti*.[60] Látható, hogy utóbbi esetben már a veszélyhelyzet megteremtése, érdeksérelem nélkül is, kimeríti a diszpozíciót.

Az *elkövetési magatartás*, a fő esetben károkozás, cselekvőleges vagy tartózkodó is lehet. Az asszimilált esetben az elkövetési magatartás már a csalárd egyezség megkötésében kimerül, így csak cselekvőleges lehet. Ebből kifolyólag bűncselekmény csak az ügyfél érdekei megsértésének *célzott egyenes szándékával* követhető el.[61]

A bűncselekmény *aktív alanya* kizárólag ügyvéd vagy egy igazságszolgáltatási eljárásban más törvény által meghatározott (szülő, gyám, vezető tisztségviselő stb.) vagy megbízott képviselő[62] lehet. Míg a jogi tanácsadó vagy megbízott természetes személy általi képviselet esete egyértelmű, felvetődik a kérdés: ha egy jogi személy vezető tisztségviselőjén keresztül képviselteti magát, aki az eredeti jogi személy ügyvezetését ellátó, erre specializált második jogi személy kinevezettje, és az ügyvezető jogi személy köt az általa igazgatott számára hátrányos csalárd egyezséget, esetlegesen az eljárásban fizikailag részt vevő természetes személy tudta nélkül, a normaszöveg „képviselője" kifejezése pontosan kire is vonatkozik?

59 Toader et al. 2014. 457. A szóban forgó „előjog" az ügyvéd elleni erőszakos cselekmények súlyosabb büntetése, amennyiben az ügyvéd feladata teljesítése közben *és* azzal kapcsolatban következik be.

60 Toader et al. 2014. 457–458.

61 Udroiu–Constantinescu–Horia 2014. 380.

62 Toader et al. 2014. 457.; Udroiu–Constantinescu–Horia 2014. 380.

IV. Az igazságszolgáltatás és ennek eredményével szemben tanúsított magatartásokhoz kapcsolódó bűncselekmények

1. A tárgyalás méltóságának megsértése

A Rbtk. koncepciójában eredetileg az angolszász jogból és részben a Krbtk. korábbi szövegéből már ismert egyik hasonló, de nem azonos büntetőjogi tényállás nevéből inspirált megnevezéssel „a bíróság megvetése" (sfidarea instanței, angolul contempt of court) néven megjelölt bűncselekmény csak kismértékben jelent nóvumot a romániai büntetőjogban. Bevezetését a sértegetés és rágalmazás bűncselekményeinek dekriminalizációja[63] indokolta.[64]

Ennek szövege a következőképpen szól:

„278. cikk – A tárgyalás méltóságának megsértése

A bíróság tevékenységének megzavarására alkalmas obszcén vagy sértő szavak vagy gesztusok alkalmazása, egy, a bíróság előtt folyó eljárásban részt vevő vagy ahhoz asszisztáló személy által, egytől három hónapig terjedő szabadságvesztéssel vagy büntetőbírsággal büntetendő."

A bűncselekmény *jogi tárgya* komplex: egyrészt az igazságszolgáltatás lebonyolításával kapcsolatos társadalmi viszonyok védelme, másrészt viszont, amennyiben a bűncselekmény egy személy méltóságát is sérti, ez utóbbi védelme is.[65]

A fentiekből látható, hogy a bűncselekmény rendelkezhet (de nem köteles rendelkezni[66]) *elsődleges és másodlagos passzív alannyal*, mely esetben előbbi az a személy, aki ellen a sértegető magatartás irányul (ez lehet bíró, ügyvéd, ügyész, fél, tanú, a hallgatóság tagja stb.), utóbbi pedig a megzavart eljárásban részt vevő vagy azt hallgatóként figyelő összes többi személy, illetve az állam, melynek érdekeivel a tárgyalás méltósága összefügg. Elfordulhat az is, hogy az elkövetési

63 A Krbtk. a sértegetést és rágalmazást büntető 205. és 206. cikkeit a jogalkotó a 278/2006. sz. törvény által eltörölte. A dekriminalizációt az Alkotmánybíróság 62/2007. sz. határozatában alkotmányellenesnek nyilvánította annak okán, hogy ilyen súlyos cselekmények büntetőjogi szankciót követelnek. Erre válaszul a Legfelsőbb Semmítő- és Ítélőszék 8/2010. sz. jogegységi határozatában megállapította, hogy a Krbtk. aszerint értelmezendő, hogy a sértegetés és rágalmazás nem bűncselekmény, mert az azokat eltörlő törvény alkotmányellenesnek nyilvánítása nem lépteti újra hatályba az eltörölt bűncselekményekre vonatkozó tényállásokat. Válaszul az Alkotmánybíróság 206/2013. sz. határozatában, jogi abszurditásként, közvetve, a jogegységi határozatok kötelező érvényét kimondó büntető eljárásjogi norma alkotmányellenesnek nyilvánításával, a 8/2010. sz. jogegységi határozatot is alkotmányellenesnek nyilvánította. Ennek ellenére a Rbtk. szövegéből a két bűncselekmény továbbra is kimaradt.

64 Marcu 2010. 78.; Ministerul Justiției 2007. 231.; Toader et al. 2014. 447.

65 Ebben az értelemben lásd Marcu 2010. 79. Ezzel ellentétesen lásd Duvac 2013. 62.; Toader et al. 2014. 447.; Udroiu–Constantinescu–Horia 2014. 372.

66 Egyes szerzők szerint a bűncselekmény elsődleges passzív alanya az állam. Lásd Toader et al. 2014. 447.

magatartásnak nincs konkrét „célszemélye" (az igazságszolgáltatás egészének gyalázása), de ez a büntethetőségre nem hat ki.[67]

Az *elkövetési magatartást* illetően ennek feltétlenül egy bíróság előtt[68] nyilvános vagy zárt tárgyaláson elkövetett sértő (vagyis megalázó, lealacsonyító) vagy obszcén szavak (ideértve az indulatszavakat és a hurrogást is) kiejtésében vagy bármilyen médium reprodukálásában, illetve gesztusok tételében áll, és kimerítéséhez elegendő egyetlen ilyen szó vagy gesztus is, attól függetlenül, hogy ennek esetleges címzettje erről tudomást szerzett-e. Szintén nincs jelentősége, hogy ezek személyesen valaki számára kerültek-e címzésre vagy közvetetten (áthallásosan) kerültek megfogalmazásra, amennyiben alkalmasak a tárgyalás megzavarására, vagyis bizonyos minimális súlyossággal bírnak.[69]

Ez utóbbi kritériumból következően, ha a tárgyalás résztvevői közül a szavakról vagy gesztusokról senki nem szerzett tudomást (például mert az elkövető ezeket a vele szembeni ülés támlájába véste), mivel az kizárja a tárgyalás megzavarásának lehetőségét, a cselekmény nem büntetendő. Itt szükséges megemlíteni, hogy a bizonyításfelvétel alkalmával elhangzott és a tanúsított tényállással kapcsolatos sértő kifejezések vagy bemutatott obszcén gesztusok nem alkalmasak[70] a tárgyalás „megzavarására", amennyiben az ezekre irányuló bírói kérdésre történnek.

Az elkövetési magatartás csak *egyenes vagy eshetőleges szándékosság* fennállása esetén meríti ki a tényállást, függetlenül ennek célzatától (elégedetlenség hangoztatása, érdektelenség kifejezése stb.), vagyis a „viccből" elkövetett ilyen gesztusok esetén is.[71]

Az elkövető személyét illetően ez nem lehet csak az eljárásban részt vevő vagy ahhoz asszisztáló személy. Míg a felek és képviselőik, a tanúk, fordítók, szakértők és a vádhatóság képviselője esetén a helyzet egyértelmű, a szakirodalomban felmerült annak kérdése, hogy *lehet-e az elkövető bíró*? Egy álláspont szerint, melyet Marcu Iacob Cătălin és Crişu-Ciocântă Ana[72] képviselnek, ez nem lehetséges, ugyanis ekkor a „hatósági személy visszaélő magatartása" elnevezésű büntetőjogi tényállás teljesülne, míg más szerzők[73] ezt lehetségesnek tartják, ugyanis a normaszöveg nem a bíró, hanem a tárgyalás méltóságát védi, így ilyen esetekben bűnhalmazat lenne vele szemben alkalmazandó. Utóbbi véleményt tartom helyesnek magam is.

67 Udroiu–Constantinescu–Horia 2014. 372.
68 Vagyis egy- vagy többfős bírói tanács előtt. Lásd Marcu 2010. 79.; Udroiu–Constantinescu–Horia 2014. 372.
69 Marcu 2010. 80–82.
70 Udroiu–Constantinescu–Horia 2014. 373.
71 Marcu 2010. 83.
72 Marcu 2010. 84; Toader et al. 2014. 447.
73 Lásd Marcu és a *Caiete de Drept Penal* szakfolyóirat szerkesztősége közötti szakmai vitát: Marcu 2010. 84.

További kérdés, hogy egy kereset megfogalmazásában, ha ennek tartalma az egyik fél számára sértő, elképzelhető-e a diszpozíció kimerülése (mivel ez írott és a bírósági eljárásban bemutatott dokumentum)?

Még a Krbtk. hatálya alatt született joggyakorlat egy esetben, mely felvilágosítást adhat a várható megoldással kapcsolatban. Röviden összegezve[74] egy felperes gyámság alá helyezés keresetével fordult bírósághoz, melyben az alperes becsületére vonatkozóan sértő nyilatkozatokat tett (miszerint utóbbi gyermekkorában, agresszív magatartása miatt, pszichiátriai kezelésre szorult és kóros állapota fennmaradt). A felperes keresetét az általa megbízott ügyvéd szerkesztette meg. A gyámság alá helyezéssel kapcsolatos keresetet a bíróság mint nem a romániai bíróságok hatáskörébe tartozót érdemi határozat nélkül visszautasította, így a benne foglalt állítások igazságtartalma nem került megvizsgálásra. Tekintettel a kereset számára kellemetlen tartalmára, az alperes feljelentést tett. Az ebből keletkező büntetőjogi eljárásban a bíróság megállapította, hogy a felperes bűncselekményt követett el (!) és keresete kimerítette a sértegetés tényállását,[75] viszont ennek alacsony társadalmi veszélyességi foka miatt rá büntetés nem szabható ki. Ügyvédje esetén, aki a keresetet szerkesztette pedig, az ügyvédi hivatást szabályozó 51/1995-ös sz. tv. immunitást biztosít ügyfele képviseletében a kellő formában tett nyilatkozataira vonatkozóan.

A hatályos szabályozás értelmében az ügyvéd esetén érvényesülne az immunitás. A kérdés, hogy a fél büntethető maradna-e? *Megzavarja-e a tárgyalás rendjét az ellenfélre néző sértő, de a felperes által igaznak vélt állítások írásos, vagy a kereset részét képező szóbeli megfogalmazása?* E kérdésekre a várható joggyakorlat ad majd választ.

V. Záró gondolatok

A fentiekben megkíséreltem összegezni a romániai polgári perben is relevanciával bíró, bűncselekmények a büntető anyagi jog újrakodifikációjának folytán kialakult konfigurációját. A bűncselekmények elemzésének folytán megfogalmazható néhány következtetés az igazságszolgáltatás és ezen belül a polgári igazságszolgáltatás és kapcsolódó hatósági eljárások büntetőjogi védelmére vonatkozóan.

Egyrészt *megfigyelhető a jogalkotó leplezetlen szándéka az igazságszolgáltatás büntetőjogi körülbástyázására, mely már-már látványosan ellentétes a büntetőjog ultima ratio jellegének elvével,* és majdnem minden, az igazságszolgáltatás menetét bármilyen formában megzavaró magatartást szabadságvesztéssel vagy elzárással is büntetni rendel.

74 Az eset részletes leírásáért és jogi értékeléséért lásd Bogdan 2007a. 152–165.

75 A sértegetés korábbi büntetőjogi tényállása [Krbtk. 205. cikk (2) bek.] a sértett valós egészségügyi problémáinak nyilvános állítását is bűncselekménynek minősítette.

Sok esetben, különös tekintettel a polgári perre, a szabályozás megkettőződése állt be, melynek következtében *azonos cselekmények egyszerre vezethetnek rendbírság kiszabásához vagy a büntetőjogi felelősségre vonáshoz*, anélkül, hogy a jogalkotó a felelősség lépcsőinek „fokait" meghatározta volna, ezzel veszélyeztetve a jogbiztonság alapvető kritériumát.

Végezetül az *újonnan kriminalizált tényállások magas száma* a bevált jogszövegekhez képest nagy feladatot szab a jövő gyakorlati jogászaira a sokszor színes fogalmi palettával operáló büntetőjogi tényállások határainak megszabásában.

Irodalom

BOGDAN, S. 2007a Imunitate judiciară. Insulta comisă de o persoană – constând în aceea că a introdus o acțiune în justiție prin care a cerut în mod abuziv punerea sub interdicție a părții vătămate – este lipsită de pericol social. *Caiete de Drept Penal* 2–3. 152–165.

2007b Scurte considerații privind unele infracțiuni în legătură cu înfăptuirea justiției. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Jurisprudentia* 2. 105–119.

de la CUESTA, J. L. 2013 Noul Cod penal român. Considerații generale şi preliminare prin prisma principiilor cheie ale politicii penale. *Revista de Drept Penal* 3. 152–160.

DELEANU, I. 2013 *Noul Cod de procedură civilă – Comentarii pe articole, I.* Bucureşti.

DUVAC, C. 2013 Infracțiunile contra înfăptuirii justiției din perspectiva noului Cod penal şi a Codului penal în vigoare. *Revista de Drept Penal* 3. 39–72.

European Commission 2013. január 30. Report from the Commission to the European Parliament and the Council on Progress in Romania under the Co-operation and Verification Mechanism – COM(2013) 47 final. (Letöltés dátuma: 2014. június 30., forrás: http://ec.europa.eu/cvm/docs/com_2013_47_en.pdf)

KARSAI, K.–SZOMORA Zs.–VIDA, M. 2013 *Anyagi büntetőjog. Különös rész, I.* Szeged.

MARCU, I.-C. 2010 Infracțiunea de încălcare a solemnității şedinței. *Caiete de Drept Penal* 4. 99–111.

Ministerul Justiției 2007 Anteproiectul noului Cod penal. *Caiete de Drept Penal* 2–3. 175–362.

POP, A. M. 2012 Influențarea declarațiilor în lumina prevederilor Noului Cod penal. *Caiete de Drept Penal* 3. 11–39.

PUŞCAŞU, V. 2014 *Noul Cod penal adnotat.* Bucureşti.

RADU, F. 2013 Răzbunarea pentru ajutorul dat justiției. *Revista de Drept Penal* 2. 55–62.

STRETEANU, F.–MOROŞANU, R. 2012 *Instituții şi infracțiuni în noul Cod penal. Manual pentru uzul formatorilor SNG.* Bucureşti.

TOADER, T.–MICHINICI, M.-I.–RĂDUCANU, R.–CRIŞU-CIOCÂNTĂ, A.–RĂDULEȚU, S.–DUNEA, M. 2014 *Noul Cod penal: Comentarii pe articole.* Bucureşti.

UDROIU, M.–CONSTANTINESCU, V.–HORIA, D. 2014 *Noul Cod penal. Codul Penal anterior.* Bucureşti.

VOICU, C.–UZLĂU, A.–TUDOR, G.–VĂDUVA, V. 2014 *Noul Cod de procedură penală. Ghid de aplicare pentru practicieni.* Bucureşti.

Acta Univ. Sapientiae, Legal Studies, **3**, 2 (2014) 215–233

Állam és egyház viszonya, az egyházak jogállása Romániában

Varga Attila
egyetemi docens
Sapientia EMTE, Kolozsvár

Összefoglalás. 1989 után Románia, a román állam megpróbálta rendezni az egyházakkal való viszonyát. Ennek megfelelően már az 1991-es új Alkotmányban szabályozta a vallásszabadságot és az egyházak jogállását, melynek alapja a felekezetek autonómiájának az elismerése.
Jelen tanulmány az állam és egyház meglehetősen összetett viszonyát mutatja be, valamint a Romániában elismert egyházak jogállását. Az állam és egyház viszonya alapvetően alkotmányjogi jellegű, hiszen szervesen kötődik olyan alapjogokhoz, mint a lelkiismeret-szabadság, a kifejezés- és szólásszabadság, valamint a vallásszabadság. A tanulmány bemutatja a legkülönbözőbb modelleket, melyek az állam és egyház viszonyában alakultak ki Európában és az Egyesült Államokban, elemzi az említett alapjogok tartalmát, valamint az egyházak jogállásának alkotmányos és törvényes keretét.
Mindez pedig azért lehet fontos, mert az elmúlt huszonöt évben kialakított viszony, annak jellemzői, eredményei és hiányosságai fontos fokmérője a romániai jogállamiságnak és demokratikus átalakulásnak.

Kulcsszavak: állam és egyház, vallásszabadság, lelkiismeret-szabadság

Abstract. The relationship between the church and the state, the legal status of the church in Romania
After 1989, the Romanian government tried to sort out the relationship between the churches.
Accordingly, in the new Constitution from 1991 they regulated the status of freedom of religion and the church, which is based on the recognition of the autonomy of the churches.
This study presents a rather complex relationship between state and church, as well as the status of recognized churches in Romania. The relationship between church and state is essentially constitutional in nature, as it is linked to fundamental rights such as freedom of conscience, freedom of speech and the phrase, as well as religious freedom. This study presents a wide variety of models that the relationship between church and state created in Europe and the United States, analyzes the content of those basic rights, and the constitutional and legal frame for the legal status of churches.

All this may be important, because this relationship is developed in the past twenty-five years, its features, the results and the shortcomings are an important indication of the Romanian rule of law and democratic transformation.

Keywords: state and church, freedom of religion, freedom of conscience

I. Bevezetés

Az 1989 előtti diktatórikus politikai rendszer egyik sajátos vonása a világnézetileg elkötelezett ateista állam, mely a vallást tagadta, az egyházakat, egyházi vezetőket üldözte vagy éppen saját céljaira felhasználta, illetve önfeladó, önmegtagadó együttműködésre kényszerítette.

A rendszerváltást követően az egyházak elsősorban saját erejükből viszonylag gyorsan talpra álltak, és igyekeztek betölteni hagyományos vallásos és társadalmi szerepüket. Az új, demokratikus politikai rendszer keretében pedig az állam meg kellett határozza viszonyulását a vallásos jelenséghez és az egyházakhoz. Ezt az önmeghatározást és viszonyulást az 1991-ben elfogadott új Alkotmány rögzítette és a 2003-ban elfogadott alkotmánymódosítás kiegészítette és finomította.

Jelen tanulmányban az állam és egyház viszonyának két fő aspektusát mutatom be, nevezetesen az állam és egyház viszonyát meghatározó alapjogokat, úgymint a lelkiismereti és vallásszabadság tartalmát, valamint az állam és egyház intézményi és funkcionális viszonyát, mely az egyházak jogállásában jut kifejezésre.

Elöljáróban rögzítenünk kell, hogy az állam és egyház közötti viszony elsősorban az alkotmányjog tárgykörébe tartozik, elemzése és magyarázata tehát az alkotmányjogból, valamint a hatályos alaptörvényi rendelkezésekből kell hogy kiinduljon.

Mivel magyarázható e kérdéskörnek a kötődése az alkotmányjoghoz?

A neves filozófus, Heller Ágnes egy tanulmányában megállapítja, hogy „A modernitást megelőző minden világkorszakban a vallás volt az uralkodó világmagyarázat. A vallás szolgáltatta a tudást, az erkölcsöt, szentesítette az uralkodót és az uralkodás formáit. A mindennapi élet és az emberi tevékenység minden formája a vallás autoritásának volt alávetve."[1] A modern állam azonban szekularizált állam, ami alapvetően az állam és egyház szétválasztását jelenti. „A modernitás világában azonban – folytatja megállapításait Heller Ágnes – a tudomány lett az uralkodó világmagyarázat. A tudást (a világról) a tudomány szolgáltatja (…), mely nem avatkozik az erkölcsbe és politikába. Az erkölcs, a politika, a művészet és a mindennapi élet irányításában egyetlen hatalom sem foglal el kivételezett szerepet."

Ugyanakkor a modern, demokratikus politikai rendszerek világában az államnak kell szabályoznia a társadalmi magatartásformákat, az erkölcsi, jogi alapértékeket, valamint az „uralkodás", helyesebben szólva a hatalomgyakorlás formáit. Ezt pedig

1 Heller 2000. 110.

elsődlegesen és általánosan a politikai és jogrendszer egészét meghatározó módon az alkotmány szabályozza. Az alkotmánnyal szemben támasztható alapkövetelmény, hogy kifejezze a társadalmi közmegegyezés minimumát, hogy az alaptörvény, és benne a legalapvetőbb erkölcsi, jogi, politikai alapértékekkel, egy világnézetileg semleges (de nem értéksemleges) állam fogadja el és biztosítsa érvényesítésüket.

A vallásnak és egyházaknak megszűnt a monopolhelyzetük a világi hatalom gyakorlásában, mi több: ki is vannak zárva ennek közvetlen gyakorlásából. Továbbá nem ellenőrzik sem a tudományt, sem a politikát, de megmaradt szellemi hatalmuk és hatásuk a társadalom tagjainak világnézetére, magatartására, erkölcsi értékrendjére.

Mindezek okán és következményeként kell beszélnünk az egyházak és az állam viszonyáról mint alkotmányjogi kérdésről, melyet elsődlegesen az alkotmány szabályoz.

Továbbá fontos tisztáznunk azt, hogy akkor, amikor az egyházak vallási felekezetek alkotmányjogi szabályozásáról beszélünk, az állami egyházjog sajátos területén vagyunk. Az állami egyházjog az állami, világi jog azon része, amely az egyházak jogállását, valamint az egyházak és az állam legkülönbözőbb jogi viszonyait szabályozza. Az állami egyházjog forrása maga az állami jogforrási rendszer, kezdve az alkotmánnyal, a parlament által hozott törvényeken keresztül a többi közhatóság, elsősorban a kormány által elfogadott jogszabályokig.

Ettől pontosan meg kell különböztetnünk az egyházjogot (kánonjogot), mely az egyes felekezetek, egyházak belső joga, az egyházi jogalkotó által alkotott jog. Ez azt jelenti, hogy az egyházak rendelkeznek saját jogszabályi rendszerrel, jogrendszerrel, amely alapján az állam által elismerten, szabadon és autonóm módon működhetnek. Jelen tanulmánynak nem tárgya ez utóbbi, tehát a kánonjog bemutatása. A következőkben kifejezetten az állami egyházjog keretében az egyházak és az állam viszonyát, valamint az egyházak jogállását alapvetően meghatározó alkotmányjogi kérdések, szabályozások kerülnek elemzésre.

II. Állam és egyház viszonyának modelljei

Azt megelőzően, hogy a román állami egyházjog egyes aspektusait, állam és egyház viszonyát meghatározó szabályozásokat és a Romániában, törvényben elismert egyházak/felekezetek jogállását ismertetnénk, szükséges a létező, az állam és egyház viszonyában kialakult modelleknek a rövid bemutatása, mely révén a romániai megoldás is vagy besorolható, illetve jellemezhető valamely modellel, vagy egy sajátos román modell képe tárul elénk.

Az állam és egyház viszonyának több, történelmileg, felekezetileg és politikailag meghatározott modellje alakult ki. E modellek közötti legalapvetőbb különbség abban határozható meg, hogy az állam világnézetileg semleges, avagy

ideológiailag elkötelezett. Ez utóbbiak rendszerint olyan diktatórikus politikai rendszert működtető államok, melyek nem ismerik el a vallásszabadságot mint alapvető emberi jogot, következésképpen olyan ateista világnézetet vallanak, melynek fő jellemzője a kirekesztés, a vallásos meggyőződés és az egyházak üldözése. Másrészt pedig beszélhetünk olyan kizárólagosságot hirdető, fundamentalista, vallásos meggyőződést valló államokról (például egyes iszlám fundamentalista államok), amelyek a vallásszabadságot szintén nem fogadják el, mint ahogyan semmilyen más felekezetet, illetve vallást nem ismernek el, hanem sok esetben tiltanak vagy üldöznek.

Az európai vagy tágabb értelemben a nyugati demokratikus államok világnézetileg semlegesek. Ugyanakkor ez az állam és egyház közötti viszonyokban, az egyes államokban, különböző formákban, módokon, modellek szerint alakult ki. A kérdés kiváló magyarországi szakértője, Schanda Balázs ezzel kapcsolatosan megállapítja, hogy „A világnézetileg semlegesnek tekinthető államok korántsem azonosak, de gyakran még csak nem is azonos elvek alapján alakították ki az egyházakkal való viszonyt, egymásnak szinte ellentmondó kereteket adva a vallásszabadság jogának. Így Európában az államegyházi berendezkedéstől a laicista elválasztásig a legkülönbözőbb megoldások élnek egymás mellett”.[2] A következőkben az említett szerzőt idézve, az általa megkülönböztetett öt modellt mutatom be.[3]

1. Államegyházi modell. Ez a típusú berendezkedés mintegy történelmi öröksége valamennyi európai államnak, hiszen az állam és egyház évszázadokig szervesen összefonódott. Lényegében valamennyi európai államban végbement az állam és egyház szétválasztása, ugyanakkor az állam és egyház kapcsolata továbbra is fennmaradt, de ennek „intenzitása” eltérő.

Az államegyházi modell sem az állam és egyház összefonódását jelenti, hanem sokkal inkább valamely felekezet dominanciájából adódó privilegizált megítélést és preferált bánásmódot. Ezt legmarkánsabban Görögország alkotmánya fogalmazza meg, mely uralkodó vallásként ismeri el az ortodox egyházat, mely ezáltal államegyházi státust élvez. Görögországban a vallásszabadság és a hozzá köthető jogosultságok meglehetősen korlátozottak, olyannyira, hogy az állam a vallási kisebbségekkel szemben is védi az uralkodó vallást.[4]

Bizonyos vonatkozásokban az ortodox egyház privilegizált helyzete tapasztalható Romániában is, ugyanakkor a román megoldás mégsem sorolható kifejezetten az államegyházi modellbe, ugyanis a szabályozás szintjén az állam és egyház elválasztása megtörtént, mi több, az együttműködő elválasztás modelljére jellemző vonások is léteznek.

2 Schanda 2000. 191.

3 Schanda 2000. 192–206. Az állam és egyház viszonyát jellemző öt modell ismertetését Schanda Balázs művéből, a jelzett fejezetből vettem át.

4 Ennek érzékletes példája, hogy Görögország állami iskoláiban is csak ortodox vallású személy taníthat.

Az államegyházi modellbe sorolhatók a görögországi gyakorlattól teljesen eltérő megoldásokat alkalmazó Észak-Európa protestáns államai (Anglia, Skócia, Dánia, Norvégia, Finnország), ahol megőrizték az államegyházi berendezkedést. Ugyanakkor az egyéni vallásszabadság hatékony biztosítása révén, és mivel a kisebbségi felekezetek tevékenysége az államegyházzal szemben sem esik korlátozás alá, ezeket az államokat akár világnézetileg semlegeseknek is lehetne tekinteni. Az tapasztalható, hogy ha azonosulnak is egy vallással, illetve egyházzal, a többi elismert felekezet irányába teljes körű toleranciát gyakorolnak.

2. A radikális elválasztás modellje. Az állam és egyház radikális elválasztása két némileg eltérő formában és irányban nyilvánult meg, ezek pedig az Amerikai Egyesült Államok modellje, a másik Franciaország megoldása.

Az Egyesült Államok Alkotmányának 1791. évi 1. Kiegészítése által az alapító atyák a vallásszabadság biztosítékát abban látták, hogy tilalom alá vonták az egyházak intézményesített támogatását. Ebből az alkotmányi tételből építette föl a Legfelsőbb Bíróság az „elválasztás falának" elvét.[5] Ennek gyakorlati tartalma abban állt, hogy az állam vagy állami szerv – a vallásszabadság megóvása végett – nem részesíthet támogatásban semmilyen vallást. Másrészt azonban az állami életet körülveszik vallásos jelképek, a vallásos jellegű eskün és állami szervek működéséhez kapcsolódó imádságokon túl még a bankjegyeken is vallásos tartalmú jelmondat olvasható. Az elmúlt évtizedekben az „elválasztás fala" lényegesen alacsonyabbá vált, hiszen jelenleg az Egyesült Államok sokrétű direkt és indirekt támogatásban részesíti a vallási közösségeket, illetve intézményeket (például jelentős adókedvezmények formájában).

A másik iránya a radikális elválasztásnak Franciaországban tapasztalható, mely azonban a nagy francia forradalom és az azt követő évszázad egyházpolitikája keretében a radikális elválasztás, oka, indítéka alapvetően egyházellenes, antiklerikális és katolikusellenes – tehát nem semleges – feltevéseken alapult. Az eredeti cél nem a világnézetileg semleges állam megteremtése volt, hanem a közélet és különösen az oktatás teljes elvilágiasítása, az egyházi befolyás megszüntetése és magánszférába szorítása. Az első világháború után tapasztalható egyfajta enyhülés, ami a de Gaulle-korszakkal új lendületet kapott. Azóta Franciaország is

5 A szigorú elválasztásnak ezt a „doktrínáját" az amerikai Legfelső Bíróság egy ügyben hozott döntésének indoklásában fogalmazta meg. „Sem az államok, sem a szövetségi kormányzat nem alapíthat egyházat. Nem hozhat olyan törvényt, amely támogat valamely vallást vagy valamennyi vallást, vagy egyik vallást előnyben részesítené a másikkal szemben. Nem kényszeríthet vagy befolyásolhat valakit templom látogatására vagy az attól való távolmaradásra, vagy bármely vallásban való hitének vagy hitetlenségének megvallására. Senki sem büntethető vallásos hit vagy hitetlenség elfogadása vagy gyakorlása, templomba járása vagy attól való távolmaradása miatt. Semmilyen nagy vagy kis összegű adó nem vethető ki vallásos tevékenység vagy intézmény támogatására, bárhogy is nevezzék, vagy bármely formáját is válasszák a vallás tanításának és gyakorlásának. Sem az államok, sem a szövetségi kormányzat nem vehet részt nyíltan vagy titokban vallási szervezetek és csoportok működésében és viszont." Everson v.s. Board of Education ügy, 1947.

támogatja az egyházi oktatást, illetve egy sor eredetileg egyházellenes intézkedés, mint amilyen a templom- és plébániaépületek századelőn történt államosítása, mára az egyháztámogatás indirekt formájává alakult, hiszen így az épületek fenntartási költségeit döntően közpénzekből biztosítják.

Azzal, hogy Franciaország a radikális elválasztással az egyházat a magánszférába szorította, ezzel megszüntette az egyházakkal való együttműködést, és ebben a kapcsolatban nem a semleges, hanem a közömbös állam képe jelent meg, mely együtt járt a vallásszabadság korlátozásával is.

Megállapítható, hogy az állami finanszírozás tilalma eltérő következményekkel járt a két országban. Míg Franciaországban az egyház a mai napig súlyos szegénységben él, addig az Egyesült Államokban számtalan vallási közösséget professzionálisan szervezett adománygyűjtési akciók és gazdasági vállalkozások tartják el.

3. A kapcsolódó (együttműködő) modell. Ez leginkább Közép-Európa német nyelvű államaiban, Németországban, Ausztriában és Svájcban, ennek különösen német nyelvű kantonjaiban alakult ki. E modellben a hangsúly az együttműködésen van, az állam pozitív semlegességet (és nem közömbösséget) tanúsít. Ezért az állam és egyház viszonyát a kapcsolódás vagy együttműködés kifejezésekkel lehet jelezni és jellemezni.[6] A kapcsolódó modell tagadja az államegyház létjogosultságát, és az elválasztással szemben a közjogi státuszt élvező népegyházakkal való együttműködés szükségességét hangsúlyozza. Különösen a vonatkozó német szakirodalom szerint az állam ugyan semleges és világi, de az alkotmányozó nem dönthet az elválasztás mellett, ami egyben azt is jelenti, hogy az államegyház alkotmányi tilalmából csak az intézményes összefonódás következik. Németország és Svájc kantonjainak többségében az állam segítséget nyújt az egyházfinanszírozáshoz a közjogi jogállással rendelkező népegyházak államilag nyilvántartott híveiktől járó adójának behajtásával. Ausztriában az egyházi hozzájárulás begyűjtését az egyház maga végzi, azonban az állam polgári jogi igénynek ismeri el ezt, és biztosítja a bírósági út igénybevételének lehetőségét.

4. Az együttműködő elválasztás modellje. Az elmúlt évtizedekben alakult ki Dél-Európa latin (katolikus) országaiban, ahol az állam és a katolikus egyház a liberális eszmék hatására még a 19. század végére elválasztásra került. A II. vatikáni zsinat után, a 20. század utolsó évtizedeiben, a katolikus egyház kezdeményezésére, szerződésekben kifejezett egyetértésben került sor az államegyháziság következetes felszámolására. Tehát ez az elválasztás nem egyoldalú, a gyengébb félre (az egyházra) kényszerített megoldás volt. Az állam változatlanul számol az

6 Érdemes megjegyeznünk, hogy a német kapcsolódó pozitív, aktív semlegességet biztosító modellnek négy tényezője van: a) az állam nem avatkozik be, a vallási szervezetek autonómak. Az állam nem lehet abszolút, közömbös, mert az a vallásellenes nézetek előnyben részesítése és így a beavatkozás egy formája lenne, b) az állam nem azonosul egyetlen világnézettel sem. Ez szintén nem közömbösség, mert az a szekularizált világnézettel való azonosulás lenne. Ez nem jelent technikai értékmentes államot, c) egyenlőség a felekezetek között a közjavak és közterhek elosztása során, d) együttműködés különböző tevékenységekben.

egyház meghatározó súlyával, és nem zárkózik el az együttműködés elől. Ezen együttműködés jellemzője a két fél autonómiájának kölcsönös elismerésén alapuló szerződéses szabályozás. Ezek garanciákat rögzítenek a vallásoktatás, az intézményi lelkipásztori ellátás, a tábori lelkészi szolgálat, az egyházi műemlékek és kulturális örökség védelme tekintetében.

Az elválasztással nem változott meg az egyházi házasságkötés állami elismerése, és fönnmaradt az iskolai hitoktatás is. Az állam, szerződés alapján, Olaszországban és Spanyolországban a jövedelemadó rendszeréhez kapcsolódó kedvezménnyel váltotta föl a korábbi közvetlen egyházfinanszírozást. Ez utóbbi azt jelenti, hogy az adófizető állampolgár évről évre nyilatkozatot tesz, hogy jövedelemadójának meghatározott hányadát valamelyik egyház támogatására vagy egyéb közcélokra fordítsák.

5. A konvergáló (vegyes) tendenciák és modellek. Az elmúlt évtizedekben, különösen a kelet-közép-európai államok 1989-es politikai rendszerváltása után leginkább éppen ezekben az országokban létrejöttek olyan vegyes modellek, melyek az előzőekben ismertetett megoldások különböző vonásait ötvözték. Természetesen a kelet-közép-európai rendszerváltó államok sem egységesek ezekben a megoldásokban. A kommunista ideológia egyik fő iránya az ateizmus, tehát a vallásos meggyőződés és az egyházak üldözése, ellehetetlenítése. Ezekben az országokban, még ha formálisan alkotmányaikban megfogalmazódott is a lelkiismereti szabadság, a vallásszabadság, a gyakorlatban leginkább ennek ellenkezője érvényesült. Ugyanakkor a vallás- és egyházellenesség sem volt egyforma intenzitású ezekben az országokban. Mindezekből következően szinte természetes megoldás volt a rendszerváltás után az együttműködő elválasztás modellje, amely közös jellemzője a jelenlegi kelet-közép-európai államoknak, de jelentős eltérések vannak a Csehországban, Lengyelországban, Magyarországon vagy Romániában kialakított szabályozásokban és gyakorlatban. Van, ahol az állam és egyház közötti kapcsolat szorosabb, és ez jogszabályokban is egyértelműen szabályozott. Példaként lehet említeni, hogy az egyházi házasságkötést több állam is elismeri világi joghatással bírónak (Horvátország, Lengyelország, Szlovákia). Másrészt a német típusú egyházi adórendszer sehol nem alakult ki. Az iskolai hitoktatás szinte mindenütt bekerült az oktatási rendszerbe, legtöbb helyen fakultatív jelleggel, de van, ahol kötelezővé vált. Az egyházi ingatlanok visszaszolgáltatása, már ott, ahol ez – még ha részlegesen is, de – megtörtént, komoly társadalmi vagy különösen felekezetközi feszültséget okozott például Csehországban és Romániában.

III. A „román modell”, az állam és egyház viszonyrendszerének romániai jellemzői

Románia szekularizált világi állam, ahol az állam és egyház szétvált, ugyanakkor a közgondolkodásban, valamint a politikai és joggyakorlatban a közhatóságok privilegizált helyzetet biztosítanak a román ortodox egyháznak.

Következésképpen a román megoldásra, miközben kétségtelenül jellemző az együttműködő elválasztás, ha nem is olyan mértékben és mélységben, de jelen van a görög típusú államegyházi modell némely vonása.

Ezt jól tükrözi az a szándék, mely a 2013-as (sikertelen) alkotmánymódosítás során, széles körben támogatott javaslatban fogalmazódott meg, mely szerint a román ortodox egyháznak a többi egyházakkal együtt jelentős szerepe volt a modern Románia megteremtésében. Másrészt, ami ennél a szimbolikus megfogalmazásnál (ami végül nem került elfogadásra, mivel az egész alkotmánymódosítási eljárás elakadt) sokkal többet jelent, hogy lényegében 1990 óta a mindenkori politikai vezetés kialakított az ortodox egyházzal egy lényegében aránytalan, ellenőrizhetetlen és átláthatatlan, egyébként pedig meglehetősen nagyvonalú anyagi támogatási rendszert. A többi, törvényben elismert egyházzal kapcsolatosan azonban egy pályáztatási rendszeren és szigorú elszámoltatáson alapuló, helyenként/felekezetként túlbürokratizált támogatási, finanszírozási rendszert alakított ki.

Az állam és egyház viszonyának román modelljét a lelkiismereti szabadságról és az egyházak jogállásáról szóló 2006. évi 489-es törvény (továbbiakban: *törvény*) szabályozza, illetve határozza meg.[7]

E szabályozásnak van egy alapvetőnek tekinthető ellentmondása, mely kiderül egyrészt a szabályozás szellemiségéből és ennek a valósággal való összevetéséből, másrészt bizonyos konkrét normaszövegekből is.

Ez utóbbi vonatkozásában egyrészt a törvény kimondja, hogy „Romániában nincsen államvallás, az állam semleges bármely vallásos meggyőződés vagy ateista ideológia irányában”. Ugyanakkor már egy korábbi cikkben előírja, hogy „A román állam elismeri a Román Ortodox Egyház és a többi, állam által elismert egyház és felekezet Románia nemzeti történelmében és a román társadalmi életben betöltött fontos szerepét”. A két idézett rendelkezés azért mond ellent egymásnak, mert az állam felekezeti, világnézeti semlegességének fogalmába nem fér bele, hogy az egyházak, felekezetek sorában az egyiket kiemelten nevesítse. Ez még akkor sem elfogadható, ha a román állampolgárok többségének a felekezetéről (egyházáról) van szó. Az ilyen típusú szabályozás éppenséggel azon államok szabályozására jellemző, ahol létezik egy többségi (netán uralkodónak nevezett) államvallás.

7 A vallásszabadságról és az egyházak általános jogállásáról szóló 2009. évi 489-es számú törvény, megjelent a Hivatalos Közlöny 2007. évi 11-es számában.

Másrészt a másodikként idézett normaszöveg, amely jogi tartalommal és konzisztenciával nem rendelkezik, már csak azért is problematikus, mert a román állam évtizedekig üldözte vagy szisztematikusan zaklatta az egyházakat, azok vezetőit és híveit, egyeseket betiltott, mások normális létét és működését akadályozta, vagy éppen ellehetetlenítette. Következésképpen egy törvényben megfogalmazott nyilatkozat sokkal inkább ezen állami praktikák el- és beismerését, valamint a jóvátételt, a kárpótlást kellene hogy kimondja.

Ugyanakkor a „román modell" annyiban sajátos és tekinthető egyfajta vegyes modellnek, hogy miközben kétségtelenül létezik a román államnak egy, a politikai és joggyakorlatában világosan kimutatható felekezeti elfogultsága, ugyanakkor törvényi szinten kijelenti, hogy az állam semleges, hogy különböző módon elsősorban anyagilag (például adókedvezmények formájában) támogatja az egyházakat.

A gyakorlatban, miközben különböző módokon ténylegesen biztosít bizonyos támogatást a felekezetek számára, kevésbé átlátható módon aránytalanul, előnyösebb formában támogatja a többségi ortodox egyházat.

Bár a törvény rögzíti, hogy az egyes felekezetek a törvény és a közhatóságok előtt egyenlők, mi több, hogy az állam, a közhatóságokon keresztül, egyetlen felekezet számára sem fog indokolatlan előnyöket, előjogokat biztosítani vagy azokat favorizálni. Valójában azonban a gyakorlat azt mutatja, hogy az ortodox egyház kivételezett, privilegizált helyzetben van a felekezetek között. Lényegében létrejön egy többségi egyház és kisebbségi egyházak közötti, a puszta számszerűségen messze túlmutató viszonyrendszer, ami egyházi intézmények vonatkozásában különösen, még a fogalom szintjén (többségi – kisebbségi egyházak) is elfogadhatatlan.

Így például az a rendelkezés, miszerint „a román állam közhatóságai révén támogatja a Romániában elismert felekezetek külföldi kulturális, spirituális és szociális tevékenységét",[8] valójában csak az ortodox egyház vonatkozásában mondható igaznak, hiszen semmilyen nem ortodox felekezetet nem részesít ilyen típusú támogatásban. Ez pedig sokkal inkább az államvallás modelljére jellemző, semmint a világnézetileg semleges állam modelljére.

Természetesen csupán néhány szabályozási és alkalmazási példával illusztrált jellemző, hiszen a következő két fejezetben részletesen lesz szó a vallásszabadság fogalmáról, tartalmáról, valamint a romániai egyházak jogállásáról.

IV. Lelkiismereti és vallásszabadság

A román alkotmányjogi szakirodalomban egyik általánosan elfogadottnak tekinthető meghatározása, értelmezése szerint a lelkiismereti szabadság a természetes személy azon lehetősége, hogy rendelkezzen valamely világnézettel és azt kifejezze magánszférában vagy közösségben, legyen vagy nem valamely vallásos

8 A törvény 9-es cikkének (4) bekezdése.

meggyőződése, tartozzon avagy nem egy vallásos felekezethez, megtartsa vagy nem az adott felekezet szertartásait.[9] Tehát a szakirodalom és a szabályozás is a lelkiismereti vallásszabadság fogalmába tartozónak nyilvánítja ennek aktív és passzív formáit, megnyilatkozásait.

A lelkiismereti szabadság, meglehetősen összetett alapjog, mely több részjogot, illetve szabadságjogot foglal magába. Ezek jellege egyben meghatározza az állam kötelező viszonyulását ezen, jogok, jogosítványok tiszteletben tartásához, érvényesítésük biztosításához, amelyben kifejezésre jut egyrészt a szabad egyén és a hatalmat gyakorló állam sajátos viszonya, másrészt az állam és az egyház nagy múlttal rendelkező, de jelenleg új alapokon álló kapcsolata.

Általánosan szólva az ember világról alkotott elképzelése, világképe kétféle lehet: vallásos vagy nem vallásos. Ebben, ennek kialakításában, megvallásában az egyén abszolút szabadsággal kell hogy rendelkezzen.

Ez hozzátartozik az egyén humán mivoltához, emberi minőségéhez, emberi méltóságához. A lelkiismereti szabadságot nem is lehet csak az egyenlő emberi méltósághoz való jogból levezetni. Ugyanakkora lelkiismereti szabadság három további olyan jogot, szabadságot foglal magába, mint vallásszabadság, a gondolkodás és a kifejezés szabadsága.

A vallásszabadság tartalmára vonatkozólag fontos megállapítást tartalmaz a nemzetközi jog, pontosabban az ENSZ Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmányának 18-as cikke, mely kimondja, hogy a gondolat-, a lelkiismereti és a vallásszabadság a személy azon szabadsága, hogy vallása, meggyőződése legyen vagy fogadjon el, ezt egyénileg vagy közösségben kinyilváníthassa, mégpedig felekezetben, szertartásokban, gyakorlatokban és oktatásban. Ez a meghatározás is egyértelműen utal a vallásszabadság egyéni, alapjogi és intézményi oldalára. A vallásszabadság esetében jól elkülöníthető e jog, alanyi és intézményi oldala.

A vallásszabadságnak megvannak a maga egyéni jogosultságai, intézményi vonatkozásban pedig alapvető kérdés az állam és egyház viszonya, hogy az állam miként szabályozza az egyházak jogállását.[10]

A vallásszabadság joga tehát két egymástól viszonylag elkülönülő és önmagában is szerteágazó dimenzióban helyezkedik el, az egyik a vallásszabadság egyéni alapjogi összefüggései, a másik államszervezeti-intézményi kérdésekre, az állam és egyház viszonyára vonatkozik.[11]

A vallásszabadság egyéni alapjogi dimenzióját olyan jogosultságok alkotják, mint a lelkiismereti meggyőződés szabad megválasztása, a vallás gyakorlásának szabadsága (kultuszszabadság), valamint a meggyőződésből fakadó, a társadalmi és állami renddel konfliktust eredményező magatartások elutasítása (katonai szolgálat, vallási ünnepen történő munkavégzés megtagadása stb.). A román alap-

9 Muraru 1999. 32.; Muraru 2008. 283.
10 Paczolay 2003. 526.
11 Paczolay 2003. 531.

törvény előírja, hogy a gondolkodás, a vélemények és a vallásos meggyőződések szabadsága semmilyen formában nem korlátozhatók.[12] Ebből adódik – és az emberi méltósághoz való általános jogból vezethető le – a vallás miatti diszkrimináció tilalma, ugyanis senkit nem érhet hátrány lelkiismereti és vallási meggyőződéséért. Ezt egyébként az állampolgárok közötti diszkriminációmentes jogegyenlőség alkotmányos alapelve is előírja.[13]

A vallásszabadság más összefüggésben mint kommunikációs alapjog is megjelenik, hiszen összefügg a gondolatszabadsággal, a véleménynyilvánítás és a kifejezés szabadságával. Ezt a felfogást tükrözi az alkotmányi szabályozás, mely a vallásszabadságot a gondolkodás- és a véleménynyilvánítás szabadságával együtt és a kifejezés szabadságával összefüggésben szabályozza.[14]

A vallásszabadság tartalmának meghatározásakor abból kell kiindulnunk, hogy ennek két aspektusa van, nevezetesen egyfelől a vallásos hit, a vallásos meggyőződés léte, ennek megválasztása, másfelől az ebből fakadó cselekvés, vallásos gyakorlat, szertartás. Az első aspektusát a vallásszabadságnak (a hit, a meggyőződés) abszolút jognak tekinthetjük, ahogyan a fentiekben is jeleztük az alkotmány szövege szerint, ez nem korlátozható semmilyen formában. Ugyanakkor a második aspektus, a vallásos meggyőződésből származó sokrétű, konkrét cselekvés, már nem lehet abszolút jog, hiszen ez bizonyos alkotmányi és ennek megfelelő törvényi korlátozásoknak vonhatók alá. Egyszerűbben, jogilag, normatívan a hit nem korlátozható, de a cselekvés igen. A vallásszabadság tartalmára vonatkozó ezen két aspektusa és ezek eltérő jogi megítélése biztosíthatja egyrészt a vallási türelmet és toleranciát, illetve lehet a társadalmi béke alapja.

A vallásszabadság alkotmányos joga azonban, mint lelkiismereti szabadság, magában foglalja a vallástalansághoz való jogot, a vallás elutasítását, a felekezeteken kívüliséget vagy éppen az ateista világnézetet is. A magyar alkotmányjogi szakirodalomban Ádám Antal szerint a lelkiismereti szabadság „az emberi személyiség szellemi, világnézeti, erkölcsi, érzelmi beállítottságából eredő, az egyén felelősségi értékrendje által áthatott és mérlegelt meggyőződés szabadságát jelenti. A meggyőződés vallási szempontból lehet vallásos, vallásellenes vagy közömbös."[15]

12 Az Alkotmány 29-es cikkének (1) bekezdése.

13 Az Alkotmány 4-es cikkének (2) bekezdése.

14 Az Alkotmány 29-es és 30-as cikkelyei.

15 Ádám Antal a vallásszabadságnak mint jognak a következő magyarországi részjogosítványait nevesítette: 1. a vallás elfogadása, 2. megválasztása, 3. megváltoztatása, 4. elhagyása, 5. nyilvános vagy magánkörben, másokkal közösen vagy egyénileg szertartások révén vagy más módon történő gyakorlása, 6. megvallása, 7. megvallásának mellőzése, 8. egyéni megtanulása, 9. iskolai vallásoktatásban való részvétel, 10. vallás tanítása, 11. a valláshoz tartozás állami nyilvántartásba vétele tilalmának érvényesítése, 12. az előírt feltételek követésével másokkal együtt vallási közösség, egyház alapítása, 13. az egyház életében, szertartásaiban való részvétel, 14. gyermekei iskolai vallásos nevelésének megválasztása, 15. hivatali esküjében vallásos megerősítés alkalmazása, 16. vallási alapú hátrányos megkülönböztetés, diszkrimináció

A vallásszabadságról és az egyházak jogállásáról szóló román törvény, mint ahogyan címe is jelzi, két kérdéssel foglalkozik.

A törvény előírásai a vallásszabadságot a gondolkodásszabadsággal és a lelkiismereti szabadsággal együtt értelmezi. Ez olyan rendelkezésekben jut kifejezésre, mint amelyik előírja, hogy senki sem akadályozható vagy kényszeríthető arra, hogy valamely véleményt elfogadjon vagy valamely vallásos felekezethez csatlakozzon, és ezen személyes választásáért semmilyen diszkrimináció nem érheti. A törvény hangsúlyozza, hogy a vallásszabadság egyidejűleg tartalmazza, magába foglalja egyrészt valamely vallásos meggyőződés elfogadását, egyéni és közösségi megvallását, felekezethez való tartozást, a vallásos szertartások és rítusok nyilvános gyakorlását, másrészt pedig ezek elutasítását, vagyis a vallásszabadság szerves része annak a jognak az elismerése, hogy valaki ne legyen vallásos.[16]

A vallásszabadság törvényi szabályozásának további fontos eleme a gyermekek vonatkozásában az, hogy kizárólag a szülőknek, illetve a törvényes gyámoknak van jogok kiskorú gyermekeik felekezeti hovatartozásukat eldönteni illetve vallásos nevelésükről gondoskodni.[17] A 14. életévét betöltött kiskorú személy vallása csak ennek beleegyezésével változtatható meg. A 16. életévét betöltött gyerek egyedül választhatja meg felekezeti hovatartozását.[18] A vallásszabadság tartalmának meghatározásában fontos szerepe van a bírói joggyakorlatnak és különösen az Alkotmánybíróság esetgyakorlatának.

A román Alkotmánybíróság a lelkiismereti szabadságot előíró alkotmányi szabályozással (29-es cikk) kapcsolatos döntéseiben néhány elvi jellegű észrevételt fogalmazott meg, amely értelmezi, magyarázza a szabályozás tartalmát, bár nincsen egy gazdag alkotmánybírósági esetgyakorlat, illetve egy átfogó, jogfejlesztő jellegű magyarázó érvrendszer és elvi megállapítás. Az alkotmánybíróság egy döntésében kifejti, hogy a lelkiismereti szabadság romániai alkotmányos szabályozása összhangban van az alapvető emberi jogok és szabadságok Európai Egyezményének 9. cikkelyével. Ezen túlmenően megállapítja, hogy a lelkiismereti szabadság belső (bensőséges) tartalmát illetően abszolút jog, és csak külső megnyilvánulásai vonatkozásában tekinthető relatívnak. Mindez pedig sajátos pozitív vagy negatív tartalmú kötelezettséget ró az államra.[19]

A vallásfelekezetek autonómiájának koncepciójáról az Alkotmánybíróság kifejti, hogy ez az állam és egyház szétválasztása nyomán jelent meg, és mind az államnak, mind az egyháznak megvan a sajátos feladat- és hatásköre, melyek nem

tilalma, 17. vallási fogantatású lelkiismereti meggyőződés alapján fegyveres katonai szolgálat megtagadása és helyette más kötelező polgári szolgálat vállalása, 18. A vallásszabadságból fakadó jogok megvalósulásának állami támogatása és ezek védelme. Ádám 2000. 121–122.

16 A törvény 1-es cikkének (2) bekezdése, valamint a 2-es cikk.

17 A törvény 3-as cikkének (1) bekezdése.

18 A törvény 3-as cikkének (2) bekezdése.

19 Az Alkotmánybíróság 2009 évi 845-ös számú Döntése, megjelent a Hivatalos Közlöny 2009. évi 524-es számában.

keresztezik egymást. A felekezeti autonómia tartalmát illetően megállapítja, hogy ez vonatkozik a felekezetek jogalkotásának, valamint saját statútumaik alapján történő önkormányzásának, önigazgatásának, valamint bíráskodásának állam által is elismert képességére. Ilyen értelemben idézve az Európai Emberjogi Bíróság joggyakorlatát is megerősíti, hogy az autonóm vallási közösségek léte elengedhetetlen egy demokratikus társadalomban.[20]

Továbbá megemlíthető, hogy az Alkotmánybíróság kimondta egyrészt a lelkiismereti szabadság és a kifejezés, a véleménynyilvánítás szabadsága közötti megkerülhetetlen kapcsolatot, hiszen ez éppen a belső vallásos meggyőződések, gondolatok, vélemények kinyilvánításának, kifejezésének a legkülönbözőbb eszközökkel történő biztosítását kell hogy jelentse. Másrészt az említett két szabadság, a lelkiismereti és a véleménynyilvánítás szabadsága szintén szoros kapcsolatban van az egyesülési szabadsággal, mint a gondolatok, a vélemények és a vallásos meggyőződés kifejezésének kollektív formái.[21]

Végezetül, ebben a vallásszabadsággal csak vázlatosan foglalkozó fejezetben, érdemes még megemlítenünk a vallásszabadsággal kapcsolatos néhány potenciálisan létező konfliktushelyzetet és az ezekre adott szabályozási válaszokat. Ilyen konfliktusok a hittérítés, a hit terjesztésének módja, a vallási ünnepen történő munkavégzés, illetve a szombati, vasárnapi munka, a vasárnapi kereskedelem tilalma, a különböző tisztségek betöltéséhez kötődő eskütétel vallásos formulájának a kötelező jellege.

A vallásszabadság alapjoga szükségszerűen együtt értelmezendő a véleménynyilvánítás és a kifejezés szabadságaival. Tartalmilag ez a hit, hitelvek, hittételek terjesztésének lehetőségét, meggyőzést vagy akár toborzást jelenti. Ugyanakkor ez a cselekmény nem sértheti a közrendet, a közbiztonságot, a közerkölcsöt és mások alapjogait és szabadságait. A román munkatörvénykönyv lényegében főszabályként tiszteletben tartja a vallási ünnepeket, amelyeket az állam is munkaszüneti napnak minősít, a szombat és vasárnap pedig hivatalos munkaszüneti nap, melyeket lehetőség szerint a munkáltatóknak az egyéni munkaszerződésekben is tiszteletben kell tartsanak. Természetesen lehetnek olyan munkakörülmények vagy a munkáltatóknak olyan igénye, hogy a munkavállalók az említett napokon is dolgozzanak. A vasárnapi kereskedelem tilalma mint felvetés jelen van a közbeszédben, de jelentős társadalmi támogatása a gondolatnak nincsen, és kevéssé valószínű, hogy ilyen tartalmú szabályozást a román törvényhozás a közeljövőben elfogadna.

Bizonyos tisztségek betöltéséhez szükséges az eskütétel, például köztársasági elnök, a parlament tagjai, a miniszterelnök és a kormány tagjai, a polgármester

20 Az Alkotmánybíróság 2011. évi 448-as számú döntése megjelent a Hivatalos Közlöny 2011. évi 424-es számában.

21 Az Alkotmánybíróság 2008. évi 485-ös számú döntése, megjelent a Hivatalos Közlöny 2008. évi 431-es számában.

stb., és ezekben kifejezetten a különböző vonatkozó törvények, illetve maga az alkotmány írja elő a vallásos formulát.[22] A román közgondolkodás, közfelfogás ezt meglehetős nagy támogatással elfogadja, de nincsen elvi akadálya ezen utolsó mondat elhagyásának, ugyanakkor példa sem nagyon van arra, hogy a gyakorlatban ez elmaradna.

V. Az egyházak jogállása

A vallásszabadságnak mint alapvető emberi jognak a fentiekben az egyéni individuális aspektusait mint összetett tartalmú alapjogot elemeztük. Ugyanakkor a vallásszabadságnak van egy kollektív dimenziója, nevezetesen az a törvényben is elismert jog, hogy minden személynek joga van vallásos hitét közösségben kinyilvánítani.[23] A vallásos jelenség tehát részben az egyén legbelső, legszemélyesebb meggyőződésének a része, ugyanakkor olyan társadalmi jelenség, mely kifejezetten közösségi jellegű. Következésképpen a vallásszabadság számos jogosultság vonatkozásában olyan egyéni jogként jelenik meg, mely csak közösségben gyakorolható. Ezt az intézményi vonatkozást az egyházak, jogállásuk és állammal kialakult/kialakított viszonyrendszerük jeleníti és határozza meg. A következőkben az egyház alkotmányjogi fogalmát, jogállásukat meghatározó szabályozásokat és ezek alkalmazását elemezzük.

Az egyház alkotmányjogi fogalma kettős jelentésű, amennyiben egyrészt beszélünk ennek institucionális fogalmáról, melyben utal az egyházi intézményre, szervezetre, másrészt funkcionális fogalmáról, vagyis az adott egyház identitását meghatározó hitelvekről, értékekről, szellemiségről, szertartások rendszeréről (liturgiáról). Az előbbire inkább az „egyház" kifejezést, utóbbira pedig a „felekezet" fogalmát használjuk.[24]

Az egyház általános, mindkét aspektust magába foglaló jelentése meghatározott vallásos hit, meggyőződés kinyilvánítását, exteriorizálását jelenti.

A román alkotmány meghatározza az egyházak jogállását, ennek általános keretét, mely a tanulmány során már idézett, egyházak jogállásáról szóló organikus törvényben kerül részletes szabályozásra.

Az egyházak jogállásának alkotmányos kerete négy alapvető tételt rögzít, nevezetesen:

1. A vallásszabadság alapján az egyházak szabadok és szabadon szerveződhetnek saját statútumaik alapján, de a törvényben előírt feltételek mellett.

22 Az Alkotmány 82-es cikkének (2) bekezdése tartalmazza a köztársasági elnök esküjének a szövegét, amely az „Isten engem úgy segéljen!" kijelentéssel zárul.

23 A törvény 5-ös cikkének (1) bekezdése.

24 A román alkotmányos szóhasználatban is megkülönböztető a „Biserică" (egyház) és a „Cult" (felekezet) kifejezések használata.

2. Az állam és egyház viszonyát meghatározó elv az, mely szerint az egyházak autonómak az állammal szemben, és az állam támogatja az egyházakat.

3. Az egyházak egymás közötti viszonyukban tilos bármilyen vallásos gyűlöletkeltés szítása, alkalmazása.

4. Az egyházak felekezeti iskolákat tarthatnak fenn, melyek önálló oktatási formaként jelennek meg.

Ezt az alkotmányos keretet tölti meg tartalommal, konkrét, részletes szabályozással elsősorban a lelkiismereti szabadságról és az egyházak jogállásáról szóló törvény, valamint a tanügyi törvény.[25]

A következőkben ezt a négy tételt elemezzük részletesebben:

1. A hatályos jogrend szerint a vallásalapítás szabadsága biztosított. Ennek látszólag ellentmond az, hogy a törvény rögzíti az elismert felekezeteket, amelyekből Romániában szám szerint 18 van.[26] A törvény, szervezeti szempontból, különbséget tesz felekezet és vallásos társaságok (egyesületek), valamint vallásos csoportok között. Az első kettő jogi személyként kerül bejegyzésre, illetve ennek megfelelően működik és végzi tevékenységét, míg az utóbbi nem jogi személyként létezik. A vallásos közösségek szabadon dönthetnek arról, hogy mely szervezeti formát választják.[27] A felekezetek (egyházak), a vallásos egyesületek és a vallásos csoportok törvényben rögzített kötelessége, hogy tartsák tiszteletben az alkotmányt, a törvényeket, ne sértsék a közbiztonságot, közrendet, a közegészséget, a közerkölcsöt, valamint az alapvető emberi jogokat és szabadságokat.[28]

A vallásos egyesület magánjogi jellegű jogi személy, melyet természetes személyek hoznak létre, akik ennek keretében vallásos hitüket, meggyőződésüket megvallhatják, gyakorolhatják, illetve a törvényben előírt feltételek mellett ezek idővel felekezetekké alakulhatnak.[29]

A vallásos csoport pedig természetes személyeknek minden előzetes eljárások nélküli szabad egyesülése, s mint ilyen, nem rendelkezik jogi személyiséggel.[30]

---

25 Itt jegyzem meg, hogy e tanulmány keretében nem foglalkozom az egyházak vagyoni helyzetével, az egyházi ingó és ingatlan javakról szóló restitúciós törvényekkel, melyek jelentősen túlhaladják ennek a tanulmánynak a tartalmi kereteit.

26 A törvény melléklete rögzíti és ezek a következők, a törvényben használt sorrendben: 1. Román Ortodox Egyház, 2. Temesvári Szerb Ortodox Püspökség, 3. Római Katolikus Egyház, 4. Rómával Egyesült Román Görög Katolikus Egyház, 5. Örmény Egyház, 6. Régi Orosz Rítus Szerinti Keresztény Egyház, 7. Romániai Református Egyház, 8. Romániai Evangélikus Egyház, 9. Romániai Evangélikus Lutheránus Egyház, 10. Erdélyi Unitárius Egyház, 11. Romániai Baptista Keresztény Egyházak Szövetsége, 12. Romániai Keresztény Evangéliumi Egyház – Romániai Keresztény Evangéliumi Egyházak Szövetsége, 13. Román Evangéliumi Egyház, 14. Romániai Pünkösdista Szövetség, 15. Romániai Hetedik Napi Adventista Keresztény Egyház, 16. Romániai Zsidó Közösségek Federációja, 17. Muzulmán Felekezet, 18. Jehova Tanúinak Vallásos Szervezete.

27 Mindezeket a törvény 5-ös cikkének (2) és (3) bekezdése szabályozza.

28 A törvény 5-ös cikkének (4) bekezdése.

29 A törvény 6-os cikkének (2) és (3) bekezdése.

30 A törvény 6-os cikkének (1) bekezdése.

Az előbbiekkel szemben a felekezetek, az egyházak közhasznú jogi személyek, megszervezésüket és működésüket részben közvetlenül az alkotmány és a jogállásukról szóló törvény mint általános kerettörvény szabályozza, részleteiben, részletességükben azonban saját szabályzataik, kánonjaik. Elmondható tehát, hogy az egyház a jogi személyek önálló, sajátos típusa, melyet elsősorban rendeltetése, másrészt pedig jogosítványai különböztetnek meg a többi, állampolgárok által létrehozható szervezettípustól.[31]

2. A törvény elismeri az egyházak lelki, szellemi, nevelési, szociális, karitatív szerepét, valamint azt, hogy a felekezetek a társadalmi béke meghatározó tényezői. Mindez egyfelől szükségessé teszi, hogy az állam elismerje és biztosítsa az egyházak önállóságát, autonómiáját, ugyanakkor, elismerve ezeket a szerepeket és funkciókat, az államnak támogatnia is kell az egyházak tevékenységét. Ez a két elem – az egyházak autonómiája és az állam támogatása – meghatározó az egyház és állam jogilag szabályozott viszonyában.

Az egyházak autonómiája egyaránt jelent szervezeti (szerkezeti) és funkcionális autonómiát. Az önállóságnak mindkét pillére teljes körű és az állami beavatkozástól mentes. Az egyházak belső megszervezését, szervezeti életük belső struktúráját, hatóságaikat, szerveiket, intézményeiket, valamint belső közigazgatási működésüket, fegyelmi, bírói, jogorvoslati eljárásaikat saját statútumaik és egyéb jogszabályaik szabályozzák. A felekezetek/egyházak állami elismerése során az arra illetékes közhatóságok csak a statútumok alkotmányosságát vizsgálják, ezek konkrét szabályozásait nem érinthetik. Valamely felekezet/egyház elismerése kormányhatározattal történik, melyet a Hivatalos Közlönyben tesznek közzé, és amely bíróság előtt, a törvényben előírt feltételek szerint megtámadható.[32]

Mindez azt jelenti, hogy a felekezeteket/egyházakat nem az állam hozza létre, még csak nem is az állam engedélyezi, hanem egyszerűen elismeri, létüket jogilag tudomásul veszi. Az államnak az egyházak létével és működésével szemben támasztható követelménye lényegében ugyanaz, amit a társadalom is minimálisan megkövetel az államtól, nevezetesen hogy az alkotmányos/törvényes kereteket, a közrendet, közbiztonságot, a közerkölcsöt és az alapvető emberi jogokat tiszteletben tartsa.

3. Az egyházak a törvény és a közhatóságok előtt egyenlők, ami meghatározza egymáshoz való viszonyukat is. Ezt azért is fontos rögzíteni, mivel bizonyos adottságok folytán az elismert egyházak között jelentős különbözőségek, eltérések és ebből adódóan egyenlőtlenségek vannak. Gondoljunk a hívek számára, az eltérő támogatottságra és forráslehetőségekre. Következésképpen szükséges a törvény előtti, valamint a közhatóságokkal szembeni egyenlőség normatív kiemelése. Már csak ezért is, mert éppen a törvény előírásaival szemben az a joggyakorlat alakult ki, hogy sok

31 Schanda 2000. 66.

32 Mindezeket az egyházak elismerésére vonatkozó eljárási szabályokat a törvény 17–22. cikkei rögzítik.

esetben a közhatóságok előtt az egyházak nem egyenlők, mivel az államnak van preferált, privilegizált egyháza, és ez nyíltan, vállaltan a román ortodox egyház.

A Romániában elismert egyházak meglehetősen eltérő történelmi feltételek között jöttek létre, illetve fejlődtek, mint ahogyan történelmi-társadalmi szerepük is igencsak eltérő volt. Így egyes egyházak jóval a román államiság léte előtt már léteztek, mint például a római katolikus, a református vagy az evangélikus egyház. Más egyházak jelentős mértékben összefonódtak a román állammal, vagy éppen a jelenlegi román állam kialakulásában volt jelentős szerepük. Ilyen a Román Ortodox Egyház és a Román Görögkatolikus Egyház. Megint más egyházak teljesen újak, Romániában jelentős történelmi múlttal nem rendelkeznek, mint amilyen a neoprotestáns egyházak, a Hetedik Napi Keresztény Adventista vagy Pünkösdista Egyház.

Ugyanakkor ezen egyházak és híveik között a történelmi múltban, de még napjainkban, a közelmúltban is jelentős konfliktusok voltak. Elegendő, ha a közelmúltban lezajlott, ortodoxok és görögkatolikusok közötti ingatlanviták kapcsán a sokszor erőszaktól sem mentes konfliktusokra gondolunk.

Mindezek okán is teljesen indokolt nem csak az egyenlőség mint jogelvnek az említése, de az az alkotmányi szabályozás is, mely szerint az egyházak közötti kapcsolatban tilos a vallásos gyűlöletkeltés minden formája, történjen az bármilyen eszközzel vagy cselekedettel.[33] Ez természetesen úgy értendő, hogy a gyűlöletkeltés egyaránt tilos, függetlenül annak forrásától, hiszen ez jöhet egyházon belülről, de jöhet azon kívülről, vagy akár az állam részéről is.

4. Az egyházak társadalmi szerepvállalásának egyik legfontosabb, hagyományos és nagy múltra visszatekintő összetevője az oktatás a nevelés feladatának felvállalása. Ez leginkább a római katolikus, a református és az evangélikus egyházakat jellemzi, amelyek a múltban egyházi/felekezeti iskolákkal rendelkeztek. Jelenleg a román alkotmány 2003-as módosítása következtében elismerésre került az állami és magán oktatási formák mellett a felekezeti oktatás, mint önálló oktatási forma.[34]

Korábban, lényegében már 1990-től, újjáalakultak a felekezeti iskolák, de ezek jogállása ideiglenes és bizonytalan volt, hiszen működésük engedélyeztetését évenként kellett megújítani, bonyolult bürokratikus eljárás keretében.

A jelenlegi alkotmányos rendelkezésen túli törvényi szabályozások sem egyértelműek, amire ráerősít a nem túlzottan kedvező jogalkalmazás és joggyakorlat, miszerint a felekezeti iskolák, melyek sok esetben visszaszolgáltatott egyházi tulajdonú ingatlanokban működnek, maga az oktatási intézmény államinak minősül, másrészt a helyi és központi hatóságok igyekeznek a magániskolák szférájába szorítani, hogy ezzel is megszabaduljanak a támogatás, az anyagi hozzájárulás kötelezettségétől és felelősségétől.[35]

33 Az Alkotmány 29-es cikkének (4) bekezdése.

34 Az Alkotmány 32-es cikkének (5) bekezdése.

35 Jól jellemzi ezt a jogilag bizonytalan helyzetet és a hatóságok hozzáállását, hogy a 2011-es tanügyi törvény előírja, miszerint a kormánynak meg kell egyeznie a törvény hatálybalépésétől

A törvény, az egyházak által megszervezett oktatás című fejezetében, egyrészt előírja, hogy az állami és magániskolákban lehetséges a vallásoktatás, az oktatókat pedig az adott felekezet jóváhagyásával nevezik ki.[36] Ezen túlmenően rendelkezik azokról az egyházak által létrehozott és igazgatott oktatási intézményekről, melyek feladata a lelkészképzés, illetve az egyház számára szükséges személyzet és egyéb szakemberek képzése.[37]

Végezetül pedig kijelenti, hogy a tanügyi törvény előírásai szerint az egyházak létrehozhatnak és igazgathatnak felekezeti iskolákat minden szinten, profilon és szakterületen. Hasonlóképpen a törvény kimondja, hogy az állam anyagilag, pénzügyileg támogatja a felekezeti oktatást, de ennek módozata, konkrét formája és mechanizmusa mind a mai napig nincs az egyházak számára megnyugtató módon kidolgozva és alkalmazva. Végezetül pedig a törvény elismeri a felekezeti oktatási intézmények szervezeti és működési autonómiáját, ahogyan az a saját statútumaikban szabályozva van, és amely összhangban kell legyen az országos oktatási rendszerrel.[38]

Ez utóbbi szövegrész rosszhiszemű értelmezés esetén (ami nem ritka a román jogalkalmazásban) lényegében kiüresítheti az „oktatási intézmények szervezeti és működési autonómiájának" konkrét tartalmát.

Itt említjük meg, bár nem a felekezeti oktatáshoz szervesen kapcsolódó kérdés, hogy az egyházak lelki- és szeretetszolgálatot végezhetnek a hadseregben, a kórházakban, börtönökben, öregotthonokban, árvaházakban, és ezt az állam elősegíti, illetve támogatja.

A fentiekben leírtakban talán sikerült az állam és egyház rendkívül összetett viszonyrendszeréről egy általános képet vázolni, ennek alkotmányjogi, valamint állami egyházjogi vonatkozásait mozaikszerű keresztmetszetét bemutatni, illetve felvillantani az ezekkel a szabályozásokkal nem mindig összhangban lévő jogértelmezést és jogalkalmazást.

Összegzésként pedig megállapítható, hogy kétségtelenül jelentős mértékben javult, normalizálódott az egyházak helyzete Romániában az 1989 előtti állapotokhoz képest, de létüket, mindennapjaikat, egész tevékenységüket, állammal kapcsolatos viszonyukat továbbra is az egyenlőségért, az egyenlő (vagy éppen jogosan, indokoltan megkülönböztetett) bánásmódért, jogaik elismeréséért és biztosításáért folyó napi küzdelem jellemzi.

---

számított hat hónapon belül az egyházakkal a finanszírozási kérdésekről, ami azonban mind a mai napig nem történt meg.

36 A törvény 32-es cikke.

37 A törvény 33-38-as cikkei.

38 A törvény 39-es cikke.

Irodalom

HELLER Á. 2000 Kérdés, mi volna a társadalmi integrációt is segíteni kész keresztény és zsidó teológia? In: *Vallások és az európai integráció, II.* Budapest.

SCHANDA B. 2000 *Magyar állami egyházjog.* Budapest.

MURARU, I. 1999 *Protecția constituțională a libertăților de opinie.* Bucureşti.

2008 Libertatea conştiinței. In: Muraru, I.–Simina Tănăsescu, E. (ed.): *Constituția României, comentariu pe articole.* Bucureşti.

PACZOLAY P. 2003 Lelkiismereti és vallásszabadság. In: Halmai G.–Tóth G. A. (szerk.): *Emberi jogok.* Budapest.

ÁDÁM A. 2000 Az Alkotmánybíróság egyházakkal kapcsolatos határozatai. In: Bitskey B. (szerk.): *Tízéves az Alkotmánybíróság.* Budapest.

Acta Univ. Sapientiae, Legal Studies, **3**, 2 (2014) 235–242

Nótári, Tamás: Development of Hungarian Copyright Law[1]

Dinók Henriett
tudományos segédmunkatárs
MTA Társadalomtudományi Központ Jogtudományi Intézet

I.

Nótári Tamásnak, a Magyar Tudományos Akadémia tudományos főmunkatársának nemrégiben jelent meg a bukaresti C. H. Beck kiadó gondozásában a *Development of Hungarian Copyright Law* című munkája. A szerző korábbi munkáit tekintve korántsem meglepő, hogy egy, a feldolgozott területet teljes körűen és átfogó igénnyel bemutató és elemző munkát tarthat kezében az olvasó. Hiszen a monográfia a magyar szerzői jog kialakulásának és szabályozásának történetét vizsgálja a felvilágosodás korától a 20. századig, kitérve a hatályos hazai és európai szabályozásra is.

II.

A szerző[2] munkáját alapvetően két részre osztotta. Az első rész bemutatja a legmarkánsabb fordulópontokat a szellemi alkotások jogi védelmének nemzetközi történetében, majd áttér a szellemi alkotások magyarországi jogi védelmének

1 Nótári, Tamás: *Development of Hungarian Copyright Law*. C. H. Beck, Bukarest, 2014. 332 o.

2 A szerző magyar nyelven is feldolgozta a kérdéskört monográfiáiban – Nótári T.: *A magyar szerzői jog fejlődése*. Szeged, 2010; *Szellemi tulajdon – építészeti alkotás*. (társszerző: Bakos Kitti) Szeged, 2011. A szerző több tanulmányban vizsgálta a szerzői jog történetének egyes részletkérdéseit – Nótári T.: A kép szerzői jogi vetületei. In: Bálint Cs. (szerk.): *A kép – sokféle nézetben*. Budapest, 2014, 111–138.; A szerzői jog bitorlásához kapcsolódó eljárási szabályok első két szerzői jogi törvényünkben. *Jogelméleti Szemle* 2013/1.; A szerzői jog nemzeti és nemzetközi szabályozásának kezdetei. In: Boóc Á. – Fekete B. (szerk.): *Il me semblait que j'étais moi-même ce dont parlait l'ouvrage: liber amicorum Endre Ferenczy*. Budapest, 2012, 216–224.; A színpadi művek és a zeneművek szerzői jogvédelmének fejlődéstörténete Magyarországon. *Jogelméleti Szemle* 2012/4.; Szerzői jogi reformkísérletek a 19. században és a 20. század első felében. *Jogelméleti Szemle* 2011/3.; Az építészeti alkotások szerzői jogi védelmének fejlődéstörténete. (társszerző: Bakos Kitti) *Magyar Jog* 2011/9. 537–544.; Az építészeti művek felhasználásának

megalkotási és reformkísérleteire, kiemelt figyelmet szentelve Toldi Ferenc és Szemere Bertalan szerzői jogi javaslatainak, valamint önálló fejezetben tárgyalja a Magyar Jogászegylet 1906-ban tartott, a szerzői jog szabályozását alapjaiban érintő vitáját, illetve Balás P. Elemér reformjavaslatait.

A szerző rendkívül olvasmányos formában ismerteti meg az olvasóval a szerzőnek vagy jogutódjának az irodalom vagy a művészet körébe eső szellemi termék feletti kizárólagos jogának,[3] azaz a szerzői jogi védelem kialakulásának folyamatát. A koherens bevezetőnek köszönhetően az olvasó már egy szilárd alapismeret birtokában nyer betekintést a szerzői jog újkori megjelenéséről szóló fejezetbe. Azonban ez az olvasmányosság nem azt jelenti, hogy a monográfia csupán a téma iránt érdeklődők számára ajánlott, hiszen a szerzői joggal foglalkozók elvárásainak is tökéletesen megfelel. A bevezető számos, a szerzői joggal kapcsolatos kérdést tisztáz, mint például magát a szerzői jog fogalmát, kialakulásának folyamatát, a szabályozás céljait, a szerzői joggal kapcsolatos egyes felfogásokat. E jelentős kérdések mellett szól a szerzői jogi védelem kizárólagos jellegéről, a szerzői jogviszony tartalmáról, a jog kizárólagosságáról.

A szerző szerint – akárcsak Mezei Péter *A szerzői jog története a törvényi szabályozásig* (1884: XVI. tc.) című tanulmányában[4] – a védelem kialakulásának hosszú folyamatát három tényező együttes hatása befolyásolta. Elsőként a könyvnyomtatás technikájának feltalálását kell említeni, melyet tárgyi oldalként, illetőleg technikai vagy dologi körülményként szokás jelölni. A másik tényezőt egy eszmetörténeti körülmény, az individualizmus jelentette. Végül ki kell emelni azt a társadalmi igényt, hogy az emberek szellemi produktumok birtokosai lehessenek. Ez utóbbit lehet fogyasztói oldalnak tekinteni – hiszen amint megnőtt a kereslet a szellemi munkák iránt, úgy lett egyre fontosabb a szellemi megbecsülés mellett a vagyoni védelem szükségessége.

szerzői jogi aspektusai. (társszerző: Bakos Kitti) *Állam- és Jogtudomány* 2011/1. 75–109.; A szerzői jog bitorlásának kérdésköre első szerzői jogi törvényünkben. In: Nótári T.–Török G. (szerk.): *Prudentia iuris gentium potestate. Ünnepi tanulmányok Lamm Vanda tiszteletére.* Budapest, 2010, 305–323.; A szerzői jog bitorlásának következményei az 1884-es szerzői jogi törvényben. *Jogelméleti Szemle* 2010/1.; A Magyar Jogászegylet 1906-os vitája a szerzői jogi törvényről. *Jogelméleti Szemle* 2010/3.; Regulation of Violation of Copyright in the first two Hungarian Copyright Acts. *Jogelméleti Szemle* 2013/2.; Violation of Copyright in the Hungarian Regulation of the Late 19th century. *Acta Universitatis Sapientiae Legal Studies* 2013/1. 91–116.; Debates and Proposals on Copyright in Hungarian Lawyers' Society in 1906. *Jogelméleti Szemle* 2013/4.; Debates and Proposals of Hungarian Jurisprudence on Copyright in the first Decades of the 20th Century. *Publicationes Universitatis Miskolciensis Series Juridica Et Politica* 2012. 93–113.; Turning points in the international history of legal protection of intellectual property – copyright law int he national codification of the modern age. In: Radu I. Motica–L. Bercea–Viorel Pasca (ed.): *Conferința Internațională Bienală.* Timişoara, 2011, 122–129.

3 *Magyar Jogi Lexikon* VI. Budapest, Pallas irodalmi és nyomdai Rt., 1907, 397. – szerzői jog fogalma.

4 Mezei Péter: A szerzői jog története a törvényi szabályozásig (1884: XVI. tc.). *Jogelméleti Szemle* 2004. 3. sz. (http://jesz.ajk.elte.hu/mezei19.html)

Ugyan már a római jogban is voltak olyan szerződések, amelyek a szerző, valamint a könyvkereskedők között az irodalmi munkák megtöbbszörözésére vonatkoztak, de az irodalmi és általában a szellemi alkotáshoz fűződő szerzői jogokat a római jog még nem ismerte. Minden szerzői jogi törvény ősének tekinthető első dokumentum a protestáns Stuart Anna 1709. évi copyright-statútuma. Hiszen ez volt az első olyan törvény, amely a könyvkiadás kizárólagosságának kérdéseit a szerző javára is kiterjedő módon s egyben általános érvénnyel szabályozta.[5] Majd e statútum mintájára 1783 májusában az Amerikai Egyesült Államokban is szerzői jogi törvénybe iktattak először – az Anna királynő óta köztudatban élő – kétszer tizennégy, majd kétszer huszonnyolc éves védelmi időt.

Visszatérve Európába, 1971-ben Franciaországban is megindult a szerzőt megillető jogok dekrétumba foglalása, először a színpadi előadásokkal kapcsolatban. Majd az 1973. évi szerzői jogi törvény már címében is kifejezésre juttatja, hogy a szerzők, zeneszerzők, festő- és rajzolóművészek tulajdonjogairól van szó.

Az 1880-as évekre egyértelművé vált, hogy a nemzeti szerzői jogi törvények nem biztosítanak kellő védelmet a szerzők számára. A teljes körű nemzetközi védelem biztosításához vezető utat az 1858-ban tartott első szerzői jogi értekezlet nyitotta meg. 1878-ban pedig Victor Hugo elnöklete alatt megalakult az Association Littéraire Internationale, amely az első világháborúig kétévente adott keretet az írók, művészek és kiadók tanácskozásainak. Majd az 1882-es római tanácskozáson nemzetközi értekezletet hívtak össze Bernbe, és az 1885-ös konferencia után 1886-ban megkötött berni egyezmény már lefektette az országok közötti kölcsönösség alapelveit. Az 1886. szeptember 9-i berni egyezmény rögzített néhány olyan minimumszabályt, melyek hatékonyan segítik a szerzői alkotások univerzális oltalmát. Ilyen alapelvek: belföldiekkel azonos elbírálás elve, alakszerűtlenség elve, oltalmak függetlenségének elve (a külföldi alkotó akkor is a hazai szabályoknak megfelelő védelmet kap, ha a származási országban műve nem esik oltalom alá). A belföldiekkel azonos elbírálás elve lényegében a területiség elvéből folyó ún. alaki viszonosságot juttatja kifejezésre: a szerződő felek kölcsönösen ugyanabban a védelemben részesítik egymás állampolgárait, mint sajátjaikat. Az alakszerűtlenség elve folytán az egyezményben biztosított jogok „élvezése és gyakorlása nincs semmiféle alakszerűséghez kötve… Ennélfogva a védelem terjedelme, valamint a szerző jogainak érvényesítésére biztosított védelmi eszközök tekintetében kizárólag annak az országnak a törvényei irányadók, amelyben a védelmet igénylik”.[6] Magyarországot egyébként az 1921. évi XXXIII. tc. (a trianoni békeszerződés becikkelyezéséről) 222. szakasza kötelezte arra, hogy tizenkét hónapon belül lépjen be a berni unióba.

5 Boytha György: A szerzői jog kialakulása. In: Benárd Aurél és Tímár István (szerk): *A szerzői jog kézikönyve*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973. 22.

6 Tímár István: Nemzetközi egyezmény-rendszerek. In: Benárd Aurél és Tímár István (szerk.): *A szerzői jog kézikönyve*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973, 382–384.

Az 1961. évi római egyezmény az előadóművészek, a hangfelvétel-előállítók és a műsorsugárzó szervezetek jogvédelméről szól, melyet Magyarországon az 1998. évi XLVI. törvény implementált. Emellett az 1971. október 29-én létrejött genfi egyezményt, amely a hangfelvételek előállítóit hangfelvételeik engedély nélküli sokszorosítása ellen védi, hazánkban az 1975. évi 18. törvényerejű rendelet hirdette ki.

Azonban a szerzői jog legmagasabb szintű elismerését az ENSZ Közgyűlésének 1948. évi egyetemes nyilatkozata jelentette, amelynek 27. cikkében[7] a szerzői jog alapvető emberi jogként kerül meghatározásra. Ez a szűkszavú megállapítás azonban elegendő ahhoz, hogy e jogosultságot gyakorlatilag a világ összes állama tiszteletben tartsa. Az egyetemleges szerződések azonban ettől már gyakorlatiasabbak, és a szerzői jog alapvető intézményeit is meghatározzák, általában keretszabály jelleggel. E megállapodások főként arra irányulnak, hogy a szerző minden országban kapjon meg egy alapszintű védelmet, amelyhez képest az egyes ratifikáló országok legfeljebb a szerződés által meghatározott kereteken belül térhetnek el. Ilyen alapvető szabály például a védelmi idő, amelyet a jogosult halála után minimum ötven évben határoztak meg. A szerzői jog területén létrejött nemzetközi egyezmények működtetését, ezek összehangolását és szervezeti keretét elsősorban az ENSZ szakosított szervezeteként 1970-től működő Szellemi Tulajdon Világszervezete (World Intellectual Property Organization) biztosítja, együttműködésben az UNESCO-val.

A hazai jogalkotás szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bír még az Európai Gazdasági Közösséget alapító római szerződés, valamint az Európai Unió közelmúltban hozott, a szerzői jog kérdését érintő irányelvek.[8]

A különböző nemzeti és nemzetközi szabályozás kialakulásának bemutatását követően a szerző rátér a szellemi alkotások magyar jogtudományban megjelenő jogi védelmére. Az első magyar nyomdai termék, a *Budai Krónika* 1473-ban látott napvilágot, 23 évvel a könyvnyomtatás mainzi születését követően. Az évszám kiemelt figyelmet érdemel, hiszen Angliában csak 1476-ban, Bécsben csupán 1483-ban állították fel az első nyomdát. Ezzel megjelent a védelem kialakulását befolyásoló három tényező közül a tárgyi oldal. A nyomdaipar hazai terjedésével szükségképpen együtt járt a nyomdai privilégiumok rendszerének kialakulása.[9] A

7 „Mindenkinek joga van az általa alkotott tudományos, irodalmi vagy művészeti termékekkel kapcsolatos erkölcsi és anyagi érdekeinek védelméhez." Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, 27. cikk (2) bekezdés.

8 A Tanács 91/250/EGK irányelve (1991. május 14.) a számítógépes programok jogi védelméről;
A Tanács 92/100/EGK irányelve (1992. november 19.) a bérleti jogról és a haszonkölcsönzési jogról; valamint a szellemi tulajdon területén a szerzői joggal szomszédos bizonyos jogokról;
A Tanács 93/98/EGK irányelve (1993. október 29.) a szerzői jog és egyes szomszédos jogok védelmi idejének összehangolásáról;
Az Európai Parlament és a Tanács 96/9/EK irányelve (1996. március 11.) az adatbázisok jogi védelméről.

9 Boytha György: A magyar szerzői jog története 1948-ig, In: Benárd Aurél és Tímár István (szerk.): *A szerzői jog kézikönyve*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973. 49.

modern kodifikációs törekvések a reformkorban bontakoztak ki, amelyek közül a szerzői jog területén a Szemere Bertalan nevéhez fűződő törvényjavaslatok érdemelnek elsőként említést. Megemlítendő, hogy az elméleti előkészítés irodalmi körökből indult. Toldy (Schedel) Ferenc 1840-ben *Az írói tulajdon* címen kiadott írásában az angol–francia, valamint a porosz törvénybe is átvett tulajdonjogi koncepciót tette magáévá, és az írók örökös jogainak elismerését követelte műveik kapcsán. 1841-től a Kisfaludy Társaság igazgatója lett, így nagy szerepe volt abban, hogy a Társaság megbízta Szemere Bertalant az irodalmi és művészeti jogok biztosításáról szóló törvényjavaslat kidolgozásával.[10] A szerző részletesen ismerteti Toldy Ferenc írásait és véleményét, amelyek számos joghézagra felhívták az akkori jogalkotó figyelmét.

Szemere Bertalannak az 1844. évi országgyűléshez beterjesztett törvényjavaslata a királyi szentesítés elmaradása miatt nem emelkedett törvényerőre. A monográfia minden igényt kielégítően ismerteti Szemerének a kor nemzetközi és nemzeti szintet is meghaladó tulajdonjogi felfogását, a tervezet bemutatásának körülményeit, illetve magának a tervezetnek a legjelentősebb szabályait.

Majd az első magyar szerzői jogi törvény[11] Arany László kezdeményezését követően Apáthy István előterjesztése alapján született meg, amely korszerű, a polgári viszonyokhoz igazodó kodifikációt valósított meg.

A magyar polgári szerzői jog újrakodifikálását Magyarország Berni Unióhoz csatlakozása, valamint a szerzői jogi tényállások fejlődése tette szükségessé, hiszen a törvény szabályait összhangba kellett hozni az Unió akkori szabályaival, s az így újrakodifikált szerzői jogot az 1921. évi LIV. törvénycikk tartalmazta. Ez utóbbi törvény részletes feldolgozása megtalálható Dr. Meszlény Artur *Magyar Magánjog* című művének I. kötetében.[12]

A monográfia talán egyik legizgalmasabb részében nyomon követhetjük az 1921-es szerzői jogi törvény megalkotását megelőző időszakot. A Magyar Jogászegylet 1906-os vitáján elhangzott véleményeket ismerteti meg velünk a szerző. Betekintést nyerhetünk Márton Miksa, Kenedi Géza, Szalai Emil, Marton Sándor és Fényes Samu felszólalásába. Márton Miksa a színpadi szerzők egyesületének tagja felszólalásában általánosságban mutatott rá a szerzői törvény hiányosságaira. Kenedi Géza, a szerzői jogi törvény kommentárjának szerzője[13] szerint általánosan szerencsétlen vonás a magyar jogalkotásban, hogy minden törvényünk akkor kerül becikkelyezésre, amikor abban az országban, ahonnan származik, már idejemúltnak tekintették. Ugyanis a szerzői jogunkat az 1870. évi német szerzői

10 Boytha: i. m. 50.

11 1884. évi XVI. törvény.

12 Dr. Meszlény Artur: *Magyar Magánjog* (Törvények, rendeletek, szokásjog, joggyakorlat, magánjogi törvénykönyv szövegével és rendszerében) I. kötet, Jogforrások, Személyi és Családi jog I. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1928, 538–666.

13 Kenedi Géza: *A magyar szerzői jog*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1908.

törvény recepciójának tekintette. Szalai Emil, a Magyar Színpadi Szerzők Egyesületének ügyésze, majd titkára szerint a magyar szerzői jog mélyreható reformra szorult akkoriban, bár nem találta annyira kétségbeejtőnek a szerzői joggal kapcsolatos helyzetet, mindazonáltal nem is emelte ki az 1884. évi XVI. törvénycikket mint a jogalkotás remekét. Marton Sándor, a színpadi szerzők egyesületének ügyésze előadása elején leszögezi a reformmal kapcsolatos alapelveit. Az első, amit megemlít, hogy a szerző munkájának anyagi javait magának kell élveznie. Másrészt szót emel a szerző erkölcsi értékeinek megóvása mellett is. Végül Fényes Samu, a Szabadgondolkodók Magyarországi Egyesületének vezetője azon a nézeten van, miszerint a hazai szerzői törvény feltétlenül és általában minden tekintetben a lehető legrosszabb. Nézete szerint a kultúra és a szerzői jog védelme számára előnyösebb volna, hogyha nem is létezne ez a szabályozás.

A polgári szerzői jog korszerűsítésére tett következő kísérlet Balás P. Elemér nevéhez köthető. 1934-ben készült törvényjavaslatát 1947-ben adták ki, a politikai változások miatt azonban e javaslatból már nem válhatott törvény. A szerző kiemelt figyelmet szentel Balás P. Elemér reformjavaslatainak, hiszen a 20. századi reformtörekvéseket a szerzői jog területén Balás munkásságán keresztül mutatja be, a berni egyezménnyel, illetve a római egyezménnyel összhangban. Balás a szellemi alkotás lényegét egyfelől az eredetiség, másfelől a közlésre alkalmasság kritériumai alapján igyekezett megfogni. Hangsúlyozta: közömbös, hogyan van rögzítve a szellemi alkotás, mint ahogy közömbös az alkotás szellemi értékének és eredetiségének foka is. A szellemi alkotás jellegének és a szerzői jogi oltalom körének meghatározása nem értékelő, hanem minősítő tevékenység, így továbbra is védett szellemi alkotás maradt volna az iparművészeti alkotás.

Az 1969. évi III. szerzői jogi törvényünk annak ellenére figyelemre méltó kodifikációs teljesítmény volt és maradt, hogy magán viselte annak a kornak a jegyeit, amelyben fogant. Az új törvény megalkotására az új polgári törvénykönyvünk elhúzódó kodifikációs munkái miatt kellett várni, de az addig túlnyomórészt rendeleti jogalkotással szemben jelentős továbblépést jelentett. A törvény jó ideig lépést tudott tartani a nemzetközi jogfejlődéssel és a technika újabb és újabb eredményeivel éppúgy, mint a gyökeresen megváltozó politikai és gazdasági körülményekkel. A magyar szerzői jog az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején a világ és Európa jogfejlődésének élvonalában haladt. Az 1980-as évek második felében bekövetkezett átmeneti megtorpanás után újabb jelentős változásokat az 1993 és 1998 közötti időszak hozott. A jogsértésekkel szembeni fellépés szempontjából nagy jelentőségű volt a büntető törvénykönyv 1993. évi módosítása, amely bűncselekménynek minősítette a szerzői és szomszédos jogok megsértését.[14] Majd az Alkotmánybíróság

14 Aki másnak a szerzői jogról szóló törvény alapján fennálló szerzői vagy ahhoz kapcsolódó jogát haszonszerzés végett, vagy vagyoni hátrányt okozva megsérti, vétséget követ el… Btk. 329/A. § (1) bekezdés.

határozata [15] nyomán rendeleti szint helyett törvényben szabályozták a képző- és iparművészeti szempontból fontos „követő jog" és „fizető közkincs" jogintézményét. A rádiózásról és televíziózásról szóló 1996. I. törvény szintén módosította a szerzői jogi törvényt. Mindezeket követően született meg – a többször módosított, de ma is hatályos – 1999. évi LXXVI. törvény, amely több évig tartó előkészítő munkán alapult. A törvény fő célja az irodalmi, tudományos és művészeti alkotások védelme.[16] A törvény kiterjed az előadóművészek, a hangfelvétel-előállítók, a rádió- és a televíziószervezetek, valamint a filmelőállítók teljesítményeinek védelmére is. A törvény csupán példálózóan sorolja fel a védelem alá tartozó alkotásokat, a főbb műtípusokat. Egyébként az alkotás és mű kifejezéseket szinonimaként használja, hiszen mindkettő egyformán a szerzői jogi védelem tárgyát jelöli. Alapvetően e műtípusokat említik meg a nemzetközi egyezményekben és a külföldi jogszabályokban a védelem tárgyairól adott példálózó listák is.

III.

A második, jóval terjedelmesebb rész a szerzői jogi törvényeket ismerteti, nevezetesen az 1884. évi XVI. törvénycikket, az 1921. évi LIV. törvénycikket, az 1969. évi III. törvénycikket, valamint az 1999. évi LXXVII. törvényt, feltárva a szerzői jog egyes intézményeinek fejlődéstörténetét. Az első rész által nyújtott izgalmas, számos fontos elemre kiterjedő történeti elemzésről áttérünk egy szintén minden fontos részletre kiterjedő részre, amely a négy törvény általános rendelkezéseitől az egyes műfajokra vonatkozó rendelkezések felé haladva ismerteti meg az olvasót a szerzői jogi védelem szabályozásával.

A monográfia ezen része vertikális tagolásban tárgyalja az egyes jogintézményeket. A szerző ezen technikával elszakad a már megszokott, egy-egy jogszabályt egyben bemutató, horizontális gondolatmenettől. Így minden jogintézményt külön bontva, a törvények sorrendjében mutat be. Kezdve az általános rendelkezésektől – a személyhez fűződő jogok szabályozása, a vagyoni jogok szabályozása, szerzői jog korlátai, felhasználási szerződések –, eljut az egyes műfajokra vonatkozó rendelkezésekig. Így kitér az irodalmi, színpadi, zene-, film és más audiovizuális művek, műszaki, képző- és iparművészeti alkotások, valamint a fényképek, ábrák és szemléltető eszközök védelmére.

Ezt követően rátér a szerzői joggal szomszédos jogok védelmére, végül a szerzői jog megsértésének következményeire. A szerzői jog megsértésének legsúlyosabb eseteire büntető törvénykönyvünk a bitorlás tényállásának megállapításával biztosít szankciót. A bitorlás kifejezést a szerzői jog megsértésére először Arany László használta 1876. évi törvénytervezetében. A bűncselekmény tárgya mind-

15 14/1994. (II.10.) Ab határozat.
16 1999. évi LXXVI. törvény 1. § (1) bekezdés.

az, amit a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény szabályoz. A bitorlás a szerző személyéhez fűződő jogosultságokat részesíti büntetőjogi védelemben.[17] Azonban a gyakorlatban ennek alkalmazására csak ritkán kerül sor, az előforduló jogsértésekkel szemben általában a polgári jogi eszközöket kell igénybe venni, ezért volt fontos feladata a törvénynek, hogy olyan hatékony jogvédelmi eszközöket teremtsen, amelyek egyszerre alkalmasak a visszatartásra és sérelmek adekvát orvoslására. A szankciórendszer is követi a törvény azon megoldását, miszerint elválasztja a személyhez fűződő jogokat a vagyoni jogoktól, ezért a személyhez fűződő jogok megsértése esetére sajátos jogkövetkezményeket alkalmaz, míg a vagyoni jogok megsértését általában kártérítéssel szankcionálja.

A szerző a jogok megsértésének következményei tekintetében is követi a korábban említett vertikális felépítést, és mind a bitorlásnál, mind a büntetésnél a három szerzői jogi törvény megoldásait témakörönként ismerteti.

IV.

Az összegzésben a szerző kifejti: a kötet feladatául tűzte ki, hogy a jelenleg hatályos szabályozást a szerzői jog hazai fejlődésének történetén keresztül mutassa be. A három szerzői jogi törvény megoldásainak összevetéséből világosan látható az a fejlődési ív, amelyen e jogintézmények keresztülmentek, valamint az, hogy a szerzői jog szabályozása a technikai fejlődés által támasztott kihívásoknak megfelelni akarván miként újul meg és értelmez át szabályozási koncepciókat újra és újra. Véleményem szerint a szerző maradéktalanul eleget tett célkitűzéseinek, és egy olyan komplex, minden részletre kiterjedő művet tárt az olvasók elé, amely nem csak a szerzői joggal foglalkozók, hanem a téma iránt csupán érdeklődők számára is megállja a helyét.

17 Dr. Berkes György–Dr. Kiss Zsigmond–Dr. Kónya István–Dr. Molnár Gábor–Dr. Rabóczki Ede (szerk.): *Magyar büntetőjog* (Kommentár a gyakorlat számára) II. kötet). Budapest HVG ORAC, 783.

Acta Univ. Sapientiae, Legal Studies, **3**, 2 (2014) 243–246

Hogyan nyerjük meg a választásokat? Quintus Tullius Cicero: A hivatalra pályázók kis kézikönyve[1]

Szalóki Gergely
ügyvéd, Budapest
gergely_szaloki@yahoo.com

Németh Györgynek és Nótári Tamásnak a római választási eljárást, azon belül is legfőképpen a római választási kampányt a Quintus Tullius Cicero által bátyjának írt levélen át bemutató, 2014-ben megjelent, a 2006-os kiadás[2] fordítását és tanulmányait számos ponton átdolgozott és kiegészített közös művét tarthatja kezében az olvasó. A könyvet olvasva hihetetlennek tűnik, hogy a mű alapját adó, Cicerótól származó levél már több mint kétezer éve, Kr. e. 64-ben íródott, olyannyira aktuálisnak és mainak tűnnek azok a – már-már cinikus – jótanácsok,[3] melyeket Quintus bátyjának, Marcus Tullius Cicerónak adott, amikor ebben az esztendőben jelöltette magát a római köztársaság legmagasabb posztjára, a következő esztendő consulátusára, amelyet egyébként meg is szerzett.

A mű szerkezete a következő: az előszót, melyben Nótári Tamás felvázolja a mű alapját képező, a levéllel kapcsolatos szerzőségi és műfaji problémát, fordítás elkészítése során alkalmazott elveit, követi maga a levél nagy műgonddal csiszolt fordítása, amelyet a fordító bőséges jegyzetapparátussal látott el, majd Nótári Tamás levélhez kapcsolódó utótanulmánya. A kötetet Németh György professzornak a köztársaság kori római választási rendszerről nyújtott átfogó bemutatása zárja.

1 Fordította, jegyzetekkel ellátta, az előszót és az utótanulmányt írta: Nótári Tamás. Szerkesztette és a kísérő tanulmányt írta: Németh György. Szeged, Lectum Kiadó, 2014. 166 oldal.

2 Hogyan nyerjük meg a választásokat? Quintus Tullius Cicero: *A hivatalra pályázók kézikönyve*. Fordította, jegyzetekkel ellátta, az előszót és az utótanulmányt írta: Nótári Tamás. Szerkesztette és a kísérő tanulmányt írta: Németh György. Szeged, Lectum Kiadó, 2006.

3 „…A vidéki és a falusi emberek máris barátainknak képzelik magukat, ha tudjuk a nevüket – ha pedig még azt is gondolják, hogy valamiféle védelmet szereznek maguknak, nem mulasztanak el egyetlen alkalmat sem, hogy érdemeket szerezzenek…” (Commentariolum petitionis 31.) „… gondoskodj arról, hogy az egész pályázás pompázatos, ragyogó, csillogó, és a nép számára kedves legyen, szerfelett nagy feltűnést keltsen, és a legnagyobb tekintélyt tükrözze, valamint elterjedjen vetélytársaidról az életmódjukat megbélyegző ítélet – akár gaztetteikről, akár kicsapongásaikról, akár tékozlásukról legyen szó.” (Commentariolum petitionis 52.) „…a tömeg pedig…gondolja azt, hogy az ő javukra fogsz munkálkodni.” (Commentariolum petitionis 53.)

Az utótanulmányban Nótári Tamás először az antik kommentár műfaját taglalja kellő részletességgel. Felveti – Laser és Rüpke munkái alapján[4] –, hogy a latin commentarius mint műfaj a görög hypomnémából származik, mely kezdetben magánjellegű, publikálásra nem szánt feljegyzéseket jelentett, majd a hellenizmus korától kezdve egyre inkább irodalmi szövege exegetikai kommentálásának megnevezéséül szolgált, a köztársaságkori Róma utolsó századában pedig commentariusnak nevezték a puszta tényközlésre szorítkozó ábrázolásokat. Ezután igyekszik megválaszolni azon kérdést, hogy Quintus Tullius Cicero „kommentárkája" ezek között elhelyezhető-e vagy levélként kell-e tekinteni rá, melyet nem szántak a publikumnak. A következő szöveghez kapcsolható és tárgyalt probléma a szerzőség kérdése. Nótári Tamás ebben a részben felvázolja a szakirodalom megosztottságát[5] a tekintetben, hogy valóban Quintus Tullius Cicero írta-e a levelet, vagy pedig bátyja, Marcus az öccse nevében írta, magának címezve azt. Az utótanulmány szerzője részletesen górcső alá veszi mindkét verzió mellett és ellen felhozott bizonyítékokat, illetőleg cáfolatokat, majd pedig elfogadja Quintus Tullius Cicerót szerzőnek. A tanulmány nyolc részéből következő harmadik Quintus Tullius Cicero életrajzát tartalmazza a lehető legrészletesebben. Ezt követi bátyja, Marcus életútjának hasonló, ám még részletesebb ismertetése. Az ötödik fejezet a mű szerkezetét mutatja be és elemzi is azt. A levél prooemiummal, bevezetéssel kezdődik, amelyből a levél célját és hátterét ismerjük meg. Ezt követi a tagolás, melyben Quintus Tullius Cicero meghatározza azon három témát – bátyja eddigi pályafutását, különös tekintettel „homo novus" voltára, az elnyerni kívánt hivatalt: a consulatust – és a pályázás helyszínét: Rómát –, melyet ehelyütt tárgyalni kíván. Ezután kezd bele a szerző a témák részletes kibontásába az előbb meghatározott sorrendben. A témák kibontása során kiemeli a különféle rendű és rangú barátok szerzésének, valamint a tömeg általi támogatottság fontosságát, a többi pályázó alkalmatlanságát és a római helyszín különös jelentőségét. A levél a kiegészítő javaslatok és javítások megtételére vonatkozó felkéréssel zárul. A hatodik fejezetben Nótári Tamás részletesen elemzi a levél Cicero ellenfeleire tett megállapításait: Antonius és Catilina jellemzését. Ezen kívül a szerző részletes történeti ismertetést nyújt számunkra annak érdekében, hogy az olvasó teljes képet kapjon a szöveg hátterét alkotó eseményekről. Itt kell megjegyeznünk, hogy a levél ezen szakasza talán a Commentariolum legfigyelemreméltóbb része. Quintus mindkét

4 G. Laser: Quintus Tullius Cicero: Commentariolum petitionis. Herausgegeben, übersetzt und kommentiert von Günther Laser. Darmstadt, 2001; J. Rüpke: Commentarii. In: *Der Neue Pauly* 3. Stuttgart–Weimar, 1997.

5 Lásd: M. Schanz–C. Honsius: *Geschichte der römischen Literatur* I. München, 1927; F. Münzer: Q. Tullius Cicero, In: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* I–XXIV und I A–X A, Suppl. I–XV. Neue Bearbeitung von G. Wissowa, W. Kroll, K. Mittelhaus und K. Ziegler. Stuttgart–München, 1893–1978, VIIa 1943; M. Tulli *Cicero epistulae* III. Ed. S. W. Watt, Oxford, 1958; Laser 2001; R. Till: *Ciceros Bewerbungs ums Konsulat.* Ein Beitrag zum Commentariolum petitionis. Historia 11, 1962.

személyt kellemetlennek tartja testvére, Marcus számára, azonban olyan tényezőknek tekinti őket, akikkel számolni kell. Mindkettőjükről megállapítja, hogy múltjuk zavaros és bűnös, mindketten csupán vágyaiknak élnek, és egyikük sem rendelkezik a választási sikerhez szükséges, elegendő anyagi eszközökkel. Közös sajátosságukként hozza fel továbbá, hogy nem is annyira származásuk előkelő volta, mint inkább bűneik teszik őket ismertté, és hogy a rájuk szavazók csak a köztársaságnak ártanának. Ezt követi az egyesületek és kliensek választásban betöltött szerepének az ismertetése. Részletes leírást kapunk az egyébként nem politikai indíttatású collegiumok – magánszemélyek által alapított egyesületek, melyek az egyazon településen lakó, egyazon vallási kultuszhoz tartozó személyek védelmi és segítségnyújtási közösségeit fogták össze – magistratusokra történő pályázásban betöltött szerepéről. Nótári ehelyütt veti fel kérdésként, hogy vajon a clientela intézménye a lakosság mekkora hányadát ölelhette fel, és ezen a ponton Gelzer[6] azon magyarázatát fogadja el, mely szerint a város köznépe valamilyen módon része volt a clientelának, és végül a cliens–patronus viszonyról nyújt rendkívül részletes bemutatást. Végül a nyolcadik fejezetben következik a választási csalás, a crimen ambitus bemutatása. Ebben a részben Nótári Tamás leginkább saját korábbi kutatásaira,[7] Mommsen[8] és Kunkel[9] irányadó munkáira támaszkodott; irodalmi forrásként leginkább Marcus Tullius Cicero Pro L. Murenáját, Pro Cluentióját és Livius Ab urbe Conditáját, jogi forrásként a Lex Corneliát, a Lex Calpulniát és a Lex Tulliát használta fel. Legvégül, a tanulmány végén találhatjuk a Nótári Tamásra már jellemző, bőséges, háromszáz tételre rúgó jegyzetapparátust, rövidítések jegyzékét és a szakirodalmi rövidítések feloldását.

6 M. Gelzer: *Die Nobilität der römischen Republik*. Leipzig–Berlin, 1912.

7 Nótári T.: *Jog, vallás és retorika*. Szeged, 2006; *Tényálláskezelés és szónoki taktika Cicero védőbeszédeiben*. Szeged, 2010; *Law, Religion and Rhetoric in Cicero's Pro Murena*. Passau, 2008; *Handling of Facts and Forensic Tactics in Cicero's Speeches of Defence*. Passau, 2014; Választási visszaélés és választási befolyásolás az ókori Rómában: In: *Studia in honorem Endre Bócz*. Budapest, 2007, 109–120.; Választási kampánystratégia az ókori Rómában. (társszerző: Németh György) *Jogtudományi Közlöny* 2006/7–8. 268–279.; M. Porcius Cato alakja Cicero pro Murenájában (Cic. Mur. 58–66.). *Belvedere Meridionale* 2002/3–4. 105–114.; Megjegyzések Cicero pro Murenájának történeti hátteréhez. *Belvedere Meridionale* 2001. 127–137.; Jogtudomány és retorika – Cicero pro Murena 26. *Jogtudományi Közlöny* 2001/12. 470–483.; Jogtörténeti megjegyzések Cicero pro Murenájához. *Jogelméleti Szemle* 2001/4.; On the Legal and Historical Background of Cicero's Speech „Pro Murena". *Studia Iuridica Caroliensia* 2009. 125–138.; Election Campaign and Bribery in Ancient Rome. In: *Pravni život časopis za pravnu tepriju i praksu*. Beograd, 685–710.; Elections, Campaign and Bribery in Ancient Rome. *Przeglad Prawa Konstytucyjnego* 2013/3. 123–146.; Election bribery and forensic strategy in Cicero's Planciana. *Fundamina* 2011/1. 96–111.; Contentio dignitatis – tényálláskezelés és szónoki taktika a Pro Plancióban. *De Iurisprudentia Et Iure Publico* 2010/2.; Jogtörténeti megjegyzések a Pro Plancio-hoz. *Jogelméleti Szemle* 2009/3.; Law and Rhetorics in Cicero's Speech in Defence of Cnaeus Plancius. *Zbornik Radova Pravni Fakultet* (Novi Sad) 2014/1. 317–335.; Studiorum atque artium contentio (Cic. Mur. 22–30.). *Aetas* 1999/1–2. 224–243.; De oratoris perfecti institutione. *Collega* 2003/3. 47–54.

8 Th. Mommsen: *Römisches Strafrecht*. Leipzig, 1899.

9 W. Kunkel: Questio, In: *Kleine Schriften*. Weimar, 1974.

A kötetet a Németh György által a római választási eljárás és kampányról írt kísérő tanulmánya zárja, mely négy élesen különváló részre oszlik. A tanulmány első fejezetében a szerző a kampány során falra festett politikai tartalmú különböző feliratokból – melyek Pompejiben, a Vezúv Kr. u. 79-ben történt kitörésének köszönhetően maradtak fenn – nyújt számunkra ízelítőt. Ebben a részben példákat láthatunk a pozitív és negatív kampányra is. Az előbbi esetében a kampányszöveg tartalmazhatott választási ígéretet,[10] vagy pusztán valamely híresebb támogató személy[11] vagy csoport[12] ajánlotta a jelöltet a választópolgárok tekintetébe. Az ellenkampány lehetett tréfás és cinikus,[13] vagy durva és elutasító is.[14] A második fejezet szól a tulajdonképpeni választási eljárásról, a tribusok és curiák beosztásáról, a szavazás menetéről és a comitia centuriatáról, valamint a római népgyűlések funkcióiról. A harmadik és egyben legrövidebb fejezet a candidatus, az ambitio és az ambitus viszonyát fejti ki. A negyedik, befejező részben pedig a szerző Quintus Tullius Cicero levelében bátyjának adott tanácsait gyűjti össze és kommentálja.

A kötet legnagyobb erénye éppen aktualitásában rejlik. Egyfelől azért aktuális, mert a több mint kétezer éve adott tanácsok ma éppen úgy alkalmazhatóak – és alkalmazzák is nemcsak Magyarországon, de világszerte –, mint akkoriban. Másfelől azért is aktuális, mert a kötet 2006 tavaszán látott napvilágot, éppen a 2006. évi magyarországi országgyűlési választások kampány időszakának kezdetén. Természetesen nem célunk a napi politikába belefolyni, mint ahogyan nyilvánvalóan a szerzőknek sem volt ez a célja, de talán mindannyiunk boldogulását szolgálná, ha vezető politikusaink haszonnal forgatnák e remek kötetet, és a választópolgárok könnyebb politikai tájékozódását eredményezné, ha ők is követnék e példát.

10 „Marcus Casellius Marcellust, aki jó aedilis lesz, és fényes játékokat (rendez).”
11 „Genialis kéri, hogy Bruttius Balbus legyen polgármester. Meg fogja kímélni a városi kincstárat.”
12 „Az almakereskedők kérik, hogy Marcus En(n)ius Sabinust (válasszátok) aedilisszé!”
13 „Az összes gazember és szökött rabszolga kéri, Vatiát válasszátok aedilisnek!” Nótári–Németh 133.
14 „Numerius Veius Barca, rohadj meg!” Nótári–Németh 136.

Acta Universitatis Sapientiae

The scientific journal of Sapientia University publishes original papers and deep surveys in several areas of sciences written in English.
Information about the appropriate series can be found at the Internet address http://www.acta.sapientia.ro.

Editor-in-Chief
László DÁVID
ldavid@ms.sapientia.ro

Main Editorial Board
Zoltán A. BIRÓ Zoltán KÁSA András KELEMEN
Ágnes PETHŐ Emőd VERESS

Acta Universitatis Sapientiae Legal Studies

Executive Editor
Tamás NÓTÁRI (Sapientia University, Romania)
tnotari@kv.sapientia.ro

Editorial Board
Carlos Felipe AMUNÁTEGUI PERELLÓ (Catholic University, Santiago de Chile, Chile)
Rena VAN DEN BERGH (University of South Africa, Pretoria, South Africa)
Emese von BÓNÉ (Erasmus University, Rotterdam, Netherlands)
Gyula FÁBIÁN (Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania)
Jean-François GERKENS (University of Liège, Liège, Belgium)
Maria Tereza GIMÉNEZ-CANDELA (Autonomous University, Barcelona, Spain)
Miklós KIRÁLY (Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary)
István KUKORELLI (Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary)
Emilija STANKOVIĆ (University of Kragujevac, Kragujevac, Serbia)
Magdolna SZŰCS (University of Novi Sad, Serbia)
Jonathan TOMKIN (Trinity College, Centre for European Law, Dublin, Ireland)
Mihály TÓTH (National Academy of Sciences of Ukraine, V.M.Koretsky Institute of State and Law, Kiev, Ukraine)
Emőd VERESS (Sapientia University, Cluj-Napoca, Romania)
Imre VÖRÖS (Institute for Legal Studies of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest, Hungary)
Laurens WINKEL (Erasmus University, Rotterdam, Netherlands)

Sapientia University **Scientia Publishing House**

ISSN 2285-6293
http://www.acta.sapientia.ro

Instructions for authors

Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies publishes studies, research notes and commentaries, book and conference reviews in the field of legal sciences.

Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies is a peer reviewed journal. All submitted manuscripts are reviewed by two anonymous referees. Contributors are expected to submit original manuscripts which reflect the results of their personal scientific work. Manuscripts sent to the journal should not be previously published in other journals and should not be considered for publication by other journals.

Papers are to be submitted in English, French or German, in A4 format, electronically (in .doc or .docx format) to **the e-mail address of the executive editor: tnotari@kv.sapientia.ro**

Manuscripts should conform to the following guidelines:

The length of the papers should not exceed 7,000 words (respectively 3,000 in the case of commentaries and reviews) and manuscripts should be accompanied by a 200-250 words abstract with 3-4 key words and with authors' affiliation. Tables and graphs, if any, should be prepared in black and white, should be titled, numbered and integrated in the main text. The list of references should appear at the end of the manuscripts.

Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies is published twice a year: in May and December.

Citation guidelines

In footnotes

(Mommsen 1899), if page number is indicated (Mommsen 1899, 58)

In the list of references

Journal articles:

Fuhrmann, M. 1960. "Cum dignitate otium – Politisches Programm und Staatstheorie bei Cicero." Gymnasium 67: 481–500.

Books:

Mommsen, Th. 1899. Römisches Strafrecht. Leipzig.

Articles from books:

Ankum, H. 2005. "Consequences of a Pledge Extinguished by Merger in Classical Roman Law." In Ex iusta causa traditum. Essays in honour of Eric H. Pool. Pretoria: 3–20.